

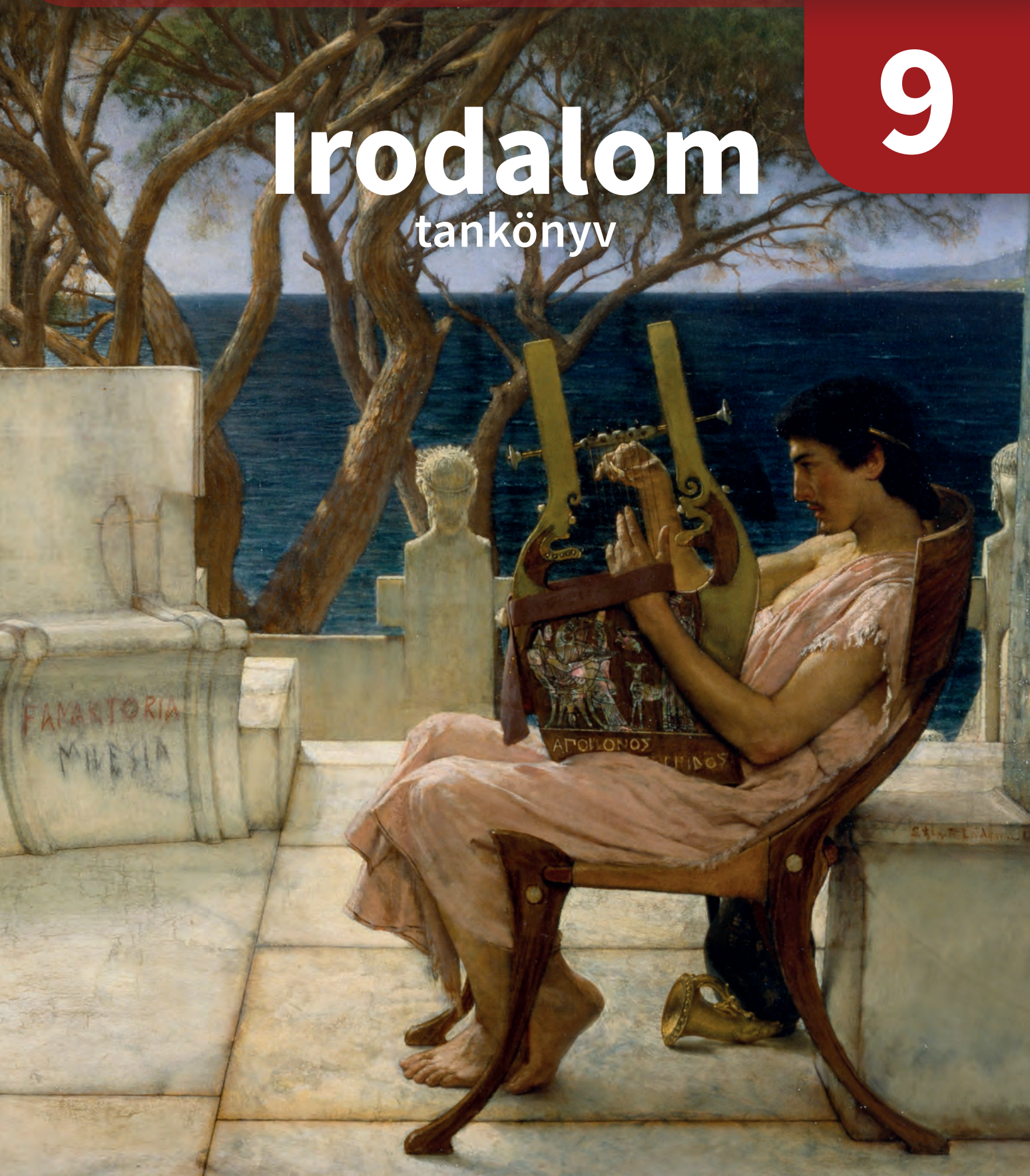
OKTATÁSI
HIVATAL

NAT
2020

9

Irodalom

tankönyv

Irodalom

9.

Irodalom

tankönyv

A kiadvány 2020. 06. 09-től 2025. 08. 31-ig tankönyvi engedélyt kapott a TKV/3163-7/2020. számú határozattal.

A tankönyv megfelel a Kormány 5/2020 (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012 (VI. 4) Korm. rendelet módosításáról megnevezésű jogszabály alapján készült Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára, továbbá a gimnáziumok 7–12. évfolyama számára megnevezésű kerettanterv magyar nyelv és irodalom tantárgy előírásainak.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: dr. Kakuszi Péter

Tananyagfejlesztő: Angyalné Volant Vivien

Kerettantervi szakértő, lektor: dr. Kiss Gabriella

Szerkesztő: Sándor Csilla

Fedélterv: Borovi Dániel, Slezák Ilona

Korrektor: Kutas Éva

Fedéllusztáció: Lawrence Alma-Tadema: Szapphó és Alkaiosz (1881). The Walters Art Museum, Baltimore

A tankönyv szerkesztői ezúton is köszönetet mondanak azoknak az íróknak, költőknek, képzőművészeknek, akiknek alkotásai tankönyveinket gazdagítják.

Köszönetet mondunk Trencsényi-Waldapfel Imre örököseinek, hogy hozzájárultak a tankönyvben megjelent szövegek közléséhez. Felismerve a jövő generáció iránti felelősségüket – a kiadvány előállításának javára jogdíjigényükről lemondtak.

A könyvben felhasználtuk az Irodalom Tankönyv 9. című művet. Tananyagfejlesztők: Gunda-Szabó Dóra, Hartai László, Kovács Lenke, Németh Tamás, Nényei Pál, dr. Urbán Péter, dr. Vincze Ferenc. Raktári szám: FI-501020901/1

© Oktatási Hivatal, 2020

ISBN 978-615-6178-11-4

Bevezető

Tisztelt Kollégák!

Tankönyvünk a kerettantervben előírt tananyagot tárgyalja. Minden fejezet egy-egy oldalpárt alkot. Az ismeretközlést rövid felvezetők és kérdések előzik meg, amelyek reményeink szerint segítenek abban, hogy az új anyag kapcsolódni tudjon a diákok előismereteihez vagy személyes tapasztalataikhoz. A kék háttéren lévő tankönyvi szövegek az ajánlott irodalomhoz kapcsolódnak, kiegészítő tartalmak, választható, ajánlott témák.

A fogalmak és a kapcsolódó szöveganyag feldolgozását segítő kérdések mellett közös megvitatásra alkalmas témafelvetéseink is megtalálhatók a leckékben. A tankönyvhöz tartozó szöveggyűjtemény összeállításánál arra törekedtünk, hogy minden leckéhez (még a bevezető jellegűekhez is) tartozzék értelmezendő szöveg. A javasolt olvasmányokat az *Irány a szöveg!* modulok jelzik. Jobb oldalon a fejlécben feltüntetett oldalszámok megkönnyítik a tájékozódást.

Az ajánlott olvasmányok kapcsán ötletet adunk szövegalkotási feladathoz is. A feladatok felváltva gyakoroltatják az érvelő, az összehasonlító és az értelmező szövegalkotást.

A hét nagy fejezet végén rövid feladatgyűjtemény kapott helyet, amely akár az egyes témákat feldolgozó tanórákon is használható. Itt is, csakúgy mint az *Irány a szöveg!* modulnál, sötét színekkel jeleztük az ajánlott olvasmányokhoz kapcsolódó feladatokat. A tankönyvbe három műelemző egységet is elhelyeztünk, amelyek a tananyag kiemelten fontos műveinek feldolgozását segíthetik.

Bízunk benne, hogy kiadványunk hatékonyan segíti majd az Önök munkáját és a diákok előrehaladását.

Kedves Diákok!

Ez a tankönyv arra hivatott, hogy segítse az irodalommal való ismerkedésedet. Ezt a munkát persze már az általános iskolában megkezdted, most a kilencedikes tananyaggal folytatódik az ismerkedés.

Milyen művek kerülnek szóba ebben a kötetben? Elsősorban az ókor, a középkor és a reneszánsz témakörei.

Ahol csak lehet, igyekeztünk olyan szövegrészeket vagy teljes műveket figyelmetekbe ajánlani, amelyek a kor egészének jellegét is megmutatják. Így egy-egy alkotás elolvasásával az adott korról általánosságban is szerezhettek valamiféle benyomást.

Az ismeretközlő szövegek mellett kérdéseket, fogalmi meghatározásokat is találtok a tankönyvi leckékben. De a legfontosabb, hogy számos ponton olyan lehetőségekre bukkanhattok, amelyek a Ti alkotó közreműködésetekre építenek.

A leckék felvezetői és zárlatai mellett a *Vitassuk meg!* felvetések is arra ösztönöznek Benneteket, hogy alkotó módon vegyetek részt a tananyag megismerésében. Elvégre az irodalom nem szoborként megkövült, távoli világ. Sokkal inkább olyan tanítani és gyönyörködtetni vágyó, eleven közlésmód, amely Benneteket, olvasó embereket az ön- és világmegismerés izgalmas útján készséggel és mindig elkísér.

Használjátok a szöveggyűjteményt is!

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS AZ IRODALOMBA

Az irodalom és hatása	8
Szerzők, művek párbeszéde	10
Népszerű irodalom	12
Műnemi-műfaji rendszer	14
Kérdések, feladatok	16

II. AZ IRODALOM ŐSI FORMÁI

Ősi magyar hitvilág	18
A csodaszarvas mondája	20
Ének a csodaszarvasról	22
Babiloni teremtésmítosz	24
A görög mitológia	26
Az olümposzi istenek	28
Híres történetek	30
A trójai mondakör	32
Kérdések, feladatok	34

III. A GÖRÖG IRODALOM

A homéroszi eposzok	36
<i>Iliász</i>	38
<i>Odüsszeia</i>	40
Az <i>Odüsszeia</i> embereszménye	42
A görög líra	44
Költők, műfajok, strófák	46
A görög színjátszás kezdetei	48
A görög drámai irodalom	50
A thébai mondakör	52
Szophoklész: <i>Antigoné</i>	54
Az <i>Antigoné</i> elemzése	56
Kérdések, feladatok	58

IV. A RÓMAI IRODALOM

Catullus	60
Vergilius	62
Horatius	64
Ovidius	66
Kérdések, feladatok	68

V. A BIBLIA MINT KULTURÁLIS KÓD

A <i>Biblia</i>	70
A <i>Biblia</i> és az irodalom	72
Ószövetség – Mózes könyvei	74

Az Ószövetség további könyvei	76
Az Újszövetség felépítése és Jézus születése	78
Jézus Krisztus tanításai	
Máté evangéliuma alapján	80
Jézus Krisztus tanításai	
Lukács evangéliuma alapján	82
Jézus szenvedéstörténete és feltámadása	84
Az Újszövetség további könyvei	86
Kérdések, feladatok	88

VI. A KÖZÉPKOR IRODALMA

A középkor	90
Középkori egyházi irodalom	92
<i>Halotti beszéd és könyörgés</i>	94
<i>Ómagyar Mária-siralom</i> , az első magyar vers	96
Az <i>Ómagyar Mária-siralom</i> elemzése	98
A lovagi epika	100
A lovagi líra	102
Dante Alighieri	104
<i>Az Isteni színjáték – A Pokol</i>	106
Vágánköltészet	108
François Villon: <i>A Nagy Testamentum</i>	110
Kérdések, feladatok	112

VII. A RENESZÁNSZ IRODALMA

A reneszánsz	114
Francesco Petrarca	116
Janus Pannonius pályája	118
Janus Pannonius epigrammaköltészete	120
Az <i>Egy dunántúli mandulafáról</i> elemzése	122
Janus Pannonius elégiái	124
Giovanni Boccaccio	126
Kérdések, feladatok	128

FOGALOMTÁR	129
-------------------------	-----

NÉHÁNY IDEGEN NÉV KIEJTÉSE	134
---	-----

VÁLOGATOTT SZAKIRODALOM	134
--------------------------------------	-----

FORRÁSJEGYZÉK	135
----------------------------	-----

KÉPJEGYZÉK	136
-------------------------	-----

I.
BEVEZETÉS
AZ IRODALOMBA

Az irodalom és hatása

„Az esztétikai alkotás olyan mű, amely másképpen ragad meg bennünket, mint egy tudományos fejtegetés vagy egy gyakorlati tanulság. Nem (vagy nemcsak) azt érzem utána, hogy okosabb lettem tőle, hanem hogy valamiképpen **több ember** lettem. Nemcsak helyeslem, amit mond, hanem **tetszik**, nemcsak imponál, hanem **vonz**, nemcsak az eszemet, hanem valahogyan egész ember-mivoltomat.” (Sík Sándor: *Az olvasás művészete*)

- ▶ A szépirodalmi mű is esztétikai alkotás. Idézd fel, mely olvasmányélményeid tettek „több emberré” téged!

Az irodalom mint műalkotás

A klasszikus értelemben vett **irodalom** – ahogyan a művészeti ág elnevezése is mutatja – az írásbeliséghez kapcsolódó fogalom. Gyökerei azonban messze megelőzik az írás kialakulását. Őseink költészete, a mesék, a mítoszok, a varázslások mágikus szövegei, a mondák világa hosszú évszázadokon át szájhagyomány útján maradtak ránk. Ezeknek, az egykor szóbeliséghez kötődő alkotásoknak egy részét ősi kultúrák mítoszai már írott formában is megőrizték. Más alkotások, pl. a népköltészet feltárásához és összegyűjtéséhez tudós kutatómunkára volt szükség.

Az irodalmi igényű művek megszületésének hátterében az emberi természet áll. Lényünk teremtett sajátossága a világ megismerésének és a megismert valóságélemek megörökítésének vágya. Mivel az emberiség közös lényege a szépségre, az esztétikumra való törekvés, a világ visszatükrözésének módja, így

az irodalom is óhatatlanul összekapcsolódik ezzel az egyetemes igénnyel.

A **szépirodalom** mint művészeti ág az irodalomnál szűkebb fogalom: benne az ember világ- és önmegismerési vágyának kifejeződése stilisztikai és esztétikai értéktöbbletekkel jelenik meg. Nyelve a hétköznapi nyelv. Az innen kiválasztott eszközök elrendezése azonban magasabb, a mindennapi tapasztalatainkat felülíró szövegminőséget teremt. A szépirodalmi alkotásokban a szavak – eredeti jelentésüket megőrizve – hangulati, gondolati és esztétikai többlettel gazdagodnak. Jelentésük jelképesé is válik, így a befogadói folyamat fontos része e jelképiség megfejtése és értelmezése. A szépirodalom nyelvét erőteljes képesség jellemzi.

A műalkotások, az irodalmi művek hatásának értékelésekor figyelembe kell venni a mindenkori **befogadó** életkorát, műveltségének, előismereteinek mértékét,

Örkény István: *Ballada a költészet hatalmáról*

Örkény egyperces novellája, a *Ballada a költészet hatalmáról* témamegjelölő címében hordozza a mű lényegi üzenetét: a költészetnek, az irodalomnak hatalma van. Ezt a hatalmat a befogadók lelki-szellemi-gondolati gazdagításában gyakorolja. A fantasztikus, balladaszerű történet kiindulópontja egy telefonfülke életre kelése, akit a hozzá belépő és műalkotását tekintve visszautasított költő négy verssora megbabonáz és emberi tulajdonságokkal ajándékoz meg. A fülke innentől kezdve senkit nem enged telefonálni, majd útnak indul a belvárosból a szabad természetbe. Útján kizárólag a szépség és a szerelem érintik meg: könyvek, virágok, egy másik telefonfülke, akibe szerelmes lesz, végül egy kicsi, városon kívüli réten állapodik meg. Vonalat soha többé nem ad, de a négy verssort, amit a csüggedt költő szerkesztője átfogalmazásra javasolt, boldogan közvetíti alkalmi hallgatóságának.

A novella a költészet sorsfordító hatalmának szép példázata. Azt igazolja, hogy a művész lelkében megfogható műalkotás formája és mondanivalója nem a befogadói igények kiszolgálására, hanem mélyebb, általános érvényű üzenetek továbbítására való. Ezen a közvetítő szerepen túl megvan az az ereje is, hogy a befogadókra úgy hasson, hogy egész lényükben átformálja, szebbé és jobbá tegye őket. Viszavonhatatlanul fogékonyra az igazi emberi értékek és az abszolút szépség iránt.

▲ Kotnyek Antal:
Telefonfülke a budapesti
Erzsébet körúton (1963)

élettapasztalatát és lelkialkatát is. A befogadás folyamatában a befogadó a műalkotással saját élményeként találkozik, ami az értelem mellett az érzelmvilágát is megérinti. Éppen ezért elmondható, hogy ahány befogadó, annyi befogadási és értelmezési lehetőség. A műalkotások egyik legfontosabb jellemzője, hogy esztétikai igénnyel megformált, egyetemes emberi értékeket hordoznak. Minden műalkotásnak értékközvetítő funkciója van. Keletkezésük célja tehát – Horatius nyomán – a tanítás és a gyönyörködtetés.

Karinthy Frigyes: *A cirkusz*

Karinthy *A cirkusz* című novellájának különleges beszédhelyzetében az elbeszélő a saját álmát meséli el. Gyermekkori vágyai közé tartozott, hogy hegedűje legyen, és eljuthasson a cirkuszba. Az álmában beteljesült cirkuszi élmény elbeszélője viszont már a gyermek elbeszélő. Ez a kisfiú jelentkezik a cirkuszigazgatónál, hogy saját maga komponálta hegedűmuzsikáját a közönség előtt adhassa elő. A nézők igényeit jól ismerő igazgató azonban nem lát fantáziát a tiszta művészetben, így a gyermeket egy hosszú beavatási folyamat keretein belül akrobatává képzi ki. Kezdetben megmutatja neki a kulisszák mögötti világot, ahol minden hamis és látszatszerű. A mutatványosok produkciói itt a közönség igényeinek kiszolgálására készülnek:

elrettentenek, félelmet keltenek, megbotránkoztatnak és ámulatba ejtenek. Szórakoztatnak. A kisfiú bejárja a cirkusz épületének minden szintjét: a nézőterre azonban nem pillanthat ki. A poronddal egy szintről indulva eljut a pincehelyiség legmélyéig, metaforikus értelemben is, ahol holttestekkel találkozik. Az útja innen szédítő magasságokba vezet. Évekig készül, gyakorol, lélegzetelállító gyakorlatát tanulja. A várva várt pillanatban, amikor arca már a felnőtt emberét mintázza, amikor már rajta is cirkuszi egyenruha van, és amikor a fény, ami arcába ömlik, már betegesnek tűnik, bemutathatja előadását. A létrákon, póznákon, asztalokon felmászó akrobata végül eléri eredeti célját: eljuttatja a maga komponálta dallamot.

A novella a művészi személyiség és a művészi érték lényegét ragadja meg. Ez az életforma kapott, küldetészerű sors, melyhez elhívást és képességet a hivatásban kap az ember. A művészi kibontakozáshoz a tehetségen túl azonban küldetésstudat, elszántság, kitarás, öntökéletesítés és alázat is szükséges. Annak tudata, hogy az üzenet, amelyet a művész belső indítatásból célba juttat, mindig fontosabb a művész személyénél. Az alkotói hivatás sorsszerűsége pedig akkor is közlésre hívja a művészbembert, ha a közönség igénye nem találkozik az egyetemes emberi értékeket hordozó, művészi formába öntött üzenettel.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Karinthy Frigyes *A cirkusz* című novelláját! Fogalmazd meg, milyen metaforikus jelentéseket hordoznak a mű függőleges térsíkjai!
2. Olvasd el Örkény István *Ballada a költészet hatalmáról* című egyperces novelláját is! Nevezd meg a mű címében megjelenő balladaszerű vonásait!

Fogalmak

novella: kispikari műfaj; kevés szereplő és helyszín, általában egyetlen cselekményszál jellemzi; gyakran csattanóval zárul

Vitassuk meg!

„A művészek tiszteletre méltóak. Ők Isten gyermekei, akik a legnehezebb részt választották.”

MÁRAI SÁNDOR: FÜVES KÖNYV

- Mire utalhat Márai a legnehezebb rész választásával? És miért választják a művészek éppen ezt a részt az életben?

Henri de Toulouse-Lautrec: A Fernando cirkuszban: Medrano malaccal (1889 körül)

Szerzők, művek párbeszéde

„...minden nagy művészetnek kettős arca van: mennél régebb századokba nyúlnak vissza gyökerei, annál messzibb jövőbe sugárzik ki.” (Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–II.*)

- ▶ Mit gondolsz, az alkotók számára a meglévő irodalmi hagyományokba való kapcsolódás szabadságot vagy inkább kötöttséget jelent? Miért?

Az intertextualitás jelensége

Az irodalom alkotói az irodalomtörténetben újra meg újra megidézik egymást. A különböző korokban és szerzők által keletkezett művek sokszor párhuzamot mutatnak egymással. Ennek a jelenségnek az az oka, hogy minden alkotó rendelkezik egyfajta irodalmi műveltséggel. Így a művek keletkezésekor a szerzők meglévő szövegismerete óhatatlanul is hatással van a készülő irodalmi alkotásra. Az **intertextuális**, tehát szövegközi hasonlóságokat mutató művek párhuzama többféle lehet: megfigyelhetünk közöttük többek között motivikus, műfaji, műnemi, képi, kifejezésbeli, tartalmi és gondolati kapcsolatokat. Az intertextuális jelenséget felmutató irodalmi alkotások szükségképpen magukban hordozzák a kiindulópontként használt, eredeti szöveg(ek) egy-egy üzenetét is. Velük gazdagodva simulnak bele az irodalomtörténet egészének ősi hagyományába. Ebbe a folyamatba azonban nemcsak az alkotók, hanem a befogadók is bekapcsolódhatnak: a szövegköziség jelenségének és jelentéstöbbletének felismerése ugyanis olvasottságuk és irodalmi ismereteik függvénye. Hiszen minél nagyobb mértékű szövegtudással rendelkeznek, annál többet képesek megérteni az intertextuális műalkotások egymásra rakódott üzeneteiből.

A következőkben a szövegköziség jelenségére láthatok irodalmi példákat. Azt a jelenséget figyelhetitek meg, ahogyan különböző korok szerzői és művei beszélgetnek egymással.

A tücsök és a hangya

Aiszóposz *A hangya és a tücsök* című műve **állatmese** formájában mesél el egy példázatos, rövid történetet. Szereplői különböző magatartásformákkal és gyakorlattal készülnek a télre. A szorgos hangya nyáron gyűjtöget, míg a tücsök a vándorokat szórakoztatja muzsikájával. A hideg évszakban aztán a tücsök élelemért kopog be szomszédjához, a hangyához, aki a kérést visszautasítva az előrelátó gondolkodás szükségességére hívja fel a tücsök figyelmét. Aiszóposz a **tanmese** végén, egy mondatban megnevezi a tanulságot.

Hajnóczy Péter műve szintén *A hangya és a tücsök* címet viseli. A 20. századi magyar író novellája áttételesen az antik görög meseíró, Aiszóposz azonos című művét idézi meg, miközben vállalt hivatkozási alapot La Fontaine, 17. századi francia író *A tücsök és a hangya* című művével teremt. A két mű közötti intertextuális párhuzamot a címen túl a szereplők névleges azonossága és a történetvezetés párhuzamossága is igazolja.

Hajnóczy története kortárs közegbe ágyazza az örök érvényű tanmesét, de a zárlatot markánsan megfordítja: a tücsök muzsikájában nem a restséget, hanem a művészi értéket fedezi fel, amit a mű végén meg is jutalmaz. Az ő hangyája ezért üzeni La Fontaine úrnak, amit üzen. Hajnóczy intertextuális üzenetének lényege tehát, hogy egy közismert, ősi és kipróbált érvényű igazsággal szemben egy másik értelmezés

◀ A tücsök és a hangya illusztrációi (1902 körül)

lehetőségét villantsa fel. Az eredeti szöveg felidézése nélkül ez az üzenet egyoldalúbb, az idő által kevésbé igazolt, éppen ezért kevésbé is hiteles üzenet lehetne.

Romhányi József *Tücsökdal* című alkotása is az ókori görög Aiszóposz tanmeséjére hivatkozik. A történet alaphelyzete az eredeti mű alaphelyzetét követi, ám a zárlat itt is fordulatot hoz. A hangya nem találja a tücsökdal esztétikai értékét, mégis a muzsika hatá-

sa alá kerül. A tücsök pedig a művészet lírai definíciójában nyilatkozik meg: a műalkotás gondúzó, embert boldogító, világmegváltó mivoltára figyelmeztet. Romhányi üzenete az aiszóposzi üzenet ellenpontját képviseli: az ókori hivatkozás megteremtése nélkül ez a következtetés sem kaphatna ekkora gondolati nyomatókat. Nélküle nem kapaszkodhatna új megállapításával az irodalom évezredek hagyományába.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szövegyűjteményben Aiszóposz, Hajnóczy Péter és Romhányi József tanmeséit! Hasonlítsd össze őket először formai, majd terjedelmi szempontból!
2. Fogalmazd meg az aiszóposzi állatmese tanulságát!
3. Mit üzen számodra, hogy Hajnóczy Péter kortárs közegre adaptálta az ősi történetet? Fogalmazd meg, változnak-e az alapvető emberi tulajdonságok az évezredek alatt!
4. Hajnóczy nem fogalmaz meg végkövetkeztetést a befogadók számára. Vajon miért?
5. Mi a legfőbb eltérés Aiszóposz és Hajnóczy tanmeséje között?
6. Állapítsd meg, melyik történetváltozattal párhuzamos Romhányi József meséje! Mi a párhuzam alapja?
7. Milyen művészetfelfogás olvasható ki a Romhányi-féle műből?
8. Az emberi élet milyen értékeit állítja rangsorba a két modern szerző? Hogyan alakul ez a rangsor?

Fogalmak

tanmese: tanulságos történet, többnyire oktató szándékkal kitalált történet, mely valamilyen életbölcességet fogalmaz meg, vagy arra utal

állatmese (fabula): tanító célzatú, erkölcsi vagy bölcséleti tartalmat hordozó, többnyire rövid terjedelmű, verses vagy prózai mese, melynek állatszereplői emberi viselkedésmódok allegóriái

intertextualitás: szövegköztiség, szövegek közötti kapcsolatteremtés; olyan irodalmi eljárás, melynek során egy szövegbe idézet- vagy utalásszerűen beépül egy másik szöveg

Vitassuk meg!

„A költőnek a világ minden dolga témája. Az a rengeteg fölhalmozott ismeretanyag, amiről nem is sejtji az ember, hogy a fejében van, írás közben egyszer csak fölbukik a habokból és belekiváncsozik a versbe, mint egy habléány, egy vadponty.”

KISS BENEDEK, WWW.KONYV7.HU

- ▶ Mi lehet az oka, hogy az írók és költők bizonyos meglévő, akár irodalmi ismereteiket is beleszövik saját műalkotásaik szövegébe? Mi kötheti össze a különböző korok alkotóit egymással?
- ▶ Te mi mindent tartasz hivatásnak?
- ▶ Mi az olvasó feladata, ha a művek egymásra hivatkozó jelentésrétegeit meg szeretné ismerni?

Philip Tidemann: Aiszóposz és a múzsa (1745) ▶

Népszerű irodalom

„...távol légy, alacsony tömeg!” – mondja Babits Mihály *In Horatium* című versének elején. Gondolatával az érték közvetítő szépirodalom magaslataira nem fogékony olvasóközönségnek üzen: eltávolítja magától ezt az befogadói réteget. Pedig az úgynevezett népszerű irodalomnak széles olvasótábora van. A szórakozni, meghökkenni és nevetni vágyó olvasók közössége.

- ▶ Te milyen szórakoztató igénnyel megírt műfajokat szeretsz? Mit kedvelsz az idetartozó művekben?

Mi a populáris irodalom?

Az irodalom átfogó fogalma magában foglalja a **szépirodalom** mellett az irodalom határterületeihez tartozó alkotásokat is. A szépirodalmat másképpen „**magas irodalomnak**” nevezzük. Az idetartozó művek közös vonása, hogy esztétikai igénnyel megírt, érték közvetítő szerepű, összetett szövegek. Olyan alkotások, melyek révén a befogadó képes értelmezni önmagát és az őt körülvevő világot, sőt, a befogadás során katarzist él meg, miközben a szépség esztétikai minőségével találkozik. A **népszerű (populáris) irodalom** ezzel szemben nem kívánja formálni az olvasót. Szándéka a szórakoztatás. Szövegvilágára éppen ezért az egyszerűbb nyelvi megformáltság jellemző, üzeneteinek befogadása így lényegesen könnyebb feladatot ró az olvasóra, mint a szépirodalmi művek esetében ez megfigyelhető. A népszerű és a magas irodalom közötti határvonal nagyon keskeny: egyes műfajok és művek megítélése és besorolhatósága kultúrtörténeti koronként változik. A populáris irodalmat **ponyvairodalomnak** is szokás nevezni. Ez az elnevezés a 19. századból való, amikor a rossz minőségű papírra nyomtatott, igénytelennek tartott alkotásokat a földön kiterített ponyváról árulták. Ezeknek a műveknek mindig is komoly olvasótáboruk volt, hiszen követhető szövegük, izgalmas történetvezetésük, jellemzően pozitív fordulatot hozó zárlatuk és egyszerű emberképük széles befogadói táborra ért el.

Az irodalom határterületeinek szövegvilágai

Az irodalom határterületein mozgó szövegek világában a **népköltészet (folklor)** kitüntetett helyet foglal el. Az idetartozó alkotások közös vonása, hogy ősi eredetű műveik minden nemzet kulturális életében kiapadhatatlan forrásként vannak jelen. A népköltészet lírai és epikus szövegei, a mesék, a mondák, a mítoszok, a népdalok és balladák szájhagyomány útján terjedtek és maradtak fenn a mai napig. Az írábeliség hiá-

nyából kifolyólag pedig számtalan szövegváltozatban élnek. Ezek a felbecsülhetetlen értékű alkotások minden nemzet kulturális önazonosságának örök zálogai, Bartók Béla megfogalmazása nyomán „tisztá forrásai”.

A népszerű irodalom fent jellemzett tárgykörébe a **sci-fi (tudományos-fantasztikus) irodalom, a krimi, a kultuszkönyv, a lektúr, a bestseller és a horror-thriller** alkotásai tartoznak. A sci-fi irodalom az angol science-fiction rövidítése. Ehhez a szövegvilághoz olyan művek tartoznak, melyek egy tudományosan és technikailag is fejlett társadalomban játszódó eseményt beszélnek el. Nyelvükre a tudományos és a szépirodalmi stílus keveredése jellemző. A lektúr szó jelentése a francia lecture 'olvasmány' kifejezésből ered. Tárgykörébe a szórakozni vágyó olvasóközönség igényeit kiszolgáló, többnyire cselekményekben gazdag és szerencsés véggel záródó történetek tartoznak. A lektúrral rokon fogalom a bestseller, amely elnevezés olyan kiadványokra utal, melyek a kereskedelmi forgalomban eladott, magas példányszámmal rendelkező művek összességét jelentik. A kultuszkönyvek csoportjába tartozó szövegek csak az egyes olvasói csoportok körében népszerű alkotásokat jelentik. Jellemző tulajdonságuk, hogy esetükben az adott kultusz, többnyire témakör szervezi meg maga köré lelkes olvasótáborát. A krimik csoportja bűnügyi történeteket mesél el, melyek lényege, hogy cselekményük egy elkövetett bűncselekmény tettesének vagy tetteseinek felderítési folyamatát beszéli el. A fordulatokban, izgalmas és szellemi erőfeszítésekben rendkívül gazdag műfaj a mai napig nagy népszerűségnek örvend. A **horror** és a **thriller** olyan tematikus szövegvilág, ahol a befogadói folyamat fontos részét képezi a félelem, a rettegés és a rémület érzése.

Az irodalom és a társművészetek

Az irodalom határterületeihez tartozó, fontos jelenség az irodalom más művészeti ágakkal való közvetlen kapcsolata. Az idetartozó alkotások más művészeti

ágakhoz tartozó alkotások szövegét jelentik: például librettókat, komoly- és könnyűzenei dalszövegeket, esetleg filmforgatókönyveket.

Sir Arthur Conan Doyle: *A vérbükkös tanya*

Sir Arthur Conan Doyle (1859–1930) skót származású író a detektívtörténet atyja. Az eredeti foglalkozására nézve orvos Doyle hívta életre a híres nyomozót, Sherlock Holmest és társának, Dr. Watsonnak, a valóságban is létező barátnak ő állított irodalmi emléket. A Sherlock Holmes-történetek a mai napig igen népszerű olvasmányok és számos filmes alkotás kiindulópontjai is egyben.

A vérbükkös tanya című detektívnovella izgalmas története Londonból a vidéki vérbükkös tanyára kalauzolja Holmest, Watsont és a kíváncsi olvasót. A történet főhőse a kedves és fiatal nevelőnő, Violet Hunter, aki különös és megmagyarázhatatlanul jól megfizetett állást kap egy számára ismeretlen úrtól. A munkába állást furcsa, később riasztó és félelmetes események kísérik és követik. Sherlock Holmes és dr. Watson feladata, hogy a feltételezett bűntény szálait felgöngyölítse. A nyomozás során a fizikai jelenlétén túl a logika, az emberismeret, a bizonyítékok megszerzése, a csapdaállítás, pszichológiai ismeretek és a bátor tetterő végül leleplezik a tettest és indítékát.

Írány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben *A vérbükkös tanya* című történetet! Fogalmazd meg, milyen eszközökkel kelt olvasói feszültséget a novella elején a szerző!
2. Milyen jellegzetes hangulatteremtő eszközökkel él Doyle, amikor Holmes otthoni környezetét és jellemző élethelyzetét mutatja be?
3. Állapítsd meg, milyen szerepet tölt be a nyomozati munka Sherlock Holmes életében! Mi utal e szerepre a szövegben?
4. Gyűjtsd össze a történet Violet Hunter szempontjából gyanakvásra okot adó elemeit!
5. Hogyan változik a történet különböző szakaszaiban a háziúr, Jephro Rucastle viselkedése? Milyen hatással van ez a viselkedési változás a befogadóra?
6. Milyen fenyegető és vészjósló motívumok kísérik a történetvezetést?
7. Foglald össze a bűntény indítékát, elkövetési módját, leplezési kísérleteit és megoldási módját!

Fogalmak

librettó: olaszul 'könyvecske'. Zenés darabok szöveggűjteménye

thriller: angolul 'borzongás'. Irodalmi és filmes, félelemkeltésre épülő műfaj

horror: latin eredetű szó; jelentése: erős rettegést okozó, hirtelen félelem; irodalmi és filmes műfaj is egyben

Vitassuk meg!

„A mai olvasóközönség szeretetéből egyre több és több jut olyan olvasmányoknak, amelyek mintegy »törvényen kívül« s féllábbal a ponyván állanak. A művészi szempont kizárólagos uralmát hirdető kritika nem foglalkozik ezekkel az »alsóbbrendű« műfajokkal; – pedig a »népszerű irodalom« tanulmányozása nagyon sok irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, lélektani lelettel kecsegtet.”

DR. HANKISS JÁNOS:

A „NÉPSZERŰ IRODALOM” ELMÉLETE ÉS TÖRTÉNETE

- Vajon milyen irodalomtörténeti, művelődéstörténeti és lélektani lelettel kecsegtet a népszerű irodalom?

Műnemi-műfaji rendszer

Az ember természetes igénye, hogy a világban jelen lévő dolgokat osztályozza, belülről jövő készítés. Ez a rendszerezési vágy a megismerés és a megértés egyik legcélravezetőbb eszköze. Éppen ezért élünk vele az irodalom tudományos tanulmányozása kapcsán is.

► Te mi mindent rendszerezel saját elhatározásodból az életedben? Miben segít ez téged?

Műnemek és műfajok

Az irodalmi alkotások csoportosítása és rendszerbe foglalásának igénye az ókor óta meglévő tudományos törekvés. Ez az osztályozás az irodalmi műalkotásokat három műnembe sorolja: az **epikába**, a **lírába** és a **drámába**. A műnemeken belül eltérő műfajokat különböztethetünk meg. Mivel azonban a műfaji sajátosságok művészettörténeti koronként folyamatosan változtak, a műfajokat érintő, átfogó és egyetemes meghatározásokat nem lehet alkotni.

Az **epika** egyik legfőbb jellemzője, hogy ábrázolásának tárgya a külvilág, a külső valóság. Formája többnyire monologikus, azaz egyetlen **elbeszélő (narrátor)** mondja el az eseményeket. Ez az elbeszélő közvetlenül nem árulja el az ábrázolt valósághoz fűződő viszonyát, csupán közvetíti az általa tapasztaltakat. Értékítéletét, személyes meggyőződését csak áttételesen, a történetbe ágyazottan ismerhetjük meg. Azonban természetesen az epikus szövegeknek is vannak dialogikus megnyilatkozásai, ilyenkor a mű szereplői párbeszédet folytatnak egymással.

Az epikus művek **közlésformái** a szövegekben változatos formában vannak jelen. A legjellemzőbb közlés mód a narratori elbeszélés. A cselekmény színtereit és szereplőit a leírások segítségével ismerhetjük meg. A szereplők megnyilatkozásai idézett szövegek. Ezeket a megszólalásokat az **egyenes beszédben** szó szerint, a **függő beszédben** és a **szabad függő beszédben** csak tartalmilag idézve ismerhetjük meg. Az epikus művek alakjai belső monológokban, egyes szám első személyben beszélnek el saját, ki nem mondott gondolataikat.

Az epika műnemének műfajait **kis- és nagyepikai műfajokra** oszthatjuk. A kisepika a valóság szűkebb szeletét beszéli el, ezért kevés szereplőt és helyszínt, valamint többnyire egy cselekményszálal mutat. Ábrázolása sűrített, tömör, terjedelme rövid. Jellemző műfajai: a novella, az elbeszélés, a mese, a monda és az anekdota. A nagyepika ezzel szemben a valóság tágabb perspektíváját és összefüggésrendszerét ábrázolja. Sok helyszínnel, szereplővel (fő- és mellékszereplőkkel) és több, párhuzamos cselekményszállal

Az irodalom műnemei

Epika	Líra	Dráma
<ul style="list-style-type: none"> • monologikus szövegek • elbeszéléssel közölt szövegek (narrátor) • szereplői megnyilatkozások: idézetek 	<ul style="list-style-type: none"> • monologikus megszólalás: magánbeszéd 	<ul style="list-style-type: none"> • párbeszédes (dialogikus) és monologikus megszólalások • szerzői utasításokat tartalmaz
<ul style="list-style-type: none"> • történetet beszél el • tere, ideje, szereplői viszonyrendszere van 	<ul style="list-style-type: none"> • érzelmi, hangulati, gondolati tartalma van • nagy fokú személyesség jellemzi 	<ul style="list-style-type: none"> • a szereplői viszonyokon alapuló párbeszéd szervezi
<ul style="list-style-type: none"> • lezárt, múltbéli eseménysort ábrázol 	<ul style="list-style-type: none"> • többnyire jelen idejű megszólalás 	<ul style="list-style-type: none"> • a jelenben változó viszonyokat ábrázol
<ul style="list-style-type: none"> • oksági viszonyon alapuló történetvezetése van 	<ul style="list-style-type: none"> • kötött formájú beszéd: ritmus, fonetikus jegyek és képiség jellemzik 	<ul style="list-style-type: none"> • színpadi előadásra szánt mű
<ul style="list-style-type: none"> • rövidebb és hosszabb terjedelmű is lehet 	<ul style="list-style-type: none"> • rövid terjedelmű 	<ul style="list-style-type: none"> • korlátozott terjedelmű

dolgozik. Terjedelme így nagyobb, mint a kispikái műfajoké. Jellemző műfaja a regény.

A **líra** az irodalom legszemélyesebb műneme: ábrázolásában az ember belső, lelkivilágának bemutatására törekszik. A külvilág és az egyén egymásra hatásából származó gondolatokat és érzelmeket közli. Jellemző **közlésmódja a monológ**, párbeszédes közléseket csak ritkán tartalmaz. A lírai alkotások terjedelme jellemzően rövid, így szövegeikben a közléselemek sűrítve és tömörítve jelennek meg. Kötött formájukat adott szótagszám, rímhasználat vagy ritmikusság és erőteljes képiség jellemzi. Jellemző, hagyományos műfajaiba (dal, óda, elégia, himnusz) sok lírai alkotás a műfaji sajátosságok koronkénti változása miatt nem sorolható be.

A **dráma** az irodalom harmadik műneme. Ábrázolásának tárgya a külvilág egy eseménysora. A történéseket, a szereplők egymáshoz fűződő viszonyát és jellemét a párbeszédéből (dialógus) és a monolo-

gikus megszólalásokból ismerhetjük meg. A drámai mű alapvetően színpadra szánt alkotás, ezért szövegében az előadásmódra vonatkozó szerzői utasítások is olvashatók. A színpadi díszletek és előadást segítő kellékek miatt viszont a helyszín és a szereplők leírása szükségtelenné válik, így mindezt a műalkotás nem is tartalmazza. A dráma három ma is ismert műfaja: a tragédia, a komédia (vígjáték) és a tragikomédia.

Fogalmak

monológ: a drámai művekben előforduló, egyszólamú magánbeszéd, melyből az adott szereplő gondolatait, érzelmeit és más szereplőkhöz való viszonyát ismerhetjük meg

tragikomédia: drámai műfaj, amelyben a tragikum és a komikum elemei keverednek

csalimese: tréfás, rövid terjedelmű, a hallgatóságot becsapó mese, amelynek semmitmondó a befejezése

Irány a szöveg!

1. Keress a szöveggyűjteményben tetszőlegesen egy verset! Fogalmazd meg, milyen lírai vonások teszik versé a szöveget! Formai, tartalmi és beszédmódbeli szempontokra egyaránt gondolj!
2. Olvasd el Sir Arthur Conan Doyle *A sátán kutyája* című művének részletét is! Gyűjtsd össze a szöveg epikus vonásait!
3. Olvasd el Szophoklész *Oedipus király* című művének részletét! Fogalmazd meg, milyen jellegzetes drámai vonásokra ismersz az idézetben!

Vitassuk meg!

»...azok a nők és férfiak, akik a művészetnek szentelték magukat, tartoznak azzal, hogy zseniális tehetségükkel elmondják: Krisztusban meg van váltva a világ, az ember, az emberi test, és meg lesz váltva az egész teremtés, mely, ahogy Szent Pál írja: »sóvárogva várja Isten fiainak kinyilvánulását« (Róm 8,19). Várja Isten fiainak kinyilvánulását a művészet által és a művészetben is. Ez a ti feladatotok. A műalkotásokkal való találkozástól várja minden kor emberisége, a mai is a felvilágosítást, hogy milyen úton járjon és mi a rendeltetése.»

II. JÁNOS PÁL PÁPA LEVELE A MŰVÉSZEKNEK

- Hogyan válhat egy művész és műalkotása az egyetemes emberiség lelki útmutatójává? Milyen tulajdonságokkal kell rendelkezzen a művész, hogy betölthesse élethivatását?

◀ Ismeretlen festő: Olvasó férfi (1660 körül)

Kérdések, feladatok

Olvasd el az alábbi szöveget!

- (1.) *Céltalan hát? Nem okvetlen. Oktatás, szórakoztatás, tendencia, mind nagyon jól megfér az irodalommal; csakhogy nem szükséges és nem elégséges. Az igazi cél talán a kifejezés: az írói oeuvre (mű) embert fejez ki, emberi attitűdöt a világgal szemben, vagy a világnak emberen átszűrt képét... Vagy talán nem is a kifejezés, csak a szépség? Mint a zenész hangokból, a festő színekből, a költő szépet akar alkotni szavakból. De a szavak sem csak üres szavak. A szavak mögött asszociációk vannak, az asszociációkban élmények, az élményekben élet. Az író olyan művész, aki a saját életének anyagából dolgozik. A szépség ennek az anyagnak a gazdagságától is függ: szépség és kifejezés egyet jelentenek.*
- (2.) *„Ezért is arisztokrátikus fogalom az irodalomé. Az emberi életek különböző gazdagságával, az emberekben élő világkép különböző jelentőségével kapcsolatos. Minden emberi élet és világkép egy-egy lehetséges állásfoglalás a világgal szemben, amelybe kivetett minket valamely ismeretlen erő; Robinson új meg új körülnézése a szigeten. Ez az állásfoglalás, ez a lehetséges attitűd, a kifejezéssel válik tudatossá.”*
- (3.) *„Azt mondtam: a világirodalom arisztokrátikus fogalom. De maga az irodalom is az. Ki fogja ezt a fogalmat valaha is pontosan meghatározni? Egy bizonyos: irodalom nem mindaz, amit valaha leírtak. Még csak nem is minden, amit egyéb, praktikus cél nélkül, tisztán az olvasás gyönyörére, írtak. Sőt napról napra jobban érezzük, hogy egészen különválnak az irodalomtól mindaz, aminek pusztán szórakoztatás a célja. Mintha ez is csak egy praktikus cél volna, s az irodalomnak semmi köze ilyen praktikus célokhoz.”*

Forrás: Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Bp., Nyugat, 1936, 11–12. (a feladathoz igazított szöveg)

- (4.) *„Minden írás, amely mögött nincs az egész élet titka, értelmetlen. Mit fecseg az, aki érti az életet? Az igazi költő nem érti az életet, s azért ír, hogy az írással mint tettel megértse. (Nem azért, hogy másokkal, mint valami tanítómester, megértesse.)”*

Kosztolányi Dezső: *Miért írunk?* = *Nyelv és lélek*, Bp., Osiris, 1999, 397.

- (5.) *„Ha valaki érez valamit és kimondja, az még nem vers.
Ha valaki események sodrába kerül, és ezt elbeszéli, ez még nem regény.
Ha valaki emberek, gondolatok küzdelmét látja, és ezt jelenetekbe foglalja, az még nem dráma.
Hogy keletkezik a vers, a regény, a dráma? Úgy, hogy élményeinkből valamit kihangsúlyozunk, valamit kiválasztunk, valamit magasba emelünk.
Valamit megtartunk, valamit kihagyunk. [...] De mit tartunk meg? Mit hagyunk ki? [...] Költő, tartsd meg a fontosat, hagyd ki a nem fontosat.”*

Kosztolányi Dezső: *Káté* = *Nyelv és lélek*, Bp., Osiris, 1999, 426.

1. Csoportmegbeszélés-módszerrel dolgozva adjatok címeteket az egyes bekezdéseknek! Hasonlítsátok össze az általatok adott címeteket más csoportokéval!
2. Megváltoztatnátok-e a bekezdések sorrendjét? Ha igen, hogyan? Jegyezzétek le a bekezdések számát a füzetetekbe, majd válasszatok párt, és hasonlítsátok össze megoldásaitokat! Jelöljétek az eltéréseket, de az egyezéseket is!
3. Vitassátok meg, hogy a (4.) bekezdést melyik Babits Mihály-idézethez kapcsolnátok! Mi a közös pont bennük? Keressetek kulcsszavakat!
4. Most az (5.) bekezdést vizsgáljátok meg az előző feladatban leírt módon! Most is jegyezzétek le – amennyiben találtatok – a kulcsszavakat!
5. Csoportmegbeszélés-módszerrel keressétek meg az alábbi kifejezésekhez kapcsolható bekezdéseket a fenti szövegben!

tudatos művészi alkotás	a világ megértése	hitelesség
szelekció	életélmény kifejezése	esztétikum
6. Néha nem könnyű eldönteni, hogy pontosan hol húzódnak az irodalom határai. Gyűjts olyan műfajokat, amelyek az irodalom határterületén helyezkednek el. Említs egy-egy címet is!

Thészeusz legyőzi a Minótauroszt (görög váza a Kr. e. 6. századból) ►

II. AZ IRODALOM ŐSI FORMÁI

Ősi magyar hitvilág

Minden nép és civilizáció jellemezhető a vallásával, a hiedelemvilágával és az erre a világra épülő kultúrájával. A hit és a hiedelemvilág ugyanis elválaszthatatlanul hozzátartozik az egyes emberi közösségek létezéséhez, így jóval többet jelent, mint az ember alkotta képzetek összességét.

- ▶ Mi mindent tudsz a magyar ősvallás hiedelemvilágáról? Milyen természeti elemek voltak ősi, pogány hitünk tárgyai?

Az ősi magyar hitvilág

Nem tudjuk pontosan, hogyan gondolkodtak, miben hittek a magyarok, mielőtt keresztény hitre tértek volna. Sok kérdés merül fel a kutatások kapcsán, és lehet, hogy nem fogunk mindenre választ találni. Mégis, saját múltunk megismerése, saját kultúránk szeretete miatt sokan fordulnak érdeklődéssel a honfoglalás korának műveltsége és hitvilága felé – ehhez nyújtunk néhány szempontot most a te számodra is.

Egyistenhit vagy többistenhit?

Melyikhez állhatott közelebb az ősi magyar hit? A kérdés létjogosultságát az adhatja, hogy Krisztus születése és a honfoglalás között eltelt majdnem kilencszáz év, ami alatt a magyarság kapcsolatba kerülhetett volna a kereszténységgel. Tudható, hogy az ázsiai pusztán élő népek körében gyorsan terjedtek el a nagy világvallások (a buddhizmus és az iszlám is), illetve olvadtak egybe saját vallási hagyományaikkal.

Az biztos, hogy a kereszténység átvételekor a magyarságnak már saját szavai voltak fontos vallási fogalmakra. Erre példa az *Isten, lélek* vagy az *egy* szavunk – utóbbinak eredeti jelentése *szent* volt, tehát nem egy számnevet jelölt; ez él tovább az *egyház* szóban.

Egy 910 körül keletkezett arab forrás (Ibn Ruzsza) a magyarokat tűzimádónak nevezi – de ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy egyetlen istent imádnak a magyarok, akit az Ég Urának neveznek (sok sztyeppe-i nép Tengrit, az Ég-Istent imádta).

A kereszténység idején „pogány vallásnak” nevezték a régi hitet. Tehát minden bizonnyal létezett egyfajta egyistenhit, *de ez nem mutat kapcsolatot a kereszténységgel.*

A „pogány vallás” gyakorlása

A pogány (tehát kereszténység előtti), mágikus eljárások és szokások még az új hit elterjedése után is sokáig megmaradtak. Az 1092 körül született Szent László-kori zsinat törvénykönyve így ír:

▲ Mongóliai sámán napjainkban

„Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhöz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek.”

A **természeti szertartások, áldozatbemutató** és bálványok mellett a régi hithez hozzátartoztak még jó-sok, boszorkányok és varázslók is.

Sámánok és táltosok

Ki a sámán? A magyarok hitére jellemző volt a sámánizmus, voltak sámánjaik?

A belső-ázsiai népek hitvilágával foglalkozó új- és legújabb kori kutatások nyomán sokat tudunk már róluk, az alábbiakban meglátjuk, hogy kapcsolatba hozható-e a magyarsággal is a jelenség.

Az említett népek hitvilágának központi eleme az **animizmus**: eszerint a minket körülvevő világot szellemek népesítik be (a természet szellemei, az ősök szellemei). A sámán tevékenysége mágikus eljárásokat foglal magában, fő feladata közvetíteni a szellemvilág és egy adott közösség között. A „szellemek által beavatott” személy ő, aki a szertartásai, a révülés során módosult

tudatállapotba (transz, ekstázis) kerül. Az ennek során átélt „lélekutazás” egy meghatározott cél érdekében történik, valakin segíteni akar vele (például meggyógyítani egy beteget). A sámán mindig segítő állatokkal bír, akik a túlvilági utazás során vele tartanak, sokszor helyette mennek a küzdelembe az ártó szellemek ellen vívott harc során.

A **táltos** szóval legkorábban a 13. században találkozunk, de bizonyosan létezett a honfoglalás korát megelőző kultúrában is: a mágia, jóslás, gyógyítás „szakemberét” jelölték vele. Látják a földben elásott kincset, igyekeznek befolyásolni az időjárást: állattá (gyakran bikává) változva viaskodnak az időjárást elrontó másik táltossal vagy szellemmel. A 20. századi kutatók a táltost a magyar ősvallás sámánjának, annak megőrzőjének tekintették.

Utazás a világra

A sámán tehát segítő céllal végzi a szertartását, és indul a lélekutazásra: vagy gyógyító céllal (megtalálja és visszahozza a beteg ember lelkét), vagy hogy a halott lelkét a túlvilágra elkísérje. A látomásának egyik leg-

▲ Életfa ábrázolása sügyelővereten

fontosabb része, amikor találkozik állat alakú szellemsegítőivel, és ő vagy segítői megküzdnek az ártó ellenfelükkel. Attól függően, hogy milyen állat a segítője, visel a sámán a szertartás során például medve-, szarvas- vagy madárjelképeket. Viselete mellett legfontosabb eszköze a dob: általában különleges fa kérégből készítették, így jelképezte a világot tartó kozmikus fát is. A dob egyben a sámán szállítóeszköze: a dob hangja meghívta a benne lakó szellemeket, akikkel el tudott indulni a világra való utazásra. A hármas tagolású kozmoszt a fa jelenítette meg, alsó, középső és felső világra osztva a mindenséget. Ezen utazva kereste meg a sámán az elveszett lelkeket.

Fogalmak

panteizmus: („minden Isten”): olyan tanítás, amely Istent a teremtett világgal azonosítja

bálvány: ember által alkotott tárgy, melyben a benne megjelenített istenséget tisztelik

kozmosz: világmindenség

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Sámánok. Lelkek és jelképek* című szöveget! Emelj ki három részletet, melyet példaként lehet említeni a tankönyv sámánjellemezéséhez!
2. Az említett szöveg ír olyan részleteket a beavatás kapcsán, melyekről a tankönyvben nem olvashattál. Keress egy példát!
3. A szöveggyűjteményben Diószegi Vilmos *A pogány magyarok hitvilága* című művéből is olvashatsz egy részletet. A sámánizmusnak mely vonása ismerhető fel benne?

Vitassuk meg!

„Nem kell a honfoglaló magyarság ősi hitvilágával foglalkozni ahhoz, hogy valaki tudjon a táltosokról... Nemcsak a krónikák őrizték meg emléküket, hanem az eleven néphagyomány, sőt, a »táltosló« kifejezésben az irodalmi és a köznyelv is. Mert csak lelkiismeretes, pontos, szakszerű kutatás kellett hozzá, hogy kiderüljön: nem papok voltak ezek az egykori táltosok, hanem *sámánok*, olyanok, amilyenek még harminc-negyven évvel ezelőtt is nagy számban tevékenykedtek Ázsia s még közelebről Szibéria füves pusztáinak úgyszólván valamennyi nomád vagy félnomád állattenyésztő népénél.”

DIÓSZEGI VILMOS: SAMANIZMUS

- Milyen szövegvilágban olvastál a „táltoslóról”? Milyen tulajdonságokkal rendelkezik ott ez az állat?
- Mire taníthat bennünket az ősvallásunkban meglévő sámánok és táltosok jelenlétének ténye?

A csodaszarvas mondája

A magyar mitológiai elképzelések rendszere a magyar néphit, a népmesék, a mondák, a ráolvasások, az archaikus *apokrif* népi imák és a máig élő népszokások révén rekonstruálható. Ezek a közvetett források pótolják a hiányzó, írásban fenn nem maradt mítoszteremtő összövegeket. Krónikáink viszont megőrizték a magyar őstörténet totemisztikus motívumait: a turultól gyermeket foganó Emese és a csodaszarvast üldöző testvérpár, Hunor és Magor történetét.

► Hogyan őrződhettek meg az írásbeliség hiányában az ősi magyar mitológia elemei?

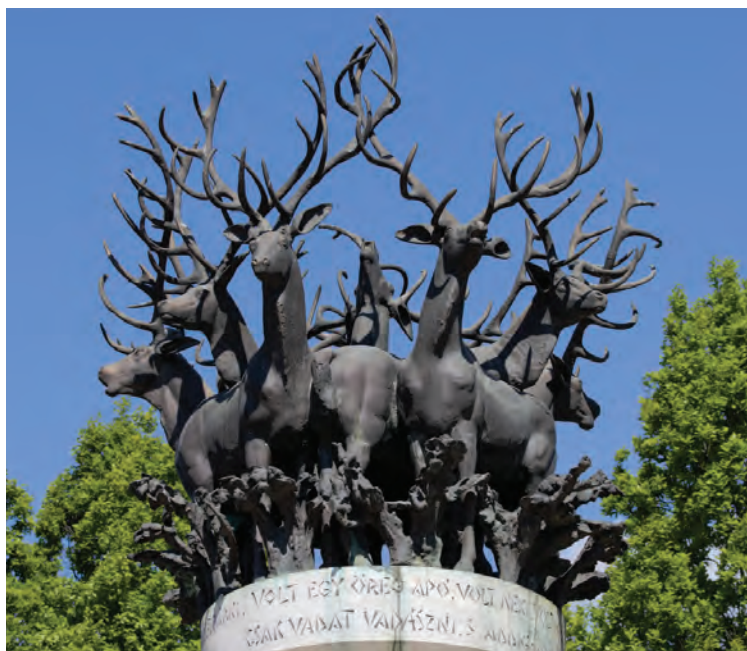
Hunor és Magor története

A csodaszarvas-monda keletkezésének ideje meghatározhatatlan. Feltételezhetően a honfoglaló magyarok hozták magukkal keletről Hunor és Magor történetét. A mondában bibliai, magyar, bolgár és eurázsiai elemek keverednek. Egyes elemeit a néphagyomány, a középkori mondavilág és **Anonymus** *Gesta Hungarorum* című műve is megőrizte, de legrészletesebb leírását **Kézai Simon** krónikájából, a szintén *Gesta Hungarorum* című munkából ismerhetjük. A monda a Bibliából ismert bábeli zűrzavar után indul. Ekkor Ménrót fejedelem feleségével, Enehhel két fiút nemzett: Hunort és Magort. A két elsőszülött felnőve, apai örökségüket megkapva, apjuktól külön sátorba költözött. Később új hazát keresve maguknak mitikus vadászatra indultak. Útjukon egy csodaszarvas vezette őket. Miután a fiúk beérték, rendre eltűnt a szemük elől. Így csalogatta őket hosszú időn keresztül tovább és tovább, egészen Meotisz vidékére, a vízben, halban, fűben, fában és vadban is gazdag, csodálatos helyre.

A letelepedésre tökéletesen alkalmas terület maradásra intette a két fiút. A családalapításhoz azonban feleséget kellett szerezniük maguknak, ezért nem vadászatra, hanem leányrablásra indultak. Útjuk során rábukkantak Belár fiainak asszonyaira és gyermekeire. Őket elragadva, Dula alán fejedelem gyermekei között megtalálták a fejedelem lányait. Hunor és Magor feleségül vette őket, és a két házasságból összesen 108 utód született. A monda szerint tőlük ered a hunok 108 nemzetsége, akik később Szittyaországba költöztek. Ebből a 108 nemzetségből vált ki aztán az a hat-seregnyi ember, aki később Pannóniába költözött. A többiek Szittyaországban maradtak. Hunor későbbi leszármazottai a hunok, Magoré a magyarok.

Csodaszarvas-ábrázolások és jelképiség

A szarvas a magyar ősmitológiában az egyik legfontosabb totemállat. A sztyeppe népek mondavilágában azonban nem csupán totemős, hanem vezető állat is, ami a különböző mítoszok szerint új hazát mutat az őt követő népeknek. **Ábrázolásának számos változatát** ismerjük. Agancsa sok nép kultúrájában jelképes erővel bír: az örök megújulást hirdeti. Ezek között az agancsok között gyakran a Nap, a Hold és a csillagok láthatók. Ez az ábrázolásmód az állat tapasztalaton túli, égi tulajdonságaira utal. A szarvas ezenkívül az örök élet szimbóluma is kultúránkban, hiszen ismeri a gyógyfüvek és az örök élet vizének ősi titkát. Alakja a kereszténységben pedig Krisztus-jelképpé is vált: ennek a párhuzamnak a ténye a 42. *zsoltsár* szövegére támaszkodik. A monda továbbélését nemzeti kultúránkban többek között Arany János *Rege a csodaszarvasról* és Bartók Béla *Cantata profana* című művei jelentik.

◀ Marton László: A budapesti Cantata profana-kút (2000)

▲ Remsey Jenő: A csodaszarvas vadászata (1910 előtt)

Fogalmak

totemállat: különböző hitvilágokban az emberrel valamilyen tapasztalaton túli kapcsolatban lévő állat

monda: epikus, szájhagyomány útján terjedt, ősi műfaj, melynek valóságos kiindulópontjához csodás események kapcsolódnak

krónika: középkori, latin nyelvű, időrendre épülő, történetírói műfaj

geszta: középkori, többnyire latin nyelvű, egy-egy uralkodóház vagy nép történetét lejegyző, történelmileg nem hiteles írás

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben Kézai Simon *Gesta Hungarorum* című krónikájának részletét! Hunor és Magor miért költöztek Scythiába? Mit mond erről a szöveg?
2. Keresd meg a térképen, hol helyezkedett el Szkízia területe!
3. Vajon miért ítéltette pusztulásra a történelem – Kézai szerint – a Hunor és Magor által Szkítiában elpusztított népeket?
4. Fogalmazd meg a szövegrészlet alapján, miért volt Hunor és Magor nemzetsége számára kiváló lakhely a szkítiai terület!

Vitassuk meg!

„Minthogy Hunor és Mogor elsőszülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala. Történt pedig, amint egyszer vadászni kimentek, a pusztán egy szarvas ünőre bukkantak, melyet, amint előtük futott, a Meotis ingóványaiba kergettek. S midőn az ott szemük elől tökéletesen eltűnt, sokáig keresték, de semmi módon nem találhatták. Végre is az említett ingóványokat bejárván, azon földet baromtartásra alkalmasnak szemlélték.”

KÉZAI SIMON: GESTA HUNGARORUM, 1283. KÖRÜL

- Mit adhat hozzá egy nemzet kultúrájához és tudatához az a tény, hogy eredete vagy lakhelye mondavilágában egy csodálatos állathoz kötődik? Mit ad hozzá közös tudatunkhoz a tapasztalaton túli létezőkkel való kapcsolat?

◀ Szkízia aranszarvas (Kr. e. 4. század)

Ének a csodaszarvasról

Biztosan emlékszel Arany János *Rege a csodaszarvasról* című versének erre a két sorára: „*Száll a madár ágrul ágra, / Száll az ének szájrul szájra*”. Arany gyönyörű emléket állít a régi magyar mondának, Hunor és Magor szarvasűzésének: bár a nemes vadat nem leli a két fivér, vitézeikkel együtt feleséget és új hazát találnak.

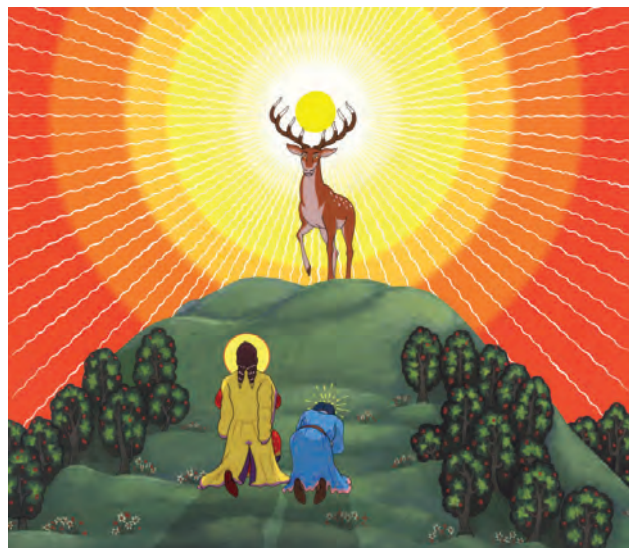
- ▶ Milyen többletjelentéssel ruházta fel az ősmagyarság vándorlásának történelmi tényét az a mitikus utalás, hogy őseinket egy csodálatos, természetfeletti tulajdonságú szarvas vezette új hazájukba?

A mitikus-szimbolikus szarvas

Jankovics Marcell a szarvas mitikus-szimbolikus jellegét mutatja be rajzfilmjében. Láthatjuk az ősi hiedelmeket, melyek az állathoz kötődtek, később megelevenednek Hunor és Magor története, majd valós történeti események (vándorlás, honfoglalás) ágyazódnak be a mesei környezetbe.

A szarvas szimbólumként jelenik meg. Olyan kép, melyet nem lehet teljesen megfejteni: ha szavakra fordítjuk, elvész valami a jelentéséből. Mindig megmarad egy rejtett, mélyen költői jelentésmagja, melyet csak körülírni lehet. Lírai alkotás ez a rajzfilm is: költészet, mely a szarvasképet bontja ki és tárja a nézők elé.

Bár a szarvas pontos jelentését nehéz megragadni, a film gondolati ívét le lehet írni. Teremtéstörténeteket láthatunk az első részben: a szarvas a teremtő erő egyfajta kiadásának, a nőiség szimbólumának is tekinthető. Mikor Hunor és Magor a szarvast űzi, gyakran női alakot ölt az állat; a földi történet mellett pedig megjelenik égi, jelképes mása is, a csillagképeken

▲ Jelenet Jankovics Marcell filmjéből

is tükröződik – vagy éppen onnan képződik, száll alá a földre – a valós történet. A szarvas-nő vezeti el a két testvért a leánysereghez, ahonnan feleségeket szereznek maguknak.

*„Vadat űzni feljövénnek
Hős fiai szép Enéhnek:
Hunor s magyar, két dalia,
Két egytestvér, Ménrót fia.”*

Az őszanya-motívum jelenik meg a testvérpár származásában: Enéh nevében az ünő (nőstény szarvas) szó is benne rejlik.

Pogányság és kereszténység a szarvasképben

Az égi szarvas-csillagképre tekintenek fel aztán a honfoglalás korának hős vezérei és a magyar népet kereszténységre vezető fejedelmek. A szarvas ekkor új jelentéssel bővül: bár eddig is egyfajta égi közvetítőnek (is) értelmezhetjük, most mindez keresztény tartalmat kap. Az Atyaisten követeként jelenik meg, Krisztus-arccal néz a magyarokra. Géza fejedelem is szarvast űz testvérel a filmben, aki megszólítja őket: „*Légy üdvöz fejedelem! E szarvasban, akire vadásztál, én vadásztam tereád. Én a mennyei Atyának követe vagyok, tőle hozok néked üzenetet. Itt, ezen a helyen építsd föl székvárosodat, és emeltesd egyházat a magyarok első püspökének.*”

Bár a film nem mutatja be, de Szent László (1077–1095) királyról is fennmaradt egy monda a *Képes Krónikában*, melyben hasonló szerepben jelenik meg a szarvas. „... mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, szarvai tele égő gyertyákkal; eliramodott előlük az erdő felé, és lábát azon a helyen vetette meg, hol most a monostor van. A vitézek rányilaztak, mire a Dunába szökött, és többé nem látták. Ennek láttára szólott Szent László: »Bizony nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.«”

Az utolsó képkockák alatt a szarvasmotívum későbbi továbbélésének, a **regösének**nek a sorai hangzának fel:

„Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
Amellett keletkezik egy halastó-állás,
Az is felfogá, az apró sásocskát,
Arra is rászokik csodafiú-szarvas,
Haj, regö-rejtem, regö-rejtem.
Noha kimennél, uram, Szent István király
Vadászni-madarászni,
De ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
Hanem csak találnál csodafiú-szarvas,
Haj, regö-rejtem, regö-rejtem,
Ne siess, ne siess, uram, Szent István király
Az én halálomra.
Én sem vagyok vadlövő vadad,
Hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ,
Haj, regö-rejtem, regö-rejtem,
Homlokomon vagyon fölkelő fényes Nap,
Oldalamon vagyon árdeli szép Hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok,
Haj, regö-rejtem, regö-rejtem.”

▲ Szent László és a szarvas a Képes krónikából

Irány a film!

1. A szarvas női alakot ölt a filmben. Hogyan rokonítható mindez az előző leckében megismert sámánhittel?
2. A regösénekben pogány és keresztény értelmet is tulajdoníthatunk a szarvasnak. Idézd azokat a sorokat, melyek szerint...
 - a) égi csillagkép-másának tükröződése az e földi szarvas!
 - b) Isten követe a földön a szarvas!
 - c) a pogányságot jelképezi Szent István király számára!
3. Mit gondolsz, vajon miért pont a szarvas kapott ilyenfajta többletjelentést a régi magyar hitvilágban? Te milyen állatnak látod a szarvas? Jellemezd néhány szóban!

Fogalmak

regölés: termékenységvarázsló, köszöntő népszokás, melyben a férfiak a lányos házaknál adták elő varázserejűnek tartott jókívánásaikat

regösének: a regölés során előadott, termékenységvarázsló, a csodaszarvas-mítoszra is hivatkozó ének

Vitassuk meg!

„Egy szarvas volt, amilyen csodaszépet még emberi szem nem látott. A két ágas-bogas szarva össze volt fonódva, s lebegett a feje fölött, mint egy koszorú. A két szeme feketéllett, ragyogott, mint a fekete gyémánt. A dereka karcsú, hajlékony, mint a lengő nádszál, a lába vékony, s szaladván nem látszott érinteni a földet. – Nézd, öcsém, Magyar, csodaszép egy szarvas! – kiáltott Hunor.”

BENEDEK ELEK: A CSODASZARVAS

- Miért csodálatos jelenség Benedek Elek csodaszarvasa? Hányféle ábrázolásmódját ismered a csodaszarvasnak?

Babiloni teremtésmítosz

A történelem folyamán minden civilizáció választ keresett a legalapvetőbb kérdésre: hogyan lett a világ és benne az ember. A babiloni teremtésmítosz is szolgál efféle világmagyarázattal.

► Te milyen világmagyarázatokat ismersz?

Az irodalomtörténet legősibb teremtésmítosza

A babiloni teremtésmítosz, más néven mezopotámiai teremtésmítosz (a Teremtés Hét Táblája) Asszurbán-**apli**, asszír uralkodó **ninivei könyvtárában** maradt az utókorra. Szövege a világ legősibb, az univerzum és az ember teremtését, valamint az istenek születését elbeszélő alkotás. Az **agyagtáblákon, ékírással rögzített, mitologikus történetek** a Kr. e. 7. században keletkezhetnek, valójában azonban a mítosz egy jóval régebbi változatának másolatát tartalmazzák. A mítosz az istenek születését, valamint a világ és az ember teremtésének történetét beszéli el. **Nyelve akkád**. Elképzelése szerint a világmindenség első istenei a víz istenei voltak, akiknek nászából keletkezett az egész világ. Ők nemzették az isteneket is, akik később nemzedéki viszályba kerültek egymással. A világelemek az őskáosz rendezésével, teremtéssel és szétválasztással keletkeztek: az ég és a csillagok, a hónapok és a napok, a Hold és a Nap, a szárazföld és a vizek, az ég és a föld mind a kezdeti egységből váltak szét ebben a teremtési folyamatban.

▲ Marduk szent állata, a mushussu (Kr. e. 11. század)

Az ember teremtése és létformája

A *Hatodik tábla* című rész az ember teremtéséről szól. Marduk főisten az istenek szavára és saját elhatározása szerint egy feláldozott istenség véréből és agyagból embert formált, és teremtményét Lullának nevezte el. Látta, hogy az ember hiányzik a földnek. A későbbi emberiséget az istenek szolgálatára rendelte.

A *Hetedik tábla* az ember teremtésének története mellett az istenek által neki szánt sorsot is megmu-

tatja. A Föld benépesítése mellett az ember feladata a határok kijelölése, az építés, a mezőgazdasági munkavégzés: a növénytermesztés és az állattartás. A teremtésmítosz istenei elrendelik az ember számára a növények öntözésének kötelességét és módját, a városalapítások parancsát és az egyéni gazdaság rendben tartásának szükségességét. Emellett azt is, hogy a megtermelt javakból az isteneknek áldozati részt kell felajánlani. A szöveg az ember egyik legalapvetőbb feladataként az istenségek dicséretét nevezi meg.

Ószövetségi párhuzamok

A babiloni teremtésmítosz az ószövetségi teremtéstörténet egyik legfőbb kiindulópontja. A két alapvető mű éppen ezért számos ponton mutat tartalmi és motivikus hasonlóságot egymással. Fontos különbség azonban, hogy a babiloni teremtésmítosz tanúsága szerint az emberi munkavégzés nem a bűn vagy valamiféle lázadás büntetéseként elszenvedett létforma. A Hetedik tábla arra tanít, hogy a létfenntartás testi és lelki biztosítéka az az értelmes, megtartó erejű munka, aminek végzésére az ember isteni törvények által hivatva van.

Fogalmak

univerzum: világmindenség

ékirás: a legkorábbi írástípus; Kr. e. 3000 körül, a sumer nyelv lejegyzésére alakult ki; elnevezését a használt karakterek egyenes vonalairól kapta

teremtésmítosz: a világ keletkezésének különböző magyarázatai

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a babiloni teremtésmítosz első részletét! (Lásd alább!) Állapítsd meg, miben hasonlít a világ keletkezésével kapcsolatos babiloni elképzelés és a görög mitológia teremtéstörténete!
2. Keress párhuzamokat a babiloni teremtésmítosz és a görög mitológia istenekről szóló részletében!
3. Olvasd el a szövegggyűjteményben az ember teremtéséről szóló részt is a *Hatodik tábláról*! Nevezd meg, milyen természetű alkotóelemekből keletkezik az ember!
4. Milyen célra teremti Marduk az embert?
5. Milyen módon kell a vizsályt szító istenségnek megbűnhődnie? Milyen értékrendre utal a bűnhődés ténye?
6. Nézz utána a bibliai teremtéstörténetben a világ keletkezésének! Milyen hasonlóságokat találsz a babiloni teremtésmítosz és az *Ószövetség* a világ teremtésére vonatkozó része között?

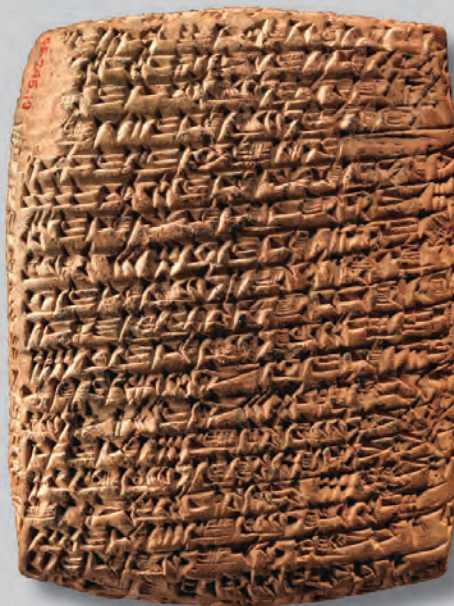
Vitassuk meg!

„Midőn fönn az ég nevetlen
s alant a föld szintazonképp;
Apszu, az ős-kezdet, minden
dolgok teremtője-atyja
s Mummu-Tiámat ősanyánk még
vizeikkel egybemosódtak;
nem volt szárazföld se, láp se,
s egyike sem az isteneknek;
név nélkül szunnyadott a sors is,
betöltetlen várt a végzet –
Apszu s Mummu-Tiámat akkor
isteneket nemzettek s szültek:
szülték Lahmut s Lahamut.”

BABILONI TEREMTÉSMÍTOSZ, ELSŐ TÁBLA
FORD. RÁKOS SÁNDOR

- A babiloni teremtésmítosz elbeszéli, hogy az őскеzdet meglévő világelemeinek még nem volt neve. Mi célt szolgál az az igény, hogy a bennünket körülvevő dolgokat elnevezzük valamiképp?

Ékirásos agyagtábla (Kr. e. 20–19. század) ►

A görög mitológia

A modern tudomány számos kérdésre biztos magyarázatot tud adni. Ismerjük például a bolygók mozgását, megjósoljuk az időjárást, és sokat tudunk a betegségekről. A legnagyobb tudósok sem tudnak azonban mindent. Hogyan keletkezett a világ? Mi vár ránk a halál után?

- ▶ Neked vannak ilyen „bonyolult” kérdéseid? Mit tartasz a legnehezebben megválaszolható kérdésnek az életedben?

Honnan ismerjük a görög mítoszokat?

Mint a mítoszok általában, a görög mítoszok is **későbbi feljegyzések, írott források révén tanulmányozhatók**. A legelső források, amelyekben a görög istenekről olvashatunk, **Homérosz** és **Hésziodosz** művei, a Kr. e. 8–7. századból maradtak fenn. A homéroszi eposzokról, amelyekben sok isten megjelenik, később beszélünk. **Hésziodosz** költeménye, az *Istenek születése* a világ keletkezésének és az istenek harcának történetét írja meg. Másik műve, a *Munkák és napok* pedig, bár elsősorban a mezőgazdasági munkálatokról szól, az ember teremtésének a történetét is tartalmazza. Az évszázadokkal később élt római **Ovidius** (Kr. e. 43 – Kr. u. 17) *Átváltozások* című művében is számos, istennel kapcsolatos történet szerepel, ezek is fontos forrást jelentenek a görög mitológia tanulmányozásához.

A görög istennemzedékek

A **görög istenek antropomorf lények**, azaz emberi tulajdonságokkal rendelkeznek. Bár hasonlóak az emberekhez, erejük és halhatatlanságuk által felülmúlják őket. A görög mítoszokból megismerhetjük az istenek életének mozzanatait és hatalmuk határait. A görög istenek első nemzedékét kozmikus őslények alkották. Az **első isten Khaosz** volt, a világ keletkezése előtti űr megszemélyesülése. **Majd létrejött Gaia, a földanyaisten, Uránosz, az égbolt, Tartarosz, az alvilág és Erósz, a szerelem istene**. Uránosztól és Gaiától született a második istennemzedék. Idetartoznak a küklopszok (egyszemű óriások) és a hatalmas férfi titánok és nő titaniszok. A legfiatalabb titán, **Kronosz fellázadt apja ellen, az anyjától kapott sarlóval súlyosan megsebezte Uránoszt**. Uránosz földre és vízbe hulló véréből szület-

▲ Peter Paul Rubens – Frans Snyders: A leláncolt Prométheusz (1611–1618)

Az ember teremtése

A görög mitológia szerint sokáig csak istenek éltek a földön. Ők alkották meg az embereket és az állatokat. Két titánt, Prométheuszt és Epimétheuszt bízták meg azzal, hogy képességekkel lássák el őket. Epimétheusz mindent az állatoknak adott, így az ember védtelenül maradt. **Prométheusz azonban az emberek védtelenségét látva megajándékozta őket a tűzzel**, amit az istenektől lopott el, és a kézművesség képességét is nekik adta. Ezért súlyos büntetést kapott Zeusztól: a Kaukázus hegyén egy sziklához láncolta, és egy sást küldött oda, hogy minden nap marcangolja a máját.

Már említettük, hogy Hésziodosz is ír Prométheusz és az ember teremtésének történetéről *Munkák és napok* című művében. Aiszkhülosz ókori görög drámaíró (Kr. e. 525–456) tragédiája, *A leláncolt Prométheusz* szintén Prométheusz történetét dolgozza fel.

tek meg az Erünniszek (a bosszúállás és átok istennői), a Gigászok (óriások), illetve a közismert változat szerint Aphrodité, a szépség és a szerelem istennője is. Kronosz és Rheia (az egyik titanisz) lettek a harmadik istennemzedék szülői. Kronosz – tartva attól, hogy őt is utoléri apja sorsa – sorra lenyelte gyermekeit, kivéve a legfiatalabbat, Zeust, aki helyett Rheia egy követ pólyált be és nyújtott át férjének. **Zeusz, miután felnőtt, kiszabadította testvéreit apjuk gyomrából, azután közösen Kronosz ellen fordultak, majd legyőzték.** A fivérek átvették a hatalmat Kronosztól, és együtt uralkodtak Zeusz vezetésével. Róluk részletesebben a következő leckében tanulunk.

Fogalmak

antropomorfizmus: emberi tulajdonságok átvitele a nem emberi világ elemeire, például istenségekre, elvont dolgokra vagy természeti jelenségekre; egyik példája a megszemélyesítés

mítoszok: a kultúra ősi, szájhagyomány útján terjedő történetei, amelyek hősei emberek, emberfeletti lények, istenek és félistenek

eredetmítosz: olyan mítosz, amely a föld, a világ, az ember kialakulásának vagy egy közösség mitikus őséneke tulajdonított hős történetét mondja el

mitológia: egy bizonyos kultúra vagy vallás mítoszainak összessége, illetve a mítoszokkal foglalkozó tudomány

Irány a szöveg!

1. Olvasd el figyelmesen a szöveggűjteményben Prométheusz történetét! Az olvasottak alapján ismertesd, kik és milyen alkotóelemekből formálták meg az embert!
2. Keresd ki a szövegből, mivel és miért ajándékozta meg Prométheusz az embereket!
3. A szövegrészlet beszámol arról, hogy az ember egyéni és társas létének biztosításához isteni eszközökre van szüksége. Melyek ezek az eszközök?
4. Az olvasott szöveg alapján fogalmazd meg, milyen módon próbáltak védekezni az emberek a vadállatok túlerejével szemben!
5. A Prométheusz-történet szerint az ember összetett jellemű és képességű lény. Nevezd meg, mi okozta társadalmi létének bukását!
6. Milyen erkölcsi törvényt ad Zeusz a történet végén az embereknek? Mi a célja ennek a törvénynek?

Vitassuk meg!

„Az istenekről és isteni származású hősookról szóló elbeszéléseket nem véletlenül nevezzük éppen görög szóval mítoszoknak. Minden nép hagyományában találunk fejlettebb vagy fejletlenebb, elevenebben élő vagy elhalványodottabb formában ilyen elbeszéléseket, regéket. De a görögöknél bontakozott ki a leggazdagabban a mítoszok rendszere – a mitológia –, és az egész nép alkotó tevékenységét áthatotta. Sőt, a görög nép költői és művészi hagyatékán keresztül a görög mitológia az egész emberiség képzeletvilágában, a világirodalomban és minden európai nép művészetében is eltörölhetetlen, igen mély nyomokat hagyott.”

TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE: GÖRÖG REGÉK ÉS MONDÁK

- Gyűjtsetek olyan információkat, amelyek igazolják, hogy a görög műveltség ma is európai kultúránk alapja!

◀ Dél-itáliai ivócsésze töredéke Zeusz ábrázolásával (Kr. e. 430–400)

Az olümposzi istenek

Az antikvitás, az ókori római és görög kultúra a mai korban is igen népszerű. Te is biztosan láttál már olyan filmeket, amelyek görög vagy római istenekről vagy félistenekről szólnak.

► Említs néhány címet, és röviden jellemezd a főhősöket!

Zeusz, Héra, Hádész és Poszeidón

A **legfőbb olümposzi isten Zeusz**, aki kiszabadította a testvéreit, majd együtt megfosztották apjukat a hatalmától. Zeusz ég és föld ura, a teremtőerő férfi megtestesítője, akit „az istenek és az emberek atyjának” neveznek. A hozzá kapcsolódó jelenség a villám, ezt az ő attribútumának nevezzük. Sokféle alakban képes felbukkanni. Lédát például hattyúként ejtette teherbe, Európét bika alakban ragadta el. **Felesége Héra**. **Az olümposzi istenek, Aphroditét kivéve, mind Zeusz és Héra testvérei vagy gyermekei.**

Hádész az alvilág ura, akinek varázssapkája láthatatlanná teszi a viselőjét. Királyi alak, attribútuma a jogar. Hádész Zeusz és Héra testvére, neve azt jelenti: a sosem látott, a láthatatlan. Felesége Perszephoné. Ha Hádészhoz imádkoztak a halandók, öklükkel verték a talajt, hogy biztosan meghallja őket. Fekete állatokat, például fekete bárányokat áldoztak neki. Alvilági segítőtje, az alvilág őrzője a háromfejű kutya, Kerberosz. A holtaknak az Akherón folyón kell átkelniük Kharón, a révész segítségével. Hádésszel és Kharónnal kapcsolatban megemlíthetjük még, hogy az ókori görögök a holtakkal együtt eltemettek egy-egy pénzérmét, obulust is, a révész majdani díjaként.

Poszeidón szintén Zeusz és Héra testvére. Ő a tengerek ura. Ábrázolásain attribútumával, egy háromágú szigonnyal látható, amellyel vihart és földrengést tud támasztani. A tenger mellett a földrengés és a lovak istene is. A hajósok épp ezért sokszor lóáldozatot mutattak be neki. Szekerét hippokampuszok, uszonyban végződő lovak húzzák. Leghíresebb ábrázolása a római Trevi-kút. Ezen a szoborcsoporton azt figyelhetjük meg, amint Poszeidón kísérői, a tritonok épp megpróbálnak betörni néhány hippokampuszt.

Zeusz és Héra gyermekei

Héra, Zeusz felesége a házasságot védő istennő. Féltékeny férje sorozatos hűtlenkedései miatt. Zeusz egyik híres gyermeke **Pallasz Athéné**, a **bölcsességnek, a műveltségnek, Athén városának, a szövésnek és más mesterségeknek, a fémművességnek, a fegyvergyártásnak az istennője**. Leggyakrabban fegyveres harcosként, sisakban jelenik meg a képzőművészeti ábrázolásokon; máskor a bagoly utal bölcsességére. Születéséről tudható, hogy teljes fegyverzetben lépett elő Zeusz fejéből, tehát anyja nem Héra. Másik ragadványneve (Parthenos) szüzet jelent: sosem volt férje, szeretője. Erről kapta nevét a szentélye az Akropoliszon: a Parthenón. Egy történet szerint a szentély építésekor lezuhanó munkás gyógykezelésére maga Athéné adott tanácsokat Periklésznek álmában, ezért az istennőt egyben gyógyítónak is tekintik.

Héra önmagától szülte Héphaisztoszt (Vulcanus), aki más mítoszváltozatok szerint Héra és Zeusz közös gyermeke. **Héphaisztosz a tűz és a kovácmesterség sánta istene, Aphrodité (Venus) férje, aki az istenek fegyverkészítője is volt**. Zeusznek más istennőktől is születtek gyermekei: például **Apollón (Apollo)**, a jós-

▲ John Singleton Copley: Poszeidón visszatérése (1754 körül)

lás és a költészet istene, a múzsák vezetője, valamint **Hermész (Mercurius), az istenek követe.** Zeusz halandó asszonyokat is szeretett. Így született **Dionüszosz (Bacchus), a bor és a szőlőművelés istene,** akinek attribútuma a szőlővessző.

De félistenek és emberek is születtek Zeusztól, őket nem soroljuk az olümposzi istenek közé: **Héraklész (Hercules)** és a krétai **Minósz,** továbbá **Szép Heléna,** a halandó nők legszebbike. De más isteneknek is lehetek halandó gyermekei, például **Thészeusz,** Poszeidón fia. Ezekhez az istenekhez, félistenekhez kapcsolódnak a mitológiában a halandók történetei is. Ilyen például

Daidalosz és Ikarosz mítosza: az apa szárnyakat készít, de fia túl merészen repül, lezuhan és meghal.

Árész Zeusz és Héra közös gyermeke, születési helyét a görögök távoli, barbár földekre tették, ennek megfelelően kegyetlen, vérengző harcosnak tekintették. Tisztelete Spártában volt a legerősebb. **Hermész** a kereskedők, tolvajok, utazók védője, az istenek hírnöke. Szárnyas sarut visel, mellyel szabadon közlekedik az istenek és a halandók között. Lélekvezető is, mert ő méri meg, kinek ért már be a sorsa annyira, hogy meghalhat, majd elvezeti az erre megéretteket az alvilágig. Ő a legfiatalabb az olümposzi istenek között.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben *Daidalosz és Ikarosz* történetét! Nevezd meg azokat a jellemhibákat, melyek a három főszereplőt (Daidaloszt, Ikaroszt és Minósz királyt) tetteikben motiválják! Milyen következményekkel járnak ezek a jellemhibák a történetben?
2. A történet Daidaloszt művésznek nevezi. Fogalmazd meg, miben tér el a szövegben olvasott, ókori művészi tevékenység a napjainkban művészetnek tartott tevékenységtől!
3. A Daidalosz-mítosz a főhőst, Daidaloszt összetett jellemű embernek ábrázolja. Bűne mellett milyen érenyeiről számol be a szöveg?
4. Nevezd meg a szöveg alapján azt az összetett emberi lélekállapotot, amelyet Daidalosz a fia elvesztésekor megtapasztalt! Mi a sorstragédia viszonya a repülés találmányához?
5. Hogyan adták meg a görög mitológia hősei a végtisztességet elvesztett szeretteiknek?

Fogalmak

olümposzi istenek: az Olümposz hegyén élő tizenkét görög isten: Zeusz, Héra, Hesztia, Démétér, Árész, Apollón, Artemisz, Dionüszosz, Hermész, Pallasz Athéné, Héphaisztosz, Aphrodité

politeizmus: többistenhit; olyan hitrendszer, amely egyszerre több istent is tisztel

attribútum: valamihez vagy valakihez (pl. görög istenekhez) elválaszthatatlanul hozzá tartozó tulajdonság, jellemző tárgy

Vitassuk meg!

„Mindnyájan tudjuk ugyan, hogy voltak nagy keleti kultúrák, egyiptomiak, babiloniak, kínaiak a görögök előtt is, de ezeknek a távoli népeknek tudása a mienkkel alig függ össze; amit mi tudunk, azt a görögök tudták először.”

SZERB ANTAL: GÖRÖGORSZÁG A GÖRÖGÖK ELŐTT

- Milyen közvetítéssel őrizte meg az európai kultúra a bölcsőjének számító, ókori görög civilizáció szellemi és művészi kincseit?

A milói Vénusz (Aphrodité) Kr. e. 2. század ►

Híres történetek

Ebben a leckében a görög mitológia leghíresebb történeteivel ismerkedhetsz meg. Ezekben a mitikus történetekben az istenségek a világmagyarázatot kereső emberi képzelet teremtményei. Az olimposzi lények így tehát szükségképpen az embert mintázzák jellemükben.

- Vajon milyen emberi tulajdonságai vannak a görög mitológia híres istenségeinek? Mi az egyetlen különbség az istenek és az ember között ebben a világképben?

Hermész

Hermész Zeusz és Maia nimfa gyermekeként született. Csecsemőkorában az éj leple alatt kiszabadította magát bölcsőjéből, és útnak indult. Ellopta és elhajtotta Apollón csordáját, mert megtetszettek neki az állatok. Útközben megölt egy teknősbékát, és a páncéljából lírát készített magának. Már reggel volt, amikor hazatért és visszafeküdt a pólyába. Apollón addigra felfedezte, hogy ökreit ellopták és felháborodva követelte Maiától, hogy adják vissza a Hermész által ellopott csordát. Maia hitetlenkedve fogadta a kis csecsemőt illető vádakát, de Zeusz, aki felülről mindent látott, helyt adott Apollón észrevételeinek. Ekkor azonban Hermész játszani kezdett a lírán, amit teknőspáncélból készített, és ezzel elbűvölte Apollónt. Jutalmul nemcsak a csordát kapta meg, hanem egy aranypálcát is, amely később állandó kísérője lett.

Dionüszosz

Dionüszosz isten Zeusz és Szemelé fia, akinek már születéséhez is csodás történetek kapcsolódnak. Gyermekkorában, szüret idején egy szőlőfürt levét kifacsarta, és rájött, hogy a belőle készített ital, a bor finomabb az istenek nektárjánál. Az új itallal bejárta az egész világot, és mindenhol elterjesztette a borkészítés gyakorlatát. Nyomában azonban nemcsak öröm és vidámság járt, hanem a mámor és a téboly is, hiszen a józanságukat veszítő emberek kábán és örülten viselkedtek, és sokszor a halálukat lelték a túlzásba vitt borfogyasztástól. Szülővárosába, Thébaiba visszatérve a városlakók súlyosan megsértették Dionüszoszt, akinek isteni mivoltát a polgárok nem akarták elismerni és kultuszát sem gyakorolták. Az isten ekkor bosszúból megrészegítette az egész várost, majd visszatért az istenek hegyére, az Olümposzra. Később Ariadnét, a halhatatlanná tett földi asszonyt vette feleségül, aki öt gyermeket szült neki.

▲ Héraklész és a lernai hüdra (etruszk váza a Kr. e. 6. századból)

Héraklész

Héraklész Thébaiban született Zeusz és Alkméné, egy halandó asszony gyermekeként. Félisten. Egész gyermekkorát végigkísérte Héra féltékenysége, aki megsejtette férje, Zeusz újabb szerelmi kalandját. Ezért kígyókat küldött a csecsemő Héraklész megölésére, ám a gyermek elpusztította az ellene küldött állatokat. Hirtelen természetéből fakadóan agyonütötte oktatóját, amiért a hegyekbe küldték pásztornak. 18 éves volt, amikor megölte a Khitairón hegyén lakozó oroszlánt. Később Kreón lányát vette feleségül, de örületében megölte saját gyermekeit. Ekkor vezeklésül unokatestvéréhez küldték szolgálatra. Eurüsztheusz 12 nehéz feladattal bízta meg, melyek mindegyikét sikerrel megoldotta. Pusztá kézzel megölte a nemei oroszlánt,

a lernai mocsárban élő hüdrát (kilencfejű szörny), élve elfogta a kerünciai szarvast, Artemisz szent állatát és az erümanthoszi vadkant is. Augeiasz istállóját egyetlen nap alatt kitakarította, lenyilazta a sztümphaloszi madarakat, szarvánál fogva megragadta a Poszeidón által megvadított bikát, elfogta Diomédész megvadult lovait, megszerezte Hippolüté aranyövét. Csakúgy Gérüon ökreit, a Heszperiszek aranyalmáit, és elhozta Hádésztól az alvilág őrzőkutyáját, Kerberoszt.

Thészeusz és Ariadné, a Minótauros

A Minótauros legyőzése Thészeusz egyik leghíresebb kalandja. Minósz, krétai király fiát megölték az athéniak, ami miatt a király elégtételt követelt. Azt parancsolta, hogy Athén évente hét fiút és hét lányt áldozzon a labirintusban lakó Minótaurosznak. Thészeusz önként jelentkezett, hogy megölje a szörnyet. Ariadné, a krétai király lánya közben beleszeretett Thészeusz-

ba és hogy segítse, egy gombolyag fonalat adott neki, hogy az utat a labirintusban ezzel megjelölve, kiutat találhasson a kaland végén. Thészeusz, miután megölte a Minótaurost, a gombolyag segítségével sikeresen kijutott a labirintusból, és kiszabadította az athéniaikat. Ariadné szerelmét azonban hűtlenséggel viszonozta, ezért meglakolt. Apjának tett ígétéről megfélelkezve nem cserélte ki hajója fekete vitorláit fehérre. Apja a fekete vitorlák láttán, fiát halottnak gondolván, bánatában a mélybe ugrott fellegvárából, és meghalt.

Fogalmak

nimfa: halandó, de hosszú életű, örökké fiatal, a természet erőit megszemélyesítő istennő

líra: ókori görög, húros, pengetős hangszer

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a görög mitológia híres történeteinek részleteit! Végezz gyűjtőmunkát egyik általad kiválasztott szereplőről!
2. Nevezd meg, milyen csellel rabolta el Hermész Apolló barmait?
3. Mitől kétarcú isten Dionüszosz? Milyen ábrázolásokban mutatkozik meg ez a kétarcúsága? Mi az isten attribútuma?
4. A Daidalosz-mítosz a főhőst, Daidaloszt összetett jellemű embernek ábrázolja. Bűne mellett milyen erényeiről számol be a szöveg?
5. Nevezd meg Thészeusz bűneit és erényeit az olvasott szövegrészlet alapján!

Vitassuk meg!

„A mitológiának mindig olyasmi a tárgya, ami az elbeszélő és az összes emberek fölött áll – »amilyenek most« –, de mindig csak látható, tapasztalható vagy legalábbis képekbe foglalható mivoltában, sohasem az in abstracto istenség, sőt az in concreto istenség sem, ha megfoghatatlannak, ábrázolhatatlannak kell maradnia. Egyénfelettinek lenni és megragadó, a lelket képekkel betöltő hatalmat gyakorolni az emberekre.”

KERÉNYI KÁROLY: GÖRÖG MITOLÓGIA

- Vajon miért elengedhetetlen, hogy a mitológia tárgya az ember felett álljon? Hogyan képesek a mitologikus történetek hatással lenni az emberre?

◀ Edward Burne-Jones: Thészeusz és a Minótauros (1861)

A trójai mondakör

Most a régi hősekről, az ókori görögök őseiről szóló történetekről tanulunk. Minden közösségnek megvan a saját hőskora, amelyet a későbbiek igekeznek az emlékezetükben tartani.

► Milyen történeteket ismersz a magyarok őseiről?

Erisz almája

A görögök nemcsak az istenekről és a világ keletkezéséről alkottak mítoszokat, hanem arról is, hogy honnan származnak ők maguk, elmesélték őseik történetét. Ezeket hívjuk **eredetmítoszoknak**. Ilyen **eredetmítosz a trójai háborúnak és előzményeinek a története, a trójai mondakör**.

▲ Bertel Thorvaldsen: Thetisz belemeríti Akhilleusz a Sztüx folyóba, 1837
Thetisz nem talál férjét magának az istenek között. Nézz utána, hogy miért!

A mondakör egyik fontos eseménye Péleusz és Thetisz lakodalma, amelyen az istenek is részt vettek. Egyedül Eriszt, a viszály istennőjét nem hívták meg, aki ezen módfelett megsértődött. Dühében egy aranyalmát gurított a násznép közé. Az volt ráírva, hogy „a legszebbnek”. Erisznek sikerült elrontania a hangulatot. Az almán összeveszett három istennő, Héra, Pallasz Athéné és Aphrodité, a szépség és szerelem istennője. Mivel nem tudtak dönteni, egy egyszerű pásztornak hitt halandót, Páriszt kérték föl döntőbírónak. Persze nem pásztor volt ő, hanem egy pásztorként élő trójai királyfi. A döntés tétje nem csupán a női szépség volt. **A három istennő az ember előtt álló három különböző utat jelképezi, Párisz választása tulaj-**

donképpen minden ember választása. Mindhárman megpróbálták megvesztegetni Páriszt. Héra hatalmat, Pallasz Athéné bölcsességet, Aphrodité pedig szerelmet, a legszebb asszony, Helené szerelmét ígérte a férfinak.

Párisz Aphrodité választotta, így megkapta Helené szerelmét. Helené Zeusz és Léda lánya. Lédát hatytyú képében csábította el a főisten. Születésekor az istenek elhalmozták ajándékaikkal. Már gyermekkorától rengetegen pályáztak a kezére. Többek között olyan nagy hősek, mint Odüsszeusz, Diomédész vagy Aiasz. A kérők esküt fogadtak, hogy bárki is lesz a férj, mindannyian segíteni fogják, mint ahogy a házasság sértettségére is közösen ügyelnek. Helené Meneláosz spártai király felesége lett. Éveken át éltek boldog házasságban, míg Aphrodité segítségével Párisz el nem szöktette az asszonyt.

A trójai háború

A megbántott Meneláosz, kihasználva a kérők közötti korábbi szerződést, az összes akhájta Páriszt és

Helenét befogadó Trója ellen hívta. Hadba vonult a görögség egyik legnagyobb hőse, Akhilleusz (Achilles), Péleusz és Thetisz fia is. Thetisz levitte fiát az alvilágba, és a sarkánál fogva belemártotta az alvilági folyó, a Sztüx vizébe, amelyről köztudott volt, hogy halhatatlanná tesz. Akhilleusz a víz érintésétől szinte teljesen sebezhetetlen lett – egyedül a sarka maradt sebezhető.

Meneláosz testvére, Agamemnón vezetésével a **görögök tíz évig sikertelenül ostromolták Trója várát**. Hiába küzdött a görög seregben Akhilleusz és Ithaka leleményes királya, Odüsszeusz, **Tróját csak csellel sikerült bevenni**. Odüsszeusz tanácsára a görögök úgy tettek, mintha csalódottan elvonultak volna, és a várfalak alatt hagytak egy óriási falovat. Ezt a trójaiak

áldozati ajándéknak hitték, ezért bevontatták a várba. Éjszaka a ló belsejéből előbújtak a görög harcosok, és fölgyújtották a várat. Eközben előrontottak a többiek is, akik eddig a dombok mögött rejtőztek. Az égő várból kétségbeesetten menekült családjával és házi isteneivel Aeneas (Aineiasz), a rómaiak ősatyja – hogy új hazát keressen magának.

A trójai háború egy részét meséli el Homérosz *Iliász* című eposza, Odüsszeusz hazautját pedig az *Odüsszeia*. Aeneas kalandjait Vergilius, római költő *Aeneis* című eposzában írta meg.

Sokáig úgy vélték, hogy a trójai háború merő kitaláció. Heinrich Schliemann német régész azonban 1873-ban megtalálta Trója valódi maradványait, és

igazolta, hogy Kr. e. 1220 körül a város valóban elpusztult. A háború célja azonban aligha egy asszony visszaszerzése volt, hanem valószínűleg területszerzés és a kereskedelmi útvonalak felügyelete.

Fogalmak

hérosz: hős, görög mitológiai alak, félisten, aki egy isten és egy ember nászából született

görög mondakörök: olyan események, eseménysorozatok, amelyekhez több görög mítosz kapcsolódik; a legfontosabb mondakörök a trójai mondakör (a háborúhoz kapcsolódó történetek), a thébai mondakör (Oidipuszhoz és gyermekeihez kapcsolódó történetek) és az athéni mondakör (a Minótaurosához kapcsolódó történetek)

Irány a szöveg!

1. Olvasd el figyelmesen a szöveggyűjtemény trójai háborúról szóló történetét! A szöveg segítségével igazold, hogy a görög mitológia istenei antropomorf istenek! Hozz példát jó és rossz emberi tulajdonságaikra egyaránt!
2. A görögök saját mitologikus világképük isteneit sorsfordító erejű lényeknek tekintették. Milyen szövegbeli történetelemek bizonyítják ezt az elképzelést?
3. Az olvasott szöveg alapján foglald táblázatba, mely főbb emberi és isteni szereplők képviselik a görögöket, illetve a trójaiakat a háborúban!
4. Fogalmazd meg, milyen cselsorozat vezetett a görögök győzelméhez!

Vitassuk meg!

„Sokat tapasztalt öreg király volt Nesztór, egymást követő három nemzedék küzdelmeiben vett részt már [...]. Azt valotta ő is, hogy a sérelem, amely Meneláosz házáért érte, nem maradhat bosszútlanul: ha szép szóval nem megy, fegyverrel kell a trójaiakat arra kényszeríteni, hogy adják vissza Helénét és az elrabolt kincseket. Hiszen ha most magára hagyják Meneláoszt, ki tudja, holnap melyik görög királynak kell az ő sorsában osztoznia.”

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL IMRE:
AGAMEMNÓN ÉS SZÖVETSÉGES TÁRSAI

- Vajon egy elrabolt nő jelenthetett olyan történelmi érdeksérelmet, hogy miatta Trója ellen háborút indítson a görögség? Mi lehetett az a valós indok, ami egységbe kovácsolva vonultatta fel a görög szigetvilág királyainak haderejét a kis-ázsiai Trója ellen?

◀ A trójai faló (miniatúra egy 15. századi angol kódexből)

Kérdések, feladatok

1. Melyik definíciót tartod helyesnek az alábbiak közül? Javítsd ki azt, amelyik szerinted helytelen!

A mitológia a kultúra ősi, szájhagyomány útján terjedő történeteinek összessége, amelynek hősei emberek és félistenek.

A mitológia egy bizonyos kultúra vagy vallás mítoszainak összessége, illetve a mítoszokkal foglalkozó tudomány.

2. Milyen mítoszt ismersz a magyarok eredetéről? Nézd meg az interneten Jankovics Marcell filmrendező *Fehérlófia* című animációs filmjének első öt percét! Mi az alapvető különbség a fiú születése és a görög istenek születése/megteremtése között? Vitassátok meg, szerintetek mi az oka ennek!
3. Határozd meg a magyar ősvallásban meglévő világszintek számát! Melyek ezek a világszintek, és milyen párhuzamot mutatnak a kereszténység világszintjeivel? Melyik ismert, magyar népmesénk őrzi a világszinteket összekötő viláfga motívumát?
4. Hogyan kapcsolódnak a magyar ősvalláshoz az alábbi kifejezések: csillagok, dob, sámán, Hold, Turul, Hunor, Enéh, Emese, bálvány, totemállat, szarvas, Bartók Béla, sámán? Nevezd meg az összefüggéseket!
5. Nevezd meg, mire utal a babiloni teremtésmítoszsal kapcsolatban a teremtés és szétválasztás összetartozó fogalompárja! Hozz példákat a mítoszból a teremtés és szétválasztás gesztusára!
6. Társítsd az alábbi görög isteneket és istennőket a felsorolt jelzőkhöz és főnevekhez!

Zeusz	alvilág istene	Hermész	a szerelem istennője
Poszeidón	a költészet, a jóslás istene	Héra	az istenek hírnöke
Hádész	főisten	Aphrodité	a tudomány istennője
Apollón	a háború istene	Artemisz	a házasság, a család istennője
Árész	tenger istene	Pallasz Athéné	a vadászat istennője

7. Melyik görög istennek melyik római elnevezés felel meg? Alkoss párokat!

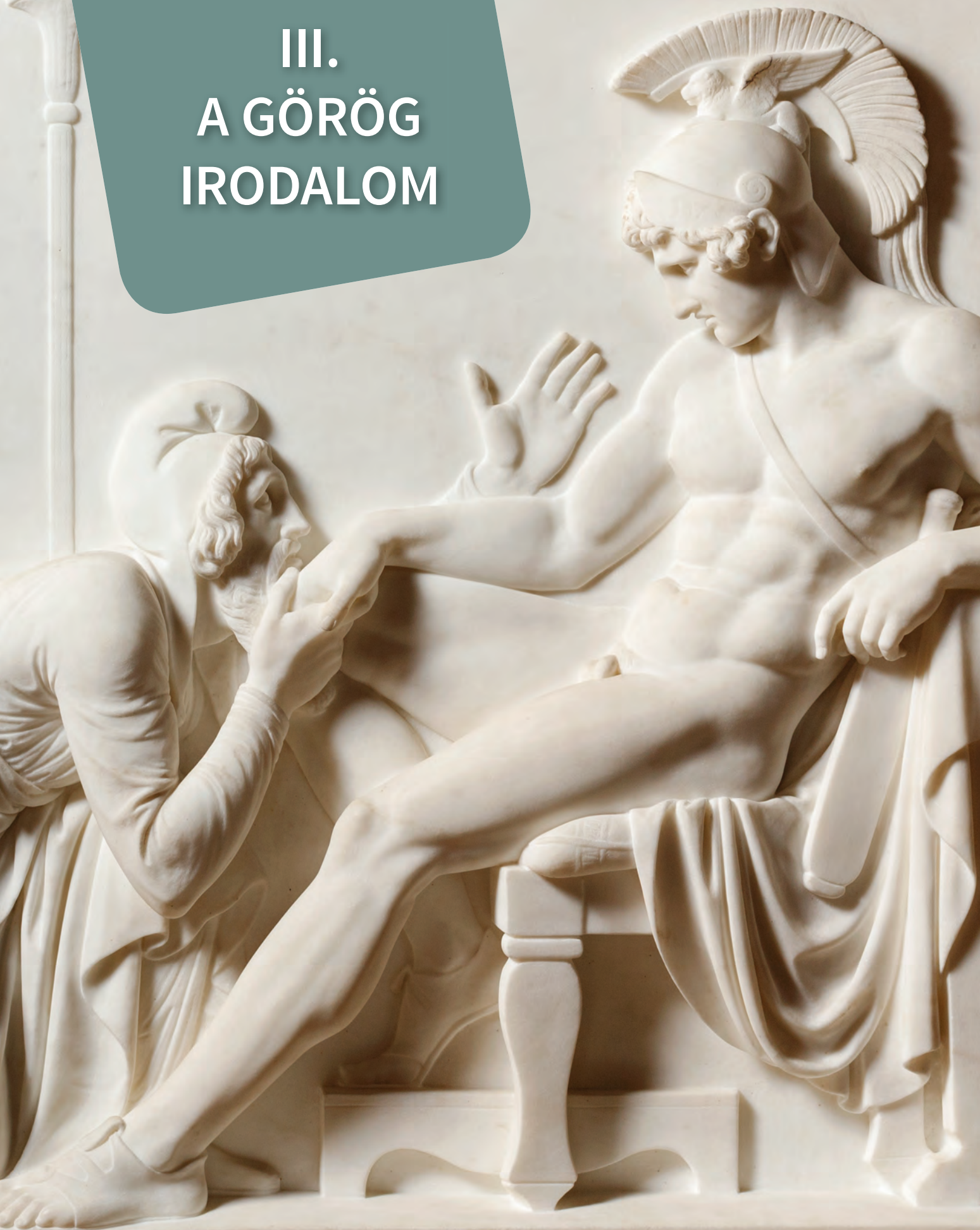
Zeusz	Venus	Árész	Pluto
Héra	Minerva	Héphaisztosz	Mars
Hermész	Jupiter	Artemisz	Neptunus
Aphrodité	Mercurius	Poszeidón	Diana
Pallasz Athéné	Juno	Hádész	Vulcanus

8. Alakítsatok háromfős csoportokat! Mindegyikőtök válasszon hármat-hármat az alábbi tárgyi jellemzők közül! Készítsetek útlevelekártyát az alábbi attribútumok felhasználásával! Az útlevelekártyán szerepeljenek a következők: az attribútumhoz társított antik görög isten/istennő neve, és az, hogy minek az istene/istennője. Jelöljétek azt is, ha az eddig megismert görög mítoszokban találkoztatok az adott istennel, istennővel! A kártyán tüntessétek fel a mítosz címét és a főbb szereplők nevét! Végül mutassátok be az isteneket, istennőket egymásnak az elkészült útlevelekártyák alapján!

villám	lándzsa/kard	páva
szőlővessző	háromágú szigony	bagoly
kalapács	szárnyas saru	lant

9. Keresd meg az interneten Artemisz istennő két szobrát, a versailles-i Artemiszt és az epheszoszi Artemiszt! Milyen különbségeket találsz a két ábrázolásában? Melyiket találd inkább az erdők, vadak úrnőjéhez, az istenek fővadászához illőnek? Nézz utána, minek a védelmezője Artemisz/Diana a görög–római mitológia szerint, és hol volt a legerősebb a kultusza!
10. A görög mitológia fontos szereplői a múzsák: Zeusz és Mnemoszüné (az emlékezet istennője) leányai. Nézzetek utána, hogy mely művészeti ág tartozik az egyes múzsákhoz! Csoportban dolgozva válasszatok egy-egy múzsát, és készítsetek tablót a hozzá tartozó területről! Válasszatok tárgyakat, művészeket, műalkotásokat a tablóhoz!

III. A GÖRÖG IRODALOM

A homéroszi eposzok

Amikor valaki irodalmi művet hoz létre, mindig valamilyen műfaji hagyományhoz illeszkedve alkot. Az olvasónak is, még a legfiatalabbnak is vannak irodalmi tapasztalatai. Mindenki elhelyezi, a korábban olvasottakhoz kapcsolja, amit olvas. Az irodalmi műfajok is az olvasót igazítják el. A szöveg különféle műfaji jelzéseket ad, amelyek más-más olvasói elvárásokat ébresztenek. Néha aztán beteljesíti, máskor kijátssza ezeket.

► Az irodalmi műfajokról már sokat tanultál. Sorolj fel néhányat a jellemzőikkel együtt!

Az eposz

Az olyan történetek, mint amilyen a trójai háború története is, kezdetben szájhagyomány útján terjedtek, vándor énekmondók énekeltek őket. Később ezeket az énekeket leírták, összeszerkesztették: így születtek meg az eposzok. **Az eposz általában hexameterekben írt nagyepikai műfaj.** Rendszerint egy nagyobb közösség történetét meséli el, főhőse rendkívüli ember vagy félisten.

Eposzi kellékek

Nem minden kellék található meg minden eposzban. **Az eposzi kellékek azok a retorikai eszközök, melyek kifejezik az ősi művek isteni és emberi eredetét, tagolják a művet. Mivel az ókorban szóban hangzottak el az előadást és a megértést is segítették.** Ilyen eposzi kellék például a mű elején található **segélykérés, invokáció**, a költő fohászokodása, amelyben erőt és kitartást kér eposzirói munkájához – legtöbbször egy istennőtől. Az antik eposzokban ez az istennő általában **az epikus költészet műzsája, Kalliópé**. Az eposz cselekményében fontos szerepet játszik a **deus ex machina**, a **csodás elem**, **az isteni közbeavatkozás**. A következő kellék a **tárgymegjelölés, propozíció**: a költő műve elején röviden bemutatja és jellemzi az eposz tárgyát. Egy eposz a dolgok közepébe vágva (latinul: „*in medias res*”) kezdődik: soha sem mesél el minden előzményt, arra számít, hogy az olvasó, hallgató már ismeri azokat. Az eposzban szereplő nagyobb tömegeket az **enumerációban, seregszemlében** vonultatja fel az író; a fontosabb szereplőknek **állandó jelzőjük, epitheton ornansuk** van.

A hexameter

A görög nyelvben, akárcsak a magyarban, a szótagok vagy hosszúak, vagy rövidek. Akkor hosszú a szótag, ha a magánhangzó hosszú, vagy mássalhangzóra vég-

▲ Lawrence Alma-Tadema: Felolvasás Homéroszból (1885)

ződik. Akkor rövid, ha a magánhangzója rövid, és magánhangzóra végződik. Fontos, hogy a verselés megállapításakor a verssorokat úgy kell szótagolni, mintha egyetlen szóból állnának.

Az időmértékes verselés alapegysége a mora. Ez az időegység az, ameddig egy rövid szótag tart. Ha rövid a szótag, akkor egymorás (⊖), ha hosszú, akkor kétmorás (–). A verslábak pedig lehetnek két-, három-, négy-, öt- vagy akár hatmorásak is.

A négymorás verslábak

spondeus

— —

„cse-ló”

daktilus

— ∪ ∪

„zon-go-ra”

anapesztus

∪ ∪ —

„he-ge-dű”

Mint említettük, a görög és római eposzok hexameterben íródtak. **A hexameter hatmértékű (6 négymorás verslábból álló) sor.** A hexameterben spondeusok és daktilusok lehetnek: a sor utolsó előtti verslába kötelezően daktilus, az utolsó pedig a leggyakrabban spondeus.

A hexameter

„Fér-fi-u-ról szólj né-kem, Mú-zsa ki sok-fe-le boly-gott”

— U U | — | — — | — U U | — U U | — —

(Homérosz: *Odüsszeia*, Devecseri Gábor fordítása)

A homéroszi kérdés

A legnagyobb eposzköltőt, Homéroszt (Kr. e. 8. század) szinte szentként tisztelték. A hagyomány szerint vak volt. A vakság pedig a látás képességének hiányán túl különleges bölcsesség birtoklására is utalhatott a görögöknél. Úgy tartották ugyanis, hogy a vakság egyfajta belső látáshoz vezethet: megismerhetővé tehet olyan

fontos igazságokat, amelyekről a „testi látás” eltereli a figyelmet. Ezért szerepel olyan sok vak a görög mitológiában: ezért vak a jós, Teiresziász. Ilyen, nagy igazságokat ismerő bölcs költőként tisztelték Homéroszt is.

A kutatók az *Iliász* és az *Odüsszeia* összehasonlításával kimutatták, hogy a két eposz keletkezése között olyan sok idő telhetett el, hogy aligha alkothatta mindkettőt ugyanaz a személy. A két eposz embereszménye ugyanis eltér egymástól: az *Iliászé* a hírnév, míg az *Odüsszeiáé* a leleményesség. A görögök számára azonban nem úgy volt fontos egy mű szerzőjének a személye, mint nekünk. Nekik nem az volt a lényeges, hogy ténylegesen ki írta ezt a két művet, hanem az, hogy egy mű méltó-e „a szent dalnok”, Homérosz nevéhez.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben az *Iliász* és az *Odüsszeia* első szövegrészleteit! Keresd ki bennük a propozíciókat! Fogalmazd meg a tárgymegjelölések közötti különbséget!
2. Másold ki a füzetedbe az *Iliász* első sorát! Jelöld a szótaghosszúságokat a tanult módon! Oszd fel négymorás verslábakra a hexametersort és nevezd meg az így kapott verslábakat!
3. Az olvasott szövegrészletek alapján állapítsd meg, kikre vonatkoznak az alábbi eposzi jelzők: gyorslábú, messzelövő, hírneves, hókarú, pajzsos, bagolyszemű!
4. Fogalmazd meg, mit tudtál meg az *Odüsszeia* első szövegrészlete alapján a Trója alól hazafelé tartó Odüsszeusz és társai sorsáról!

Vitassuk meg!

„Homérosz fedezte volna föl, a törzsön és nemzeten túl az embert? Az övé volt az első nagy emberi világgép? Az első emberi attitűd a világgal szemben? Vagy talán csak az első, mely öntudatra jutott, s kifejezést is nyert? Ezt persze nem tudhatjuk egészen bizonyosan. A homéroszi költemények mellett az antik világ még egész sorát ismert a hasonló alkotásoknak, amikből ma már csak címek vannak és töredékek. Sok közül kettő, a legrégebb, ami ránk maradt, az *Iliász* és az *Odüsszeia*. De ezt a kettőt már az ókor a legtökéletesebbnek ítélte, a leginkább reprezentálónak: azért is őrizte meg épen ezeknek szövegét, nagy gondnal és gondoskodással a jövő számára.”

BABITS MIHÁLY:

AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- Hogyan kapcsolódik Homérosz munkássága az eposzokat megelőző irodalomtörténeti korok szóbeli hagyományaihoz? Milyen szerepe van az *Iliász* és az *Odüsszeia* lejegyzőjének/lejegyzőinek abban, hogy az őket megelőző idők szájhagyományban megőrzött történeteit áttételesen mi is ismerhetjük?

Fogalmak

eposz: kötött versformájú nagyepikus irodalmi műfaj; olyan hősköltemény, amelynek főszereplője hős, félisten származásából fakadó különös képességei révén egy közösség életét meghatározó tettet hajt végre, vagy eszményként szolgál

időmértékes verselés: rövid és hosszú szótagok szabályos váltakozásából képződő versritmus

eposzi kellékek

invokáció: segélykérés

propozíció: tárgymegjelölés

in medias res: a dolgok közepébe vágó kezdés

enumeráció: seregszemle

epitheton ornans: állandó jelző

deus ex machina: csodás elem, isteni közbeavatkozás

Iliász

„Amint a világ egy csodával, a világtéremtéssel kezdődik, hasonlóképp az irodalomtörténet első ténye is csoda (és egyben a világ teremtése). Homérosz eposzai, a legrégebbi irodalmi emlékek, mindjárt a legtökéletesebb művek közé tartoznak, és eljövendő évezredek számára mintául szolgáltak a költészetnek” – írta Szerb Antal *A világirodalom története* című művében.

- ▶ Milyen értelemben használja Szerb Antal a fenti részletben a csoda és a teremtés szavakat? Hogyan tud a hétköznapi ember „teremteni”?

A cselekmény

Az *Iliász*, mint már említettük, nem dolgozza fel a trójai háború teljes történetét, csak egyetlen epizódját: Akhilleusz haragját és annak következményeit. **A mű alapkonfliktusa, hogy Agamemnón, az akháj seregek fővezére megsérti Apollónt azzal, hogy papja, Khrúszész leányát, Khrúszészt rabként fogva tartja.** Apollón ezért dögvésszel sújtja az akháj hadakat. Agamemnón erre visszaadja a lányt apjának, de elveszi Akhilleusz rabnőjét. Mikor sátrából kivezetik a gyönyörű Briszészt, Akhilleusz kimegy a tengerpartra, és keserves sírásra fakad.

leusz engedélyével magára ölti barátja fegyvereit, és a mürmidónok élére áll. Ám Patroklosz nem volt fél-isten, mint Akhilleusz: Hektór megöli.

Akhilleusz látva Patroklosz meggyalázott holttestét, dühében visszatér a csatába. Héphaisztosszal új fegyverzetet kovácsoltat magának, és megöli Hektórt. Holttestét lemezteleníti, majd egy kocsihoz köti, és szülei, Hekabé és Priamosz szeme láttára a trójai vár előtt, Patroklosz sírhalma körül körbe-körbe vonszoltatja. Tizenkét napig tart Hektór holttestének meggyalázása, a tizenkettediken az agg Priamosz elmegy Akhilleuszhoz, és elkéri tőle fia holttestét. Ekkor Akhilleusznak

eszébe jut saját édesapja, elgyengül, könnyekre fakad, és visszaadja Priamosznak a fiát, hogy illőn eltemethesse.

Az *Iliász* szerkezete

Az *Iliász* cselekménye időben előrehaladó, kronologikus, egy szálon futó. A trójai háború utolsó, tizedik évéből összesen ötvenkét nap történéseit ragadja ki, de ezek sem egymást követő napok. Mivel **a története az Akhilleusz haragjából fakadó esemé-**

nyekről szól, ezért nevezik a harag eposzának. Nem mondja el a trójai háború előzményeit, más részleteit, csak ezt az epizódot tárgyalja.

Szerkezetében, felépítésében fontos szerep jut a párviadatok leírásának (pl. Akhilleusz és Hektór, Hektór és Patroklosz, Akhilleusz és Párisz harca), **valamint az ismétlődő motívumoknak** (vendéglátás, temetés, haragvás). A történet alakulásában az isteneknek jelentős szerepük van, az emberek sorsa teljesen tőlük függ, kiszolgáltatottjai az olümposziaknak.

▲ Franz von Matsch: Akhilleusz diadalmenete (1892)

A konfliktus, illetve az abból származó bonyodalom tétje nem az, hogy kinek az ágyasa lesz a szép rabnő. **A fő kérdés, hogy folytatható-e egyáltalán Trója ostroma: a megsértett Akhilleusz visszavonul a harctól.** Márpedig a legnagyobb hős és mürmidónjai nélkül a görögök szinte tehetetlenek a harcmezőn, ostromlókból ostromlottakká válnak. Ekkor Akhilleusz legjobb barátja, Patroklosz rádöbben, hogy nincs más út, el kell hitetni az akhájokkal és a trójaiakkal, hogy Akhilleusz visszatért a csatába. **Patroklosz Akhil-**

A főszereplő jellemzése

Akhilleusz félisten, hiszen édesanyja Thetisz istennő, akinek azt is köszönheti, hogy **szinte teljesen sebezhetetlen**. Másként éli hát életét, mint a közönséges földi halandók. Legfőbb előnye társaihoz képest, hogy **ő maga dönthet saját sorsáról**. Élhet hosszú, ám kevésbé eseménydús, dicsőségektől, hírnévtől mentes életet, de választhatja a tragikusan rövid, de hírnevet, elismerést, örök dicsőséget adó életet is. Akhilleusz az utóbbi mellett dönt. Választott sorsa megfelel a kor hősideáljának: az ókori görögök számára **a hírnévnek, elismerésnek nagyon nagy szerepe volt**. A rendkívül hirtelen haragú, bosszúállásra hajlamos Akhilleusz azonban sokat változik a történet során. Barátja, Patroklosz halála, valamint az öreg Priamosz esdeklése megindítja. Előbb büntudata támad, bosszút áll, utóbb pedig kegyet gyakorol, kiengesztelődik, megbocsátó tud lenni, képes saját korábbi döntését felülbírálni, s egy idős ember, egy apa kérésének hatására megenyhülni. Jól látható Akhilleusz jellemének változása, ha összehasonlítjuk az eposz első

és utolsó énekét: Akhilleusz haragját, illetve találkozását Priamossal.

Akhilleusz nevezhető tehát makacsnak, hirtelennek, öntörvényűnek, de kétségtelen, hogy a harcban is eltökélt, könyörtelen. Egyszerre fedezhetjük fel benne a kiemeltlenséget és a mély érzelmeket, a szeretetet. Saját közösségéhez, csapatához való viszonya meglehetősen ellentmondásos: vannak pillanatok, mikor hátat fordít a görögöknek, csak hogy önmaga haragját, bosszúját kifejezze. Máskor elszántan, igazi vezérként, hősként áll a serege élére.

Fogalmak

időszerkezet: az irodalmi szöveg időbeli viszonyainak összessége

akhájok: a Peloponnészosi-félszigeten élt ősi görög törzs

mürmidónok: Péleusz, Akhilleusz és Aiasz mitikus görög törzse, amely mintegy ötven hajóval vett részt a trójai háborúban

Írány a szöveg!

1. Olvasd el az eposz első két részletét! Nevezd meg, milyen belső megosztottság jellemzi a görögök táborát! Mi ennek a megosztottságnak az alapja? A trójai mondakör mely motívuma párhuzamos ezzel a helyzettel?
2. Nevezd meg, milyen életképszerű ábrákkal díszítette Héphaisztosz Akhilleusz pajzsát! Mi mindent mutatnak meg ezek az életképek az ókori görögök életéből?
3. Olvasd újra Priamosz király és Akhilleusz párbeszédét! Nevezd meg, milyen érvekkel él Priamosz, hogy Hektór holttestének kiadásáról meggyőzze Akhilleuszt? Milyen akhilleuszi erényeket mutat Hektór temetésének biztosítása?
4. Az utolsó szövegrészletben Hektór temetésének részleteiről olvashatsz. Fogalmazd meg, milyen trójai temetési szokásokról számol be az idézett szöveg!

Vitassuk meg!

„Istennő kettő is védi ugyan Meneláoszt,
argoszi Héré és az alalkomenai-i Athéné:
ám idefönt ülnek mindketten, s annak örülnek,
hogy nézik; de amazt a mosolyszerető Aphrodité
mindenüvé kíséri, s elúzi felőle a véget;
most is megmentette, pedig már várta halálát.”

HOMÉROSZ: ILIÁSZ, DEVECSERI GÁBOR FORDÍTÁSA

- Hogyan értékelhető az istenségek görög-trójai háborús hősokeket szemlélő magatartásformája? Milyen viselkedési mintákra ismertek ezekben a magatartásformákban?

Bertel Thorvaldsen: Akhilleusz és Patroklosz (1837) ►

Odüsszeia

Az *Odüsszeia* egyik legnagyobb újítása az *Iliász*hoz képest az összetett szerkesztés. A történet nem időrendben halad előrefelé, néha csak később értesülünk a korábbi eseményekről. Az események sorrendjét nemcsak az irodalmi, hanem a filmes elbeszélés is előszeretettel alakítja át.

► Idézz fel olyan irodalmi vagy filmes alkotást, amelyben fontos szerepet tölt be az időbeli viszonyok felborítása! Miért lehet ez hatásos, érdekes az olvasó számára?

Az *Odüsszeia* cselekménye

Az *Odüsszeia* úgy kezdődik, hogy **Odüsszeusz már régóta nincs otthon, a trójai háború után ugyanis az istenek döntése értelmében nem térhet azonnal haza családjához Ithakába.** Az istenek nem nézték jó szemmel, hogy mikor az akhájok elfoglalták Tróját, a szentélyeiket is meggyalázták. Ezért úgy büntették Trója legyőzőjét, Odüsszeuszt, hogy **a legkülönbébb kísértéseket és próbatételeket kellett kiállnia, hogy kiderüljön, méltó-e arra, hogy hazatérjen.**

Meg kellett küzdenie a kapzsiság kísértésével a kikónok földjén, ellen kellett állnia a kábítószereknek a lótuszevők földjén, meg kellett küzdenie Polüphemossal, az egyszemű küklopszal, magára haragítva ezzel Poszeidont, meg kellett menekülnie a laisztrügónoktól, akik emberevő óriások voltak, ellen kellett állnia Kirkének, aki az érzékiségével akarta magához láncolni, és társait disznóvá változtatta.

A legborzasztóbb próbatétel az alvilágban érte, ahol találkozott Agamemnónnal, s ő elmesélte neki, hazatérése után milyen gonoszul gyilkolta meg hűtlen feleségének a szeretője. Az Agamemnónnal való találkozás után **Odüsszeusz többé már nem tudhatta, órá vajon várnak-e otthon.** Az alvilági utazást követően ellen kellett állnia a szirének csábító énekének, át kellett jutnia Szkülla és Kharübdisz, a hatfejű szörny és az iszonyú örvény között. Hosszú, kalandos hajóút után, összes társát elvesztve érkezett Kalüpszóhoz, a gyönyörű nimfához.

Itt éveket töltött, amíg a nimfa az istenek parancsára útra nem bocsátotta. Mielőtt végre otthonába, Ithakába

érkezett, Poszeidón haragja hatalmas vihart küldött rá, amely a phaiákok földjére vetette őt. Innen tért haza. Itt viszontláthatta hűséges feleségét, Pénélopét, aki a kérköket nap mint nap kitérő válaszokkal tartotta távol magától. Fia, Télemakhosz, aki nem hitte el, hogy apja meghalt, hanem kutatott utána, időközben felnőtté vált.

Az eposz szerkezete és az elbeszélés módja

Az *Odüsszeia* szerkezete nem egyenes vonalú, az elbeszélte események nem kronologikus sorrendben következnek egymás után. **A cselekmény Y szerkezetű: két szálon indul el, majd összekapcsolódik.** Az első énekben megtudjuk, hogy Odüsszeusz fia, Télemakhosz apja keresésére indul, tehát elkezdődik az ő története. Utána az V–VIII. énekekben ismerkedünk meg Odüsszeusszal, aki éppen útnak indul Kalüpszó nimfától, de hajótörést szenved, és a phaiákok szigetére vészve elmeséli eddigi kalandjait. Eddig volt **lineáris, időben előre haladó a cselekmény.**

Ezek után azonban változik a szerkezet: egy másfajta, **ún. retrospektív, azaz visszatekintő nézőpontú el-**

beszélés következik. A múltbeli események a IX–XII. énekekben elevenednek meg. A XIII–XIV. énekekben ismét a jelenben látjuk a főhőst a phaiákoknál. A XVI. ének ismét Télemakhosz története, így már várható, hogy a két cselekményszál hamarosan összeér. A XVI. énekekben a fiú fel is ismeri édesapját, majd együtt visszatérnek Ithakába. A további énekek, egészen

◀ Odüsszeusz-ábrázolás görög vázán (Kr. e. 6. század)
Odüsszeusz melyik kalandját ábrázolja a váza?

az utolsó, XXIV. énekig már az otthoni eseményeket mondják el a kérőkkel való leszámoláson át a békekötésig.

Az elbeszélő személye is változó. A jelenbeli eseményeket az egyes szám harmadik személyű elbeszélő mondja el, de a visszatekintésekben a szereplő egyes szám első személyben szólal meg.

Odüsszeusz számtalan kalandja során bebizonyította, hogy leleményessége, fizikai ereje és erős jelleme révén méltóvá vált a boldog hazatérés isteni kegyelmére. A sokszor önmagát is legyőzni képes, erkölcsében és önfegyelmében is fejlődő hős végső célja a boldog családi élet és a morális rend helyreállítása volt.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Odüsszeusz és Nauszikaá találkozásának történetét! Nevezd meg, a történet mely pontjain segítette Odüsszeuszt isteni közbeavatkozás, hogy eljuthasson a phaiákok királyának, Alkinoosznak a palotájába!
2. Fogalmazd meg, hogy a Küklópsz-kalandban milyen odüsszeuszi erények vezettek a társak csodálatos megmeneküléséhez!
3. Az *Odüsszeia* című eposz világképében az emberi bűn isteni büntetést von maga után. Mutasd be a bűn és bűnhődés összefüggéseit a Küklópsz-kalandban!
4. Keresd ki a szövegből, milyen közelgő, tengeri nehézségekre figyelmezteti Kirke nimfa az Ithakába tartó Odüsszeuszt! Milyen tanácsokat ad a nimfa Odüsszeusznak, hogy elkerülhesse a rá és társaira leselkedő veszélyeket?
5. Olvasd el Odüsszeusz hazaérkezésének történetét! Állapítsd meg, miért és hogyan teszi próbára Odüsszeusz az őt kezdetben fel nem ismerő feleségét, Pénélopét! Mi a kiállt próbatétel női és férfi jutalma a történet végén?

Vitassuk meg!

„E tarka és furcsa mesének hőse [...] folyton az alvilág és halál partjain jár. De legveszedelmesebb ellenségei mégsem a tajtékozó örvények és a [...] félszemű szörnyetegek, akik halállal fenyegetik. Nem is a szirének, vagy Kirke, a félelmes Asszony, aki disznókká változtatja az embereket. Az igazi ellenség benne magában van. Ő maga, lelke legmélyében titkos szövetsége a természet vad, rejtett és bomlasztó erőinek, amelyek ellen harcol. Igaz, ellenáll Kirke durva varázsának. S mikor a szirén-sziget mellett fut a hajója: odakötteti magát az árbóchoz. De a fülét nem tömi viasszal, mint a többi hajós. Ő hallani akarja a sziréndalt... És örökre hallja. A szent Pénélopé és az édes otthon nem fogják őt sokáig visszatartani.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- ▶ Mit jelent szerinted, hogy Odüsszeusz igazi ellensége „benne magában” van?
- ▶ Mi az, ami lelke legmélyén a legerősebben befolyásolja az életét?

Antonio Tempesta: Kirke disznóvá változtatja Odüsszeusz társait (17. század)

Fogalmak

paródia: 'eltorzított ének'; mint irodalmi műfaj olyan műre utal, amely egy másik művet vagy műfajt kifiguráz, jellemzőit eltúlozva, magasztos tárgyat alacsonyra cserélve

travesztia: 'átöltöztetés'; olyan műfaj, amely a paródiával épp ellentétes módon ér el nevetséges hatást: magasztos tárgyat alacsonyabb rendű műfajoknál használatos formába „öltözteti”; másik jelentése: vígeposz

Az *Odüsszeia* embereszménye

Az *Odüsszeia* című eposz a görög történelem korszakhatárán keletkezett mű. A hanyatló arisztokrácia helyébe a Kr. e. 8. században a kereskedelmen és árutermelésen alapuló társadalmi berendezkedés lépett. Ez az új rend új irodalmi emberideál megteremtését kívánta.

Vajon milyen tulajdonságokkal rendelkező emberek érvényesülhettek a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok közepette? Ennek megfelelően milyen embereszményt mutathat fel az *Odüsszeia* című eposz?

Az eposz embereszménye

Az *Odüsszeia* embereszménye az *Iliász*éhoz képest új ideális ember képét mutatja. Az *Iliász* hősei, így Akhilleusz is, a halált megvető bátorságukkal szerzett **hírnevük** révén maradtak meg az utókor emlékezetében. Az *Odüsszeia* főhőse, **Odüsszeusz azonban leleményességéből** kifolyólag testesítette meg azt a kívánatos magatartásformát, amelyben az ember az ész, az okosság révén képes a nehézségeken felülemelkedni. Kompromisszum- és cselekvőkészsége, rugalmassága, diplomatikussága és kitartása révén próbálta megmenteni társait és saját magát az embert próbáló kalandokban. Személyében az az új emberideál teremődött meg, aki bölcsességének köszönhetően joggal kapta vissza régi, elveszettnek hitt családi életét, és megérdemelten vehette birtokba helyreállított erkölcsi rendű uralkodói jogköreit.

Az istenek szerepe

Az *Odüsszeiában* az istenek szerepe korlátozottabb, mint az *Iliászban*. A műben a sorsszerűség továbbra is beleszól ugyan a hősök életébe, de az egyes emberek életének alakulása sokkal inkább tetteik és jellemük következményeként értelmezhető. Az odüsszeuszi kalandok kimenetelének egyik legmeghatározóbb eleme

éppen ezért a bűn és bűnhődés kérdésköre, ahol a túlélés legfőbb záloga a leleményesség mellett az emberi erények jelenléte.

Utazástoposz

Az *Odüsszeia* a görög mitológia utazástörténeteirez sorolható eposz. Főhőse, Odüsszeusz a trójai háborúból az istenek büntetése miatt nem térhet haza családjához, az otthonába. Sorsa, hogy emberfeletti megpróbáltatások révén, az isteneket kiengesztelve, számtalan kalandban helytállva végül mégis megérkezessen ithakai palotájába. Többnyire hajóval megtett útjai során a főhős jellemében megerősödött, a nehéz próbákat kiállta, értékrendjét a tapasztalatai árnyalták. A megpróbáltatások leküzdése révén töltötte be a neki rendelt, kényszerűen hosszú utazások célját. A Trójából Ithakába megtett hosszú **hajóút az életúttal mutat metaforikus kapcsolatot**: mindkettőnek kezdete, vége, útvonala és célja van, és a két végpont között eltelt időben az utazó jellemfejlődésen megy keresztül. Az eposz fontos és az irodalomtörténet későbbi korszakaiban visszatérő motívuma a megérkezés jellemző történetbeli fordulata. Így jut a zárlatban fontos szerephez a családegyesítés, a hűség, az igazságszolgáltatás és a rend fontos értékrendi üzenete.

▲ Apollonio di Giovanni: Odüsszeusz kalandjai (1435–1445 körül)

Leszámolás a kérőkkel

Az eposz második fele, a XIII–XXIV. énekig Ithakában játszódik. Itt egyesül a két történeti szál: Odüsszeusz és az időközben felnőtté vált Télemakhosz a hűséges kondásnál, Eumaiosznál találkoznak. Itt tervezik el a palotába való visszatérést, a szolgálók és a kérők erkölcsének mérlegre tételét. Odüsszeusz távollétében a kérők Pénelopét, a férje hazatértében mindvégig reménykedő királynőt ostromolták. A kéretlen vendégek eközben az ithakai palota szolgálónőinek kegyeit is keresték, és mértéktelenségükkel Odüsszeusz vagyonát emésztették fel. Visszaéltek a vendégjoggal, de a hozzájuk titokban betérő koldus-Odüsszeusz vendégjogait megtagadták. Télemakhoszt, az ifjú királyfit pedig törbe csalták és az életére törtek.

Az eposz végjátéka **nem egyszerű bosszúállás és véres leszámolás, hanem morális igazságszolgáltatás is**. Odüsszeusz ugyanis nem elégedett meg az erkölcsükben elbukott kérők életének kioltásával. Végző célja a palotában megbomlott rend helyreállítása volt.

Az *Odüsszeia* kultúrája

Az *Odüsszeia* nem csupán egy kalandos hazatérés-történetet elbeszélő, családgyesítéssel záruló eposz, hanem a homéroszi kor kultúrájának írásos dokumentuma is. Soraiból a kor társadalmi és erkölcsi viszonyairól, jellegzetes szokásairól, kultúrájáról és a görögök életformájáról is sok ismeretet szerezhetünk. A történet számos pontján figyelhetjük meg a vendégvadás

visszatérően ismétlődő szokásait: a vendéglátás tisztálkodási, elszállásolási, étkezési, vallási és kulturális háttérét. A vendégként érkező idegeneket megfürdették, elszállásolták és távozásukkor bőségesen megajándékozták. A közös étkezések során a házigazdák velük együtt az isteneknek áldoztak, és lakomáikat a saját történelmük legdicsőségesebb eseményeinek zenés felidézésével kísérték. A férfiak szabadidejükben testi erőpróbákkal mérték össze fizikai erejüket. Az eposz beszámol a görög szigetvilág királyainak fényűző otthonairól is. Betekinthetünk a kor jellemző női szerepeibe, a társadalom hierarchiájának rendjébe, a mezőgazdaság, különösen a szőlőtermesztés és borkészítés hagyományaiába és gyakorlatába, a vallásos élet kellékeibe és szokásaiba. Az eposz több ponton is elbeszéli az ókori görögség temetkezési szokásait: a hamvasztásos temetést, az életben maradók gyászát és a halottal való, rá jellemző, kultikus tárgy együtttemetésének gesztusát. A szövegnek köszönhetően teljes képet kapunk az ember hitéletének istenekkel és alvilággal kapcsolatos elképzeléseiről is.

Fogalmak

embereszmény: ideális, tökéletes, követendő jellemű és képességű ember

utazástoposz: az emberiség legősibb megfigyelésein alapuló, jelképi erővel bíró vándortéma, melyben az utazás az emberi életút metaforikus megfeleltetője

Írány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben az eposz XXIII. énekének részletét! Keresd meg benne, a kérők milyen bűnére hivatkozva ítéli őket Pénelopé pusztulásra méltónak!
2. Miért nem hiszi el Pénelopé, hogy valóban férje, Odüsszeusz tért haza a hosszú távollét után?
3. Nevezd meg a próbatételt, amelynek révén Pénelopé a férjére, Odüsszeuszra ismer!
4. Milyen érzelmek uralják a házastársak egymásra ismerését?
5. Mit tanít az idézett szövegrészlet a férfi-női hűség kérdéséről?

Vitassuk meg!

„A történet egy hős románca, aki hihetetlen veszélyekből menekül meg ép bőrrel, és pont idejében érkezik, hogy kedvesét elnyerje s megbüntesse a gonoszokat.”

NORTHROP FRYE: A KRITIKA ANATÓMIÁJA,
SZILI JÓZSEF FORDÍTÁSA

- Milyen valóságos, történelmi közléselemei lehetnek az *Odüsszeia* című eposznak? Milyen társadalmi és kulturális ismereteket szerezhetünk a mű olvasása során?

A görög líra

Az ember művészi önkifejezése létének veleszületett sajátos igénye. Egyetemes történelmünk régmúltjának számos költői és írói tevékenységét nem őrizte meg sem az emberi emlékezet, sem az írásbeliség. Az ókori görögök irodalmi alkotásai azonban részben töredékesen, de fennmaradtak az utókor számára. Ebben a leckében lírájuk legrégebből ismert szakaszával és alkotóival ismerkedünk meg.

- ▶ Vajon mi fordíthatta az ókori görögök irodalmi érdeklődését a háborúk korának eposzai után a líra irányába? Milyen versbéli témákra számíthat az antik görög irodalomban? Miért?

A disztichon

Láttuk, hogy az antik görögök számára a vers olyan ritmikus szöveg, amelyben a hosszú és rövid szótagok szabályosan váltakoznak. Ezt hívjuk időmértékes verselésnek. Láttuk azt is, hogy a görögök legősibb, legalapvetőbb versformája a hexameter volt. Amikor az eposzok mellett megszületett a lírai költészet, szűkségszerűen kialakultak az új versformák is. A görög versformákra általában jellemző, hogy rímtelenek: a görögök lenézték, közönségesnek találták a sorvégek összecsengését.

A hexameterből jött létre egy hozzá hasonló időmértékes sorfajta, a pentameter. A pentametersor önmagában soha nem létezett a görög költészetben, mindig csak hexameterekkel váltakozva, azokat kiegészítve fordult elő. Ezt a formát hívjuk disztichonnak (két sor). A pentameter szó jelentése: öt mérték. Azért nevezzük így, mert négy egész láb és két csonkaláb, két félláb alkotja. Az első két láb vagy daktilus vagy spondeus. A harmadik versláb fél: egy hosszú szótagból állhat. A cezúra utáni két láb csak daktilus lehet, az utolsó láb pedig szintén fél versláb, azaz egy hosszú szótag. Valójában azonban a pentametersor is hat versláb hosszúságú, csak van benne egy sortörés (cezúra) és két nagy szünet.

Az első műfajok

Az első görög lírai alkotások a Kr. e. 8. század körüli időből maradtak fenn. A költeményeket hangszeres kísérettel adták elő, gyakran együtt, csoportban énekeltek. Minden műfajnak saját hangszere volt. Némelyiket fuvolán vagy más fúvós hangszeren kísérték, a magasztosabbakat lanton vagy kitharán. Maga a líra elnevezés is egy húros, pengetős hangszerre utal.

Az epigramma műfaja kivételes ebből a szempontból. Annyira rövid, hogy nyilvánvalóan nem hangszeres előadásra szánták. A szó maga feliratot jelent ógörögül. Eleinte minden szoborra vagy sírra vésett szöveget epigrammának neveztek, a prózai feliratokat is. A ha-

gyomány szerint Szimonidész (Kr. e. 560–470 körül) volt az, aki először írt disztichonos feliratokat. Tőle származik például a thermopülai hősök híres felirata is, amely a görög–perzsa háború thermopülai csatájában a hazáért életüket adó spártai harcosoknak állít emléket. Később már nemcsak a sírfeliratokat, hanem minden rövidebb, disztichonokból álló költeményt epigrammának neveztek.

A disztichon

„Bol-dog a föl-di la-kó nem lesz so-ha; küzd nyo-mo-rag-va

— ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡

mind, ki ha-lan-dó lény né-zi az é-gi na-pot.”

— ◡ ◡ | — — | — || — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | ◡

(Szólón: *Senkise boldog*, Franyó Zoltán fordítása)

Az elégia eredetileg disztichonokban írt, változatos témájú költeményt jelentett. Feltehetőleg az elégia a legkorábbi lírai műfaj. Az ógörög irodalomban minden hosszabb disztichonos verset elégiának neveztek, a beletörődő, melankolikus hangulat később vált a műfaj sajátosságává. Az antik görög irodalom egyik legismertebb elégiaköltője a spártai Túrtaiosz (Kr. e. 7. század). Több harci elégiája is fennmaradt, például *A szép halál...* kezdetű költemény. A vers első része a harci dicsőség és dicstelenség következményeit veszi számba, a második egység pedig a fiatal katonáknak szóló buzdítás. Mimnermosz szerelmi elégiákat írt, ezek közül csak kevés maradt fenn. Közéjük tartozik *Nannó* című verse, amely a szerelmes ifjúkort dicsőíti. Az athéni Szólón (Kr. e. 638–558 körül) is írt elégiákat, általában közéleti témájú költeményeket.

Új műfajok, új versformák

Az első nem disztichonos lírai műfaj az iambosz volt. Az iambosz csipkelődő költemény, gúnydal, amelyhez új verselési mód társult: a hárommorás vers-

lábakból álló jambusok használata. Később – érdekes változás! – a jambikus sorok a legkomolyabb, legdrámaibb művek, a tragédiák verssorai lettek.

A hárommorás verslábak

jambus

U —

„gi-tár”

trocheus

— U

„brá-csa”

tribrachis

U U U

„ci-te-ra”

Ahol a rövid szótagra következik a hosszú, **emelkedő versláb**ról beszélünk, ilyen a jambus és a négymorás anapestus. Azokat a verslábakat, amelyekben a hosszú szótag megelőzi a rövidet, **ereszkedő versláb**aknak nevezük. Ilyen a négymorás trocheus és a daktilus.

Az óda dicsőítő énekként alakult ki az antik görög irodalomban. A műfaj nagymestere, Pindarosz (Kr. e. 6–5. század) a görög–perzsa háborúk és az olimpiai hőseit dicsérte költeményeiben.

Fogalmak

cezúra: megszakítás, szünet, időköz

pentameter: öt mérték, amely valójában hat, de a harmadik és hatodik verslába csonka, fél versláb

disztichon: pentameterből és hexameterből álló, két sorfajta váltakoztató, időmértékes versforma

epigramma: az ókorban minden disztichonban írt vers; később rövid, tömör, csattanós lírai műfaj, amelynek versformája a leggyakrabban a disztichon

iambosz: az első nem disztichonos lírai műfaj; csipkelődő gúnyvers

líra: a három műnem egyike, amelyre nagy fokú személyesség, érzelmek, hangulatok ábrázolása, nyelvi sűrítettség jellemző

elégia: eredetileg minden nagyobb terjedelmű disztichonban írt verset így neveztek; később, az újkorban olyan költői műfaj, amelynek meghatározója az elégikus alaphangulat, amely a vágyott világ és a tényleges valóság ellentétéből fakad

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben Türtaiosz *Szép a halál...* kezdetű elégiáját! Fogalmazd meg, milyen férfi-erényeket emel a szerző az erkölcsi értékrend magas fokára! Mi a földi jutalma ennek az erényes életnek?
2. Írd ki a füzetedbe Szolón *Kétféle ember* című versét! Jelöld a szótagok hosszúságát, és oszd be a verssorokat négymorás verslábakba! Milyen sorfajtaakat látsz?
3. Olvasd el Mimnermosz *Nannó* című versét! Melyik emberi életkort tartja legértékesebbnek a szerző? Milyen értékek jellemzik ezt az életkort?
4. Szolón *Az igazi gazdagság* című epigrammájában az emberi élet kincseiről beszél. Hogyan viszonyul a halál és az öregkor ezekhez a kincsekhez?
5. Olvasd el újra Türtaiosz, Mimnermosz és Szolón verseit a szöveggűjteményben! Nevezd meg a fenti szerzők által legfontosabbnak tartott emberi értékeket!

Vitassuk meg!

„Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
Mecselekedtük, amit megkövetelt a haza.”

SZIMONIDÉSZ EPIGRAMMÁJA,
PONORI THEWREWK EMIL FORDÍTÁSA

- Mi mindent tehetünk a hazánkért? Mi az, amit tőlünk „követel meg” a haza?

Görög ivócsésze lírát tartó férfi ábrázolásával (Kr. e. 480 körül) ►

Költők, műfajok, strófák

Az ókori görög költészet alkotói arra a számukra újszerű tapasztalatra csodálkoztak rá, hogy az emberlét egyszeri és megismételhetetlen csoda. Lírájukban is a létezés szépségeiről és örömeiről számoltak be. Értékrendjükben a fiatalság meghatározó jelentőséggel bíró életszakasz volt. Költészetük jellemző témahármassága: a bor, a mámor és a szerelem.

- ▶ Szerinted mennyiben változott a 21. századi, modern ember értékrendje az antik görög líra korának értékrendjéhez képest? Vajon a költészet örök vagy egyszeri témái a szerelem, a fiatalság és a halál?

A személyesség megjelenése a lírában

A lírai művek eleinte nem bensőséges érzések megfogalmazásai voltak, hanem a politikához, a háborúhoz és a közösséghez kapcsolódtak. De személyes mondanivalót kifejező költemények is születtek.

Az új lírai költők új témáik megírásához nem elégedtek meg a rájuk hagyományozott sorfajtaikkal. Még összetettebb, még kötöttebb formákat találtak ki: így születtek meg a strófák. Ezek utóbb egy-egy jeles költőről kapták a nevüket. A legfontosabb antik strófaszerkezetek a szapphói strófa, az alkaioszi strófa és az aszklépiadészi strófa. (Aszklépiadésztől mindössze két rövid vers maradt ránk, a hozzá köthető strófaszerkezet azonban számos más szerzőnél is megjelenik.)

Szapphó: Aphroditéhoz, Édesanyám, nem perdül a rokka

Szapphó (Kr. e. 582–485) görög költőnőt már az ókorban is a legnagyobb lírikusok között tartották számon. Több ókori feljegyzés utal arra, hogy terjedelmes és rendkívül jelentős lírai életművet hagyott hátra. Ebből sajnos csak töredékek és néhány hosszabb vers maradt fenn. Egyetlen teljes terjedelmében ismert költeménye

az Aphroditéhoz. A vers műfaja himnusz. Ez a műfaj jellemzően 4 szerkezeti egységből áll: egy segítségül hívott istenség megszólításából, tetteinek méltatásából, tőle való közösségi vagy személyes kérésből és a segítségért viszonzásképp adott köszönetnyilvánításból.

A vers a szerelem istennőjét szólítja meg. Az első strófa az „istenasszony” megszólítása és panasz, a belső szakaszok az istennő egy múltbeli adományát eleve-nítik fel, az utolsó strófa pedig fohász: a költő ismét segítséget kér bajában. A vers tetőpontja az utolsó előtti strófa, amelyben Aphrodité szólal meg. Az istennő felidézett szavaiból válik nyilvánvalóvá, hogy a költő szerelmi bánatára kér orvosságot: viszonzszerelmet. Az istennő nyugalma, „mosolya”, „nyájas szava” ellentétben áll a beszélő zaklatottságával és erős érzelmeivel. *Édesanyám, nem perdül a rokka* című versének lírai alanya, egy fiatal lány, kendőzetlen őszinteséggel szól a szerelmi vágy sodró erejéről, a beteljesülés utáni vágyról. A szöveg zárósorai teszik egyértelművé, hogy a versbeszélő munkavégzésének legfőbb akadálya éppen a testiség betöltetlensége, a szenvedély megélésének emberi szükséglete. A rokkán font szál szakadozása így metaforikusan a szerelmi vágy zaklatottságára utal.

Állandósult strófaszerkezetek

szapphói strófa

3 szapphói sor:

— U — — — UU — U — U

1 adóniszi sor:

— UU — U

„Tarka trónodon, kegyes Aphrodité
Zeusz leánya, már könnyörülj te rajtam!
Fájó kínra mért család, ó hatalmas,
törbe a lelkem?”

(Szapphó: *Aphroditéhoz*, részlet,
Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

alkaioszi strófa

2 nagy alkaioszi sor:

U — U — U || — UU — U —

1 ötödfelés jambus:

U — | U — | U — | U — | U

1 kis alkaioszi sor:

— UU — UU — U — U

„Nem kell a bajnak önmagad adnod át,
mert el mit érsz, ha mindig a baj gyötör
barátom? Ámde drága gyógyszer
bort a poharába töltve inni.”

(Alkaios: *Bordal*,
Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

aszklépiadészi strófa

3 kis aszklépiadészi sor:

— — — UU — || — UU — U —

1 glükóni sor:

— — — UU — U

„Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labirynth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.”

Berzsenyi Dániel: *A közelitő tél*

Anakreón: Gyűlölök, Töredék a halálról

Az ókori görög líra legkiemelkedőbb alakja **Anakreón** (Kr. e. 582–485), aki a dal műfajában a földi élet legnagyobb tartott értékeiről írt: a borról, a mámorról és a szerelemtől. Költményeiben **a fiatalságot értékeltették, míg az öregkort olyan értékhiányos életszakasznak** tartotta, ami képtelenné teszi az embert az élet ajándékainak élvezetére. Időskori verseiben azonban önironiával tekintett magára, és keserűséggel írt az öregkort követő, visszavonhatatlan halálról.

Gyűlölöm című epigrammájában egymással ellentétes magatartásformákat vizsgál: elutasítja a képmutató gyávaságot, kedveli ugyanakkor a bölcsességre és a szépségre való fogékonyság erényét. A háborúban az emberi élet és az isteni adományok ellehetetlenülését látja. *Töredék a halálról* című költeményében saját testi állapotával való szembesülése készletelti elgondolkozásra, a halál közelségéhez fűződő viszonyának megvallására. A szöveg **ellentétekre épül**: a múlt és jelen, a fiatalság és öregség, a szépség és rútság, valamint a múltó élet és a végtelen halál fogalmi viszonyaira. A vers időmértékessége metaforikusan is **megidézi a múltó időt**. A szöveget alkotó versláb Anakreón költői újítása: az **ionicus a minore** (kis jón sor).

Alkaiosz: Az állam hajója, Bordal

Alkaiosz (Kr. e. 630–570 körül) Szapphó kortársaként az ókori görög költészet kiemelkedő alakja volt. Lírája szintén töredékes formában maradt fenn: költeményei

között **politikai tárgyú műveket, himnusokat, szerelmi dalokat, harci dalokat és bordalokat** egyaránt találunk. *Az állam hajója* című, **alkaioszi strófákban** íródott verse fennmaradt politikai költészetének egyik legsikeresebb darabja. A szöveg az utazástóposz hajóallegóriájára épül, ahol a hajómetafora az emberi életúttal mutat fogalmi párhuzamot. Ahogyan a viharba kerülő hajósok hiába küzdenek a természet vad és pusztító erőivel, ugyanúgy küzd kilátástalanul az ember az élet mindennapos megpróbáltatásai közepette. Az emberlét fenyegetettségéből egyedül az élet örömei kínálnak kiutat. *Bordal* című versének nyitányában, az alkonytoposzbán az élet végességével szembesül. Ebből a megállapításból érvek segítségével jut el az isteni ajándékok élvezetének szükségességéig: a halál tudatának súlyát a bor mámore, a szépség és a szerelem enyhítik.

Fogalmak

dal: rövid, egyszerű szerkezetű lírai költemény, egyetlen érzelmet fejez ki, gyakori benne a visszatérő, refrénszerű sor, könnyen énekelhető

himnusz: istenséget megszólító óda

óda: lírai műfaj, fenséges tárgyról emelkedett stílusban írt költemény

strófa: versszak, a vers több sorból álló szövegegysége; az időmértékes verselés ritmikailag állandósult versszakait is strófászerkezeteknek nevezük (pl. alkaioszi, szapphói és aszklépiadészi strófa)

Irány a szöveg!

1. Szapphó *Aphroditéhoz* című versének műfaja: himnusz. Állapítsd meg, melyik szerkezeti elem hiányzik Szapphó verséből!
2. Mutasd be, hogy az *Aphroditéhoz* című vers milyen terjedelmi arányokban hordozza a himnusz műfaj szerkezeti elemeit!
3. Nevezd meg pontosan, milyen magatartásformát utasít el Anakreón a *Gyűlölöm* című versben!
4. Fogalmazd meg, milyen értékhiányokat társít a halálhoz Anakreón a *Töredék a halálról* című versben!
5. Jelöld a verslábakat Anakreón *Töredék a halálról* című versének első két sorában!
6. Alkaiosz *Az állam hajója* című verse az utazástóposzra épül. Nevezd meg a metaforikus azonosságokat! Milyen elvont tartalmak képi megfelelői a hajó, a víz, az ár, a vitorla és a hajóroncs?

Vitassuk meg!

„oda van múltam, az édes, / rövid és csúf, ami jön még”

ANAKREÓN: TÖREDÉK A HALÁLROL, RADNÓTI MIKLÓS FORDÍTÁSA

► Melyik a legszebb életkor? Milyen szépségei és milyen nehézségei vannak az egyes életkoroknak?

A görög színhátság kezdetei

Színházba járni felemelő és tanulságos dolog. A drámai művek ugyanis szembesítenek minket saját környezetünk világválával, és helyettünk beszélnek el gondjainkat és örömeinket. Tükröt tartanak nekünk, amibe ha belenézünk, óhatatlanul is elgondolkozunk a benne látottakon. Ha szívünkbe és értelmünkbe fogadjuk a látott színdarabot, mások és többek leszünk általa, mint előtte voltunk.

- ▶ Milyen meghatározó színházi élményeidre emlékszel? Mire nevelt és tanított meg téged egy-egy általad kedvelt előadás?

A Dionüszosz-ünnepek

A bor és a mámor istenének ünnepe, a Dionüszia az ókori görögség egyik legfontosabb ünnepe volt. A bor és a mámor ünnepe nem önmagáért való, mértéktelen részegeskedést jelentett. A bort a görögök isteni nedűnek tartották. Hatását, a révületet, a mámort pedig az istenséggel való találkozás lehetőségének. Dionüszosz szent italát fogyasztva az ember levetheti gátlásait, gondolták, és bepillantást nyerhet az isteni lét titkaiba, miközben rituális szerepjátékok résztvevőjévé válhat. E rituális szerepjátékok célja kezdetben a Dionüszosz istenről szóló történetek megjelenítése volt.

A testiséget hangsúlyozó jellegű istentisztelet a mai ember számára furcsának tűnik. A termékenységet a mi kultúránkban már csak nagyon elvontan, szimbólumok használatával szoktuk ünnepelni (például a lakodalmakon vagy a húsvéti ünnepkörhöz tartozó népszokásokban). A görögök azonban a télbúcsúztató Kis Dionüszian és a tavaszköszöntő Nagy Dionüszian is tulajdonképpen ezt ünnepelték: az újjászületést. A Dionüszosz-ünnepnek ezeket a „görbe éjszakáit” bacchanáliáknak hívták. **A Dionüszosz-ünnepek rituális szerepjátékainak a helyét idővel átvette a drámajáték, a mai értelemben vett színház őse.**

Az antik görög színház

Az ókori görögök számára a színház kultikus, istentiszteleti célokat szolgáló hely volt. Az első színházak Dionüszosz ünneplésére, az isten tiszteletére épültek, és a nézők ennek jegyében vettek részt az egész nap tartó előadásokon. **Az antik görög színházak hegyoldalakra épültek, a nézők szabad égalatt, a lépcsőzetes nézőtéren foglaltak helyet, ettek, ittak, beszélgettek.** Számukra a színház, a színdarab is a természet, a mindenség része volt. **A görög színészek mind férfiak voltak. Álarokban játszottak,** így az érzelmi változásokat sem tudták megjeleníteni az arcukon. Nem meglepő tehát, hogy **a görög színdarabok karakterei statikus jellemek.** Az előadásokat **természetes fény**nél tartották: a közönség olyankor akár reggeltől estig a színházban tartózkodott. Hangosításra egyáltalán nem volt szükség, mert a domboldalba vájt, félköríves színház **akusztikája kiváló** volt. A nézők számára a színházlátogatást a görög politika évente egyszer kötelezővé tette: ennek oka a társadalmi és morális konfliktusokat feldolgozó színdarabok erkölcsi tanításának megismeretése volt. A kevésbé tehető polgároknak az állam fizette a belépőjegyet, az ún. **nézőpénzt**. A görög színház színpada hosszúka, kifutószerű terület volt, itt mozogtak a szereplők. Mögöttük egyetlen, **állandó díszlet** állt, mely leggyakrabban egy királyi palota oszlopsorát ábrázolta. Ez a kezdetleges és megváltoztathatatlan színpadi adottság, a díszlet statikussága tette szükségessé az antik görög drámaírás elméleti szabályrendszerét: az arisztotelészi **hármasegység szabályát**. Arisztotelész *Poétika* című művében fogalmazta meg a **tér, az idő és a cselekmény hármasegységét**,

◀ Az epidauroszi színház romjai

amelynek értelmében a színpadra vitt cselekményt egy napon (24 óra alatt), egy helyszínen és egyetlen cselekményszállal kellett ábrázolni. A színpaddal szemben kapott helyet a félköríves **orkhesztra**, ahol a görög színművek kórusa, a kar állt.

Hogyan adták elő a Dionüszosz-történeteket? Egy pap Dionüszosznak öltözött, és kecskebőrökbe bújt kísérőivel, a karral társalkodott. A drámajáték zenei műfaj volt, ezeket a korai drámákat úgy kell elképzelnünk, mintha ma egy komolyzenei koncerten egy szólista és egy kórus felelgetne egymásnak. Az új műfaj neve tragédia lett, ami azt jelenti, hogy 'kecske-ének' (tragosz-odé).

A színház és a drámajáték hamarosan önálló műfajjá vált, a Dionüszia már csak alkalmat adott arra, hogy drámákat és drámaírókat versenyeztessenek egymással. Három napig tartottak ezek a drámaversenyek: egy napon egy szerző műveit játszották, és a végén kihírdették a győztest.

A görög színház a Kr. e. 6–4. században élte a fénykorát. A drámai alkotások egyre összetettebbé,

kidolgozottabbá váltak, de kultikus, vallási jellegük továbbra is megmaradt. Céljuk nem annyira a szórakoztatás és a gyönyörködtetés, hanem elsősorban a katarzis élményének közös átélése volt.

Fogalmak

dráma: konfliktust, viszonyváltozást megjelenítő, párbeszéd, színpadi mű

katarzis: megrendültség, megtisztulás

orkhesztra: a színpad előtti ovális alakú tér az antik görög színházakban

proszkénion: az antik görög színházakban színpadként szolgáló, oszlopokon álló emelvény

szkéné: háttérként szolgáló raktáépület az ókori görög színházban

drámaversenyek: a Dionüszosz isten tiszteletére rendezett dalversenyek, ebből nőtték ki a későbbi drámai versenyek

Írány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Arisztotelész *Poétika* című művének részletét! Állapítsd meg, a tragédia milyen kívánt alkotóelemeiről beszél a szerző!
2. A szövegrészlet alapján fogalmazd meg, mi a jellemek és a cselekmény viszonya egymáshoz!
3. Melyik a legkevésbé fontos alkotóelem? Miért?
4. Keresd meg a szövegrészletben a tragédia arisztotelészi definícióját!
5. Nevezd meg, pontosan mire kíván hatni az Arisztotelész által szabályozott tragédia!
6. Milyen szerepet szán a szerző a tragédiák előadásában a zenének?

▲ Színházi maszkokat ábrázoló dombormű a múrai görög színházban

Vitassuk meg!

„Ha az ünnep elérkezik életedben, akkor ünnepelj egészen... Tisztálkodjál belülről és kívülről. Felejts el mindent, ami a köznapok szertartása és feladata. Az ünnepet nem csak a naptárban írdák piros betűkkel. Nézd a régieket, milyen áhítatosan, milyen feltétlenül, milyen körülményesen, mennyi vad örömmel ünnepeltek! Az ünnep a különbözőség. Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás.”

MÁRAI SÁNDOR: FÜVES KÖNYV

- Mi lehetett mély és varázslatos az ókori görögök színházai előadásában? Hogyan hozható összefüggésbe Márai belülről való, ünnepi tisztálkodásának gondolata az ókori görög színjátszás és dráma világával?

A görög drámairodalom

Ebben a leckében az ókori görög dráma műfajaival ismerkedünk meg. E műfajok elméleti szabálykönyvét Arisztotelész, görög tudós és filozófus alkotta meg. Poétikájában pontosan meghatározta, melyik drámai műfajt milyen szabályok szerint kell megalkotni.

- ▶ Vajon mennyiben befolyásolja a nézőt az általa megnézendő színdarab műfajának ismerete? Mit várunk egy tragédiától, mit egy vígjátéktól?

A tragikus triász

Három nagy tragédiáíró neve és művei maradtak ránk. Ők a „tragikus triász” tagjai, a Kr. e. 6–5. században alkottak.

Az első ma is közsímert drámaíró Aiszkhülosz (Kr. e. 525–456 körül) volt. Úgy tudjuk, ő volt az egyik első abban is, hogy drámáiban már nemcsak Dionüszoszt szerepeltette, hanem más mitológiai történeteket is színre vitt. Ismereteink szerint először ő léptetett fel egyszerre két színészt, akik így drámai párbeszédet folytathattak. Aiszkhülosz drámáiban még erősen érződik az istentisztelet hatása, drámái a görög vallásosságnak is fontos dokumentumai. Ismereteink szerint kilencven tragédiát írt, ezek közül mindössze hét maradt fenn. *Leláncolt Prométheusz* című darabját már korábban említettük: a tüzet az embereknek adó titán büntetését dolgozza fel.

Őt követte Szophoklész (Kr. e. 496–406 körül), aki már három színészt is színpadra léptetett egyszerre. Szophoklész drámáiban már hús-vér emberek csapnak össze egymással, gyűlölet és szeretet, kisebbségi érzés és hatalomvágy jellemzi pontosan megrajzolt hőseit. Szophoklésznel a dráma elkezdi függetlenedni a vallásosságtól, és egyre inkább önálló előadássá válik. Rendkívül termékeny és sikeres drámaíró volt, feljegyzések szerint huszonnégy-szer győzött a drámaversenyeken. Összesen százhuszonhárom drámát írt, ezek közül hét tragédia maradt fenn, és egy szatírajáték töredéke. Műveivel a következő leckékben foglalkozunk részletesebben.

Euripidész (Kr. e. 480–406 körül) a három nagy drámaíró

közül a legfiatalabb és legszabadabb is. Drámáiban a vallásosság, az istenek világa, a mitológia már csak díszlet. A korábbi színpadi szabályok átalakulnak, **tetszőleges számú színészt szerepeltet egyszerre.**

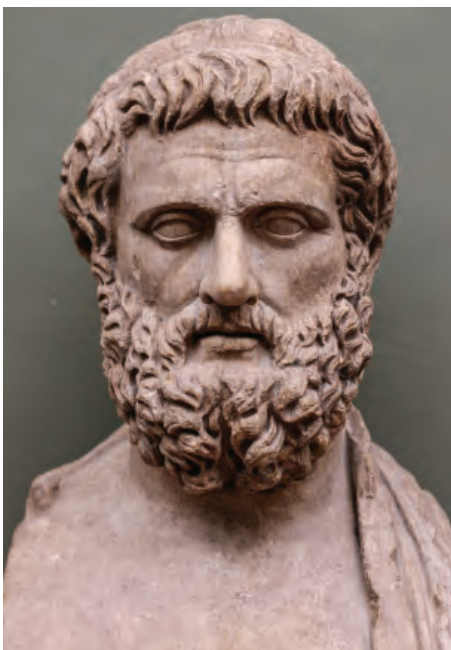
A három drámai műfaj

A drámaíróknak egy drámaversenyre három tragédiát kellett írniuk, ezt **tragikus trilógiának** hívjuk. A tragikus trilógiát később kiegészítették egy vidámabb hangvételű szatírajátékkal, így született meg a **drámai tetralógia.**

Az egyetlen fennmaradt trilógia Aiszkhülosz műve, az *Oreszteia*. A mű három tragédiája összefügg (ez nem volt követelmény a trilógiákkal szemben). A történet egy ismert mítoszra épül: Klütaimnesztra szeretőjével együtt megöli a trójai háborúból hazatérő férjét, Agamemnónt. Agamemnón gyermekei, Oresztész és Elektra bosszút állnak. De az anyagyilkosság is szörnyű bűn, Oresztész végül Pallasz Athénétől kap felmentést.

A tragédia szereplői hisznek az igazságban, és mindent meg is tesznek érte, a cselekmény vége mégis értékvesztés: halál, tönkremenetel, pusztulás. A tragédiában mindig vereséget szenved a jó és a fenséges.

A **szatírajáték** eredetileg Dionüszoszt és kíséretét, a szatírokat ábrázolta. A műfajban fontos szerepet kapott a nevetetés, a komikum. A szatírajátékot a színpadon táncok formájában adták elő, amelyeket egy narrátor kommentált. A jeleneteket karének választotta el egymástól. Csak egyetlen teljes szatírajáték maradt ránk, Euripidész *Küklopsz* című műve.

▲ Szophoklész, antik római mellszobor

Legutoljára a **komédia** műfaja alakult ki, főleg **Arisztophanész** (Kr. e. 446–386 körül) munkásságában. A **komédia meghatározó esztétikai minősége a komikum**. A komédiában általában **hamis értékek lepleződnek le, és kisszerű, átlagos emberek válnak nevetségessé**. Arisztophanészról tizenegy komédia maradt fenn, köztük a filozófusokat kifigurázó *Felhők* és a háborúellenes *Lüszisztraté*. Négyyszer nyerte el a drámaírói verseny első díját. Az antik görög műfajokat **Arisztotelész** (Kr. e. 384–322) görög filozófus *Poétika* című művéből ismerhetjük meg.

Fogalmak

tragikum: esztétikai minőség, amely visszafordíthatatlan értékpusztulás megjelenítése révén megrendülést, katarzist vált ki

tragédia: drámai műfaj, amelynek uralkodó esztétikai minősége a tragikum, főszereplője a tragikus hős

komikum: esztétikai minőség, lényege a lelepleződés

komédia: drámai műfaj, amelynek uralkodó esztétikai minősége a komikum

szatírok: Dionüszosz isten kéjsóvár kísérői, akik szerelmi vágytól hajtvá a nőket zaklatják; az antik ábrázolásokon általában kecskelábbal és disznófüllel szerepelnek

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben az Arisztotelész *Poétikájából* választott részleteket! Vesd össze a komédiáról olvasott arisztotelészi gondolatokat a vígjáték műfajának mai formajegyzeivel! Miben különbözik és miben hasonlít az ókori görög és a mai vígjáték műfaja?
2. Állapítsd meg, milyen az Arisztotelész által, a *Poétikában* jellemzett tragédia ideális főhőse!
3. Milyen befogadói érzelmekre számít a tragédia? Hogyan fakadhat ezekből az érzelmekből katarzisz?
4. Keresd ki az idézett szövegrészletekből, milyen előadasmódú színdarab a tragédia! Mit nevez Arisztotelész „megjízesített” beszédnek?
5. Keresd meg a szövegrészletekben, mi lehetett az oka a kettős megoldású drámai szerkezetek „divatjának” Arisztotelész korában! Hogyan viszonyul ma egymáshoz a tömegigény és a klasszikus, magaskultúra?
6. Arisztotelész szerint mind a komédia, mind a tragédia utánzáson alapul. Keresd ki a szövegrészletből, mit utánoz a két műfaj!

Vitassuk meg!

„Szophoklész fölülről nézi a világot, a nagy arisztokrata filozófusok példájára, s úgy veszi, ahogy van: az emberi cselekedetek javíthatatlan láncolatának. A titáni méretek lekicsinyednek emberiekké, a karakter s a belőle folyó végzet előtérbe nyomul. A költő nem szól bele a sorsba. Nem is hadakozik vele. Legfeljebb szánakozik és gyönyörködik alakjain. Szinte l'art pour l'art emberalkotó, mint a modernek. Művész. Még lírája is, a karének, a történethez simul, s a művészi egyensúlyozás és kikerekítés céljaihoz.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- Hogyan alakítja Szophoklész tragédiái hőseinek sorsát Babits Mihály szerint? Mi mindenből fakad a szophoklészi művek sorsszerű cselekménye!
- Vajon miért nem szól bele hősei sorsába az alkotó?

François Boucher – Gilles Demarteau: Ülő szatír (18. század közepe) ►

A thébai mondakör

Magunk alakítjuk a sorsunkat, vagy felsőbb hatalmak határozzák meg az életünket? Néha megállíthatatlannak érezzük magunkat, máskor mintha a külső körülmények határoznának meg mindent. Van, aki eleve sikeresnek vagy sikertelennek születik, vagy mindenki a maga szerencséjének a kovácsa? Ebben a leckében Oidipusz tragikus történetéről tanulunk, aki épp azzal teljesítette be végzetét, hogy megpróbált kitérni előle.

- ▶ Volt már olyan, hogy valami miatt azt érezted: nem te magad, hanem a véletlen, a sors irányítja az életedet?

A jóslat

Théba királya, Laiosz, és felesége, Iokaszté azt a jóslatot kapták, hogy születendő fiuk megöli apját, és édesanyját veszi feleségül. A jóslatok az istenek akaratát közvetítik, ezt ők is pontosan tudták, de ahelyett, hogy elfogadták volna az istenek szörnyű döntését, szembeszegültek vele. **A görögök szerint a legsúlyosabb hibák közé tartozik az, amikor az elbizakodott**

ember úgy gondolja, nem az istenektől függ az élete, hanem saját maga irányíthatja azt. Ilyenkor hübriszt követnek el. **A hübrisz aránytévészítő túlzás, az istenek megsértése.** A hübrisz bűnébe esett a házaspár, mikor kisfiukat kitétték egy hegyoldalba, hogy a jóslat beteljesedését elkerüljék. Ráadásul átszúrták a bokáját, és egy cölöphöz kötötték. A gyermek később innen kapta a nevét Oidipusz ('dagadt lábú'). Egy pásztor arra járt, megszánta és hazavitte, majd továbbadta Korinthosz gyermektelen királyi párjának. Mikor felcseperedett, ő is megkapta a jóslatot: édesapját meg fogja ölni, és édesanyját veszi feleségül. A fiatal Oidipusz szintén a hübrisz bűnébe esett: hogy elkerülje a jóslat beteljesedését, elutazott messzire, nehogy megölje azt, akit apjának hitt. Vándorlásai során egy hármás útkereszteződés-

nél találkozott egy kocsival. Nem tért ki előle, hanem összeverekedett az utasaival. Így ölte meg a hirtelen haragú Oidipusz apját, Laiosz királyt és kíséretét. Mit sem sejtve vándorolt tovább, és megérkezett Thébába, a szörnyű szfinxtől, egy oroszlántestű, emberfejű lénytől gyötört városba. Azt mondta ugyanis a szfinx, hogy ameddig meg nem fejtik a talalós kérdését („Reggel négy, délben kettő, este három lábon jár, mi az?”), minden nap elfogyaszt egy békés város lakót.

Oidipusz

Oidipusz megfejtette a talalós kérdést: a válasz az ember. Cserébe elnyerte a királyi trónt és az éppen megözvegyült királyné, Iokaszté kezét. De nem uralkodhatott békében, mert hamarosan **dögvész kezdett pusztítani a városban.** Amikor a város lakók a csapás okát tudakolták, azt a jóslatot kapták Teiresziásztól, a vak jóstól, hogy addig nem csitul a baj, amíg föl nem kutatják és meg nem büntetik **az előző király gyilkosát.** Oidipusz óriási energiával vetette magát a keresésbe, de egyre rosszabb hírek jöttek, míg végül rá nem döbbsent: **egész végig önmagát kereste. A jóslat tehát beteljesedett.** Fájdalmában megvakította magát, és

◀ Gustave Moreau:
Oidipusz és a szfinx (1864)

önkéntes száműzetésbe vonult. A dögvész kitérőse és *Oidipusz* bukása közötti időszak eseményeit dolgozza fel Szophoklész *Oedipus király* című tragédiája. Oidipusz az attikai Kolónoszbán talált menedéket, itt is halt meg. Erről szól Szophoklész *Oedipus Kolónoszbán* című tragédiája.

Oidipusznak és Iokaszténak négy gyermeke született, két fiú, Eteoklész és Polüneikész, és két lány, Antigoné és Iszméné. Mikor Théba király nélkül ma-

radt, a két fiú megegyezett abban, hogy évente váltják egymást a trónon. Eteoklész azonban nem tartotta be a megállapodást, Polüneikésznek menekülnie kellett. Hat király egyesített seregeivel tért vissza, így heten támadtak Théba ellen, és a harcban a két fiú megölte egymást. Az új király Iokaszté fivére, Kreón lett, akinek első törvénye az volt, hogy Polüneikészt, aki a város ellen harcolt, tilos eltemetni. Itt kezdődik Szophoklész *Antigoné* című tragédiájának cselekménye.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Szophoklész *Oedipus király* című tragédiájának részletét! Fogalmazd meg, milyen szörnyű jóslat tudatában él Oidipusz!
2. Miért könnyebbül meg részben Oidipusz a hírnök beszámolóját hallva? Milyen hír okozza további aggodalmait?
3. Mit tudtál meg Oidipusz múltjának egy részletéről: miért hagyta el Korinthost?
4. A hírnök az Oidipusznak szóló üzenet célba juttatásával önös érdekét is szolgálja. Fogalmazd meg, milyen érdek ez!
5. Miért vonakodik Oidipusz visszatérni Korinthosba és elfoglalni az őt megillető trónt?
6. Milyen jelből jön rá Iokaszté, hogy a szörnyű jóslat mégis beteljesedett? Mit gondol Oidipusz, miért akadályozza őt származásának felderítésében Iokaszté?

Vitassuk meg!

„Legtisztabban Szophoklész mesterművében, az *Oidipusz királyban* fejeződik ki ez az életérzés. Mint valami istenek számára írt detektívregényben, bontakozik ki az eleinte mit sem sejtő Oidipusz előtt életének minden öntudatlanul elkövetett szörnyű bűne: megölte apját, feleségül vette saját anyját, miatta dögvész pusztítja a várost (talán a Periklész-kori athéni pestis emléke él itt tovább) – iszonyú büntudatában kiszakadva az emberi közösségből, megvakítja magát és elbujdosik. Íme: semmiféle előrelátás, emberi okosság, emberi derekasság nem használ az istenek ellen, mindig az történik, amit ők akarnak.”

SZERB ANTAL: A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE

- Mit jelent a sorsszerűség a görög tragédiában? Miért tragikus hős Oidipusz? Hogyan értékelhető a büntudata annak tükrében, hogy mindent megtett az őt érintő, szörnyű jóslat beteljesedése ellen?

Fogalmak

akció: a színészi cselekvés, mozgás, gesztus és mimika együttese

dialógus: párbeszéd a drámában a szereplők között

dikció: a színész beszéde, a helyzetnek és a megformált alaknak megfelelően elmondott drámai szöveg

hübrisz: a görög dráma hőséne az isteneket vakmerően kihívó gőgje, aránytévesztés

kar: másképpen kórus, elválaszthatatlan a görög drámától: dallal, tánccal kísérte és magyarázta a cselekményt

analitikus dráma: olyan dráma, amelyben nemcsak az alapszituációt határozzák meg a múltban végbement események, hanem az egész dráma menetét: a múlt feltárása a jelenbeli cselekmény lényege

Szophoklész: *Antigoné*

Ebben a leckében egy súlyos konfliktusról szóló tragédiát ismerünk meg. Mindannyian tapasztalhattuk már, mennyire nehéz olykor egy-egy vitában egyezsége jutni. A darab két főszereplője, Antigoné és Kreón a végsőig elmegy, hogy érvényt szerezzen igazának.

- ▶ Gondold át, mely korábban tárgyalt műben jutott meghatározó szerephez a szereplők közti konfliktus!

◀ Andries Lens – Pieter Franciscus Martenasie: lokaszté megbékélésre szólítja fel fiait, Eteoklész és Polüneikész (1774)

Mit árul el Szophoklész drámája a fivérek összecsapásának okairól?

Hogyan kapcsolódik viszályuk a mondakör korábbi elemeihez?

Polüneikész temetését. A görögség világlátása szerint azonban a temetkezés nem csak egészségügyi, hanem vallási szabály is, hiszen a temetetlen ember lelke a hiedelemvilág szerint örök bolyongásra van ítélve a hádészi alvilágban. Az életben maradt két lánytestvér, Antigoné és Iszméné eltérő elvi értékeket képviselve, kétféle módon viszonyul az isteni és az

emberi törvényhez: Antigoné az istenek szavára hallgat és eltemeti Polüneikészt, Iszméné viszont a kreóni, emberi törvény tiltó parancsát követi. Az *Antigoné* alaphelyzetét a mű drámai alaphelyzete és a bonyodalom kezdete tartalmazza.

A dráma szerkezete

Szophoklész biztos kézzel építi fel az *Antigoné* szerkezetét: a görög tragédiaköltészet **5+1 szerkezeti eleme** tökéletes rendben és arányossággal követi egymást. A **drámai alaphelyzet**ben ismerkedünk meg a szereplőkkel és az alaphelyzettel. Ezt a szakaszt másképpen expozíciónak is nevezzük. A második szerkezeti egység a **bonyodalom**, ahonnan az alaphelyzetből következő esemény sor kiindul. Ebben a drámai szakaszban ismerhetjük meg Kreón jellemét: uralkodásának gögijében itt hozza meg az istenek törvényét felülíró, temetési tilalomra vonatkozó rendelkezését. Ő ekkor még nem tudja, hogy Antigoné már eltemette Polüneikészt. A harmadik szakaszban, a **konfliktus**ban csap össze Kreón és Antigoné. Kreón itt próbálja meg sérült uralkodói tekintélyét helyreállítani. Kettejük érvbeli harcában a király nem kerül a tekin-

Szophoklész (Kr. e. 496–406)

A görög tragédiaköltészet Szophoklész görög tragédiaíró munkásságával érte el csúcspontját. Arisztotelész *Poétika* című művében az ő műveit tekinti a műfaj mintaképének. Szophoklész alkotói újítása volt, hogy ő szerepeltetett először 3 színészt, ő vezette be a díszletezés gyakorlatát és a kórus tagjainak számát 120-ról 150-re emelte. Több mint 120 drámai alkotása közül 24-gyel aratott sikert a drámai versenyeken, azonban nagyszámú művéből sajnos csupán 7 maradt az utókorra.

Az Antigoné alaphelyzete

Szophoklész *Antigoné* című tragédiája **konfliktusos dráma**. Legfőbb jellegzetessége tehát, hogy a darab cselekménye két, egymással ellentétes nézet és akarat egymásnak feszülésére épül. Kiindulópontja a thébai mondakör történetiségének végére tehető. A dráma cselekménye az önkéntes száműzetésbe vonuló, saját sorsrontó jóslatait beteljesítő Oidipusz király két fiának, Polüneikésznek és Eteoklésznek a tragikus halálával kezdődik. Megosztott uralkodásuk ideje után Kreón kerül új királyként a trónra, aki legelső rendelkezésével megtiltja az általa hazaárulással vádolt

tévelyvű, tényeket is mellőző megnyilatkozásokat. A **késleltetés** negyedik szerkezeti egységként Haimón királyfi színre lépését és apjával való összetűzését hozza. A feszültséget tovább fokozza a fia érveit is figyelmen kívül hagyó Kreón viselkedése és Antigoné halálra ítéltése. A **krízis** vagy **tetőpont** hordozza a legnagyobb drámai feszültséget: Teiresziasz, a vak jós itt jövendöli meg a gőgös, meggyőzhetetlen és önhitt király életének teljes összeomlását. A **végkifejlet**ben következik be a katasztrófa: Antigoné, Haimón és Euridiké, a királyné is életével fizet a zsarnoki uralkodó miatt. Kreón, a király magára maradottságában összeomlik.

Szophoklész az *Antigoné* című drámában tökéletesen betartja az arisztotelészi hármas egység szabályát: egy térben, egy nap alatt történő eseményeket beszél el az egyetlen cselekményszál. A palotán kívüli történéseket a szereplői megnyilatkozásokból ismerhetjük meg.

A kar szerepe

A görög dráma világában a kórus, a kar szerepe kiemelten fontos. Énekével kettős szerepet tölt be: nem csupán kíséri és tagolja, hanem magyarázza is a drámai cselekményt. Sőt, sok esetben átveszi a történetbeszélés szerepét is: bizonyos eseményeket csak a kar előadásából ismerhet meg a néző.

Irány a könyvtár!

1. Az ókori görög civilizációban a temetkezés a közegészségügyi megfontolások mellett vallási parancs is volt. Milyen mitologikus elképzelések kapcsolódtak a temetéshez, illetve annak esetleges elmaradásához? Milyen ókori görög irodalmi művekben olvastál már a temetkezési szokásokról?
2. Értékelj a Polüneikész temetéséről hírt hozó űr szerepét! Milyen az örök egymáshoz, illetve a hatalmi önkényhez való viszonya?
3. Gyűjtsd ki az Antigoné–Kreón közötti párbeszédéből Kreón érvelési hibáit! Melyik megszólalásai mutatják meg, hogy hatalmi pozíciójából nyilatkozik meg?
4. Gyűjtsd össze a Haimón–Kreón közötti párbeszédben Haimón érveit! Milyen hangulati és tartalmi változást mutatnak ezek az érvek a párbeszéd előrehaladtával?
5. Keresd meg a tragédiában, mivel vádolja meg Kreón Teiresziaszt! Milyen kreóni jellemvonást mutat ez a vád?
6. A darabban Haimón a vívódó hős alakját mutatja. Mi lehet vívódásának legfőbb oka?
7. Megvédhető-e Kreón temetési tilalomra vonatkozó királyi parancsa? Ha igen, milyen érvekkel?
8. Milyen értékrendi különbséget mutatnak Antigoné és Iszméné érvei kettejük párbeszédhelyzeteiben?
9. Az események mely pontján és miért változtatja meg Kreón a véleményét?

Vitassuk meg!

„Oidipusz király lánya *Antigoné*, egy más dráma hősnője. Antigoné a szophoklészi nőideál; ma talán túlságosan keménynek, kevésbé nőiesnek érezzük a teljesen férfiak számára való athéni kultúra nőideálját, de nagyszerűségét nem tudjuk el nem ismerni, Antigonében a szeretet mindenek fölött való parancsa a legfőbb női vonás: »nem együtt-gyűlölni, együtt-szeretni születtem« – mondja ki a szophoklészi humánus örök jelszavát. A király parancsa ellenére eltemeti halott fivérét...”

SZERB ANTAL: A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE

- Vajon tényleg túl kemény jellemre vall Antigoné szeretetparancsa? Miért tekinthető ma is abszolút ideálképnek a tragédia hősnője? Milyen értékrendi vitában foglalta el az egyetlen erkölcsösnek mondható álláspontot?

Fogalmak

alapszituáció: a történet kiindulópontja, expozíció

drámai szerkezet: a drámai mű felépítettsége, amelynek állandó elemei az alaphelyzet, bonyodalom, konfliktus, tetőpont, késleltetés és végkifejlet

konfliktus: egymástól eltérő emberi szándékok és magatartásformák egymásnak feszülése

Az Antigoné elemzése

Konfliktusos dráma

Az *Antigoné* egészen végighúzódó alapkonfliktus a dráma cselekményének kezdetén már adott: a kar bevonulását megelőző előbeszédben (görög szóval: prologoszban) Antigoné Kreón rendeletét és saját választását eldöntött tényként közli Iszménével. **A tragédia viszonyváltásait ettől kezdve ez az ellentét határozza meg, így az *Antigoné* a konfliktusos drámák típusába tartozik.**

A konfliktus három jelenetben, késleltető szerepű betétek (pl. Antigoné búcsúja) közbeiktatásával bomlik ki, s jut el a feszültség tetőpontját jelentő krízisig. Mindhárom jelenet kulcsszereplője a fokozatosan magára maradó Kreón, akinek a közösségben betöltött szerepük szempontjából egyre komolyabb vitapartnerekkel kell szembenéznie. Először Antigonéval, aki, noha királyi család sarja, nőként nem számít teljes jogú polgárnak (Kreón ezt kíméletlenül ki is használja: „*míg én élek, nem lesz asszony itt az úr*” – szögezi le); másodsor Haimónnal, aki férfiként és fiaként joggal számít a meghallgattatásra, de hasonlóan személyeskedő ellentámadással találkozik („*Csak nem fogunk öreg korunkra még ilyen / Ifjú legénykétől tanulni bármit is?*”); végül Teiresziasszal, aki isteni és emberi szféra közti közvetítőként, isteni titkok tudójaként megkérdőjelezhetetlen tekintélynek örvend. **Az *Antigoné* tehát egész a fordulatig, a vak jós kinyilatkoztatásáig a fokozás alakzatára épül** – a kezdetben észszerűen érvelő Kreón jelleme, ebből fakadó tragikus tévedése ebben az alakzatban lepleződik le.

A király a Teiresziasszal vívott szópárbajban teljesen elveszíti önuralmát, s uralkodói tekintélye védelmében immár a nyílt istenkáromlásig jut: „*eltemetni őt soha / Nem fogja senki, akkor sem, ha szent sasok / Jönnének őt Zeusz trónjához ragadni fel.*” **Törvényét az istenekkel szemben is abszolútnak tételezi, így elbizakodottságában a gög (hübrisz) bűnébe esik.** Jellemző, hogy vitapartnerei igazát a jós távozása után sem ismeri el, inkább a kényszerre hivatkozik, személyes felelősségét egyelőre elhárítja: „*Borzadva látom, hogy legbiztonságosabb / A fennálló törvényt halálig védeni.*”

- Fogalmazd meg saját szavaiddal, mit jelent a konfliktusos dráma fogalma!
- Jellemezd a fentiek alapján Kreónt! Mi az a tragikus tévedés, ami a három vitajelenetben megakadályozza a valódi párbeszédet?

Érvek és ellenérvek

Kreón első monológjában tudatosan megalkotott programmal (sőt: uralkodói arculattal) lép alattvalói elé. **Beszédének hívószava a haza** („*aki / A város ellenségének mutatkozik, / Az én barátom nem lehet*”) és az igazság („*míg én itt vagyok, / A jók jutalma bűnös kézre nem kerül, / S ki jó szívvel van városunk: hazánk iránt, / Azt életében s holtában megtisztelem*”) – szigorú rendeletét is ebben a szellemben alkotja meg. **Az új uralkodó tehát jó királyként lép színre**, tragikus vétsége tulajdonképpen nem maga a rendelet, hanem ezzel kapcsolatos hajthatatlansága, belátásának – a királyi méltóság félreértésével kapcsolatos – hiánya. (Kreón megítélésében egyébként érdemes azt a tényt is figyelembe venni, hogy nem először uralkodik Théba felett. Eteoklész és Polüneikész felnőtté válásáig ő követte Oidipuszt a trónon, de a testvérek jogát az uralkodásra sosem vonta kétségbe. Most sem megragadta a hatalmat, hanem az jog szerint rászállt. Egyszerűsítésnek tűnik tehát az a megközelítés, hogy viselkedése hataloméhségével, netán egyenesen „zsarnoki hajlamaival” magyarázható.)

Antigoné vele szemben a testvéri szeretetre („*Bizony dicsőbb nevet nem is szerezhettek, / mint avval, hogy testvérem eltemettem én*”) és az örök isteni törvényre hivatkozik („*Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő / Lehet, mely engem istenek nem változó / Íratlan törvényét áthágni kényszerít*”), a későbbiekben pedig – Kreón makacsságával szembesülve – a zsarnokság ellen emel szót.

Kettejük vitájában ugyanakkor Kreón eleinte józansággal érvel – a következő jelenetben pedig még egyszer összefoglalja rendeletével és uralkodói jogkörével kapcsolatos nézeteit – ezúttal már Haimónnak. Érvelése világos és megalapozott: 1. Antigoné megszegte az uralkodói rendeletet; 2. a nép nem érheti hazugságon királyát; 3. egy rokontól – még sokkal inkább, mint egy idegentől – nem tűrheti a rendbontást; 4. hiszen csak az lehet igazságos a közéletben, aki otthon is helyt tud állni; 5. a király szavát követni kell, még ha jogtalan is (!); 6. a fejtelenségnél ugyanis nincs veszélyesebb a városra nézve.

Különösen érdekes, hogy Kreón nyitva hagyja tévedése lehetőségét, következőképpen **makacssága** nem pusztán önzésére vagy zsarnoki hajlamára, hanem **az uralkodással kapcsolatos elveire vezethető vissza.** Érveléséből világossá válik: Antigonénak nem

azért kellett volna engedelmeskednie, mert ő Kreón, hanem azért, mert ő a király. Hiába azonban minden logika, a kristálytisza **ráció egyszerűen kevés, hogy felmérje Antigoné és Haimón álláspontjának talán legerősebb motivációját: a természetes emberi érzelmeket.** Ezzel magyarázható, hogy **a két vita valójában látszólagos,** a partnerek ugyanis nem egy nyelvet beszélnek.

Ezzel szemben a közvélemény, a polgárok szava, Haimónnak a dráma eredeti hallgatósága számára bizonyára különösen fontos érve, **valamint isteni és emberi törvény feszültsége, amelyre Antigoné (s később Teiresziász) hivatkozik, a ráció nyelvén is kétségbevonhatatlan.** A görögök hite szerint a temetetlen holtak nincs helye a túlvilágon, lelke viszont az alvilág isteneit illetné, a végtisztesség megadása így nem csupán az emberi erkölcs, a közösség ősi törvényei, de az istenek tisztelete szempontjából is fontos. Nem csoda, ha a **távolságtartással ábrázolt, ingadozó és gyáva tömeg, a thébai vének kara** is tartózkodik attól, hogy közvetlenül részt vegyen a rendelet végrehajtásában („*Ilyen teherhez ifjabb vállakat keress*”). Hogy Kreón ezekre az érvekre sem hallgat, vagyis végül mégis hátat fordít az észszerűségnek, elsősorban uralkodói tekintélyének korlátolt értelmezésével magyarázható.

- Miért nem érti a logikusan gondolkodó Kreón Antigoné és Haimón szempontjait?
- Miért volt különösen fontos a közvélemény a dráma eredeti nézői számára?

Antigoné(k)

„*Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb*” – ezzel a két sorral kezdődik az Antigoné és Kreón vitáját megelőző álló kardal, amely valószínűleg a legismertebb Szophoklész-részlet. **A kar szerepe az antik drámákban meglehetősen összetett.** Megvilágítja a drámai cselekményen kívül történt eseményeket, véleményt formál, és **dalaival intenzív párbeszédet alakít ki a színpadi történésekkel.** Nagy jelentősége van annak, hogy Haimón távozása után a kar a legyőzhetetlen Erószról énekel, mint ahogy annak is, hogy a cselekmény egyik legfeszültebb pontján a fenti sorokkal kezdi énekét.

Szophoklész nem fogalmaz olyan egyértelműen, mint Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása, a leggyakrabban idézett magyar változat. (A kiemelt idézetek az ő fordításából származnak.) Az általa használt szó (deinosz) roppant ellentmondásos, jelentése le-

het *rendkívüli, különös, furcsa, hatalmas, erős, rossz, gyászos, rettenetes, szörnyű, félelmetes, veszélyes.* **A kardal hatása nem kis részben azon alapul, hogy az emberi természet összetettségét képes bravúros tömörséggel megragadni.** Az Antigoné és Kreón közötti konfliktus előhangjaként olvasva a himnikus szöveg a helyzet összetett voltára, az ítéletek viszonylagosságára mutat rá. A kardal tartalma egyik szereplőre sem vonatkoztatható egyértelműen, vagy másként szemlélve: mint emberekre, mindkettejükre egyformán érvényes.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy az *Antigoné* egyik lehetséges olvasatában a hősnő rendíthetetlen erkölcsi tisztasága testesíti meg a deinosz pozitív jelentéseit. Tette messze túlmutat a testvéri szereteten, hiszen **Polüneikész jelképes eltemetésével valójában az abszolút, isteni rendet képviselte** egy olyan tragikus helyzetben, melyben **ez az alapvető érték megkérdőjeleződött, és csak pusztulása által válhatott újra mindenki számára nyilvánvalóvá.** Antigoné halála ezt a feszültséget oldja fel; Kreón erkölcsi vereségével egy egész világrend áll helyre.

Egészen más megvilágításba helyezi a drámát a sors szerepének tekintetbevétele. Ebben a megközelítésben Antigoné tettét a családját sújtó végzet diktálja, és Kreón rendelete is csupán eszköz a sors kezében. Így Antigoné hősiességéről az ember általános kiszolgáltatottságára kerül a hangsúly, a dráma jelentése tehát gyökeresen átalakul, világ- és emberképe összehasonlíthatatlanul komorabbá válik.

Értelmezési lehetőségek

Az *Antigoné* című tragédia sokrétű kérdésfeltevése révén számos értelmezési lehetőséget kínál. A zsarnok Kreón a mindenkori diktátorok megtestesítője, aki a tapasztalaton túli, örök erők ősi parancsait saját emberi rendelkezéseivel helyettesíti. Hatalmi rendszerét önmagában képtelen volna fenntartani: e cél érdekében tisztességtelen eszközökkel működtetett erőszak-szervezetekhez, örökhöz folyamodik. Az önkényuralmi rendszerek kiszolgálói között mindig különböző motivációjú embereket találunk: vannak, akiket zsarolással, másokat jutalmazással állítanak szolgálatba. Az elnyomórendszereknek minden történelmi korban voltak és vannak erkölcsi alapú ellenzői. Az ő sorsuk gyakran a megdicsőülés, a kényszerű mártírhalál. A darab befogadói minden szereplő tükrébe belenézhetnek és saját elvi állásfoglalásra kényszerülnek. Így válnak lelkiekben gazdagabbá, mint amilyenek a befogadói folyamat előtt voltak.

Kérdések, feladatok

1. Egészítsétek ki tablótokat az alábbi antik görög alkotók neveivel! Ki melyik műzsához tartozik? A nevek mellett jelöljétek azt is, mikorra teszi műveik keletkezését az irodalomtörténet! Van olyan név, amelyet egyik műzsához sem tudatok társítani? Amennyiben igen, keressetek információt nyomtatott vagy elektronikus forrásokban!

Szolón	Szapphó	Arisztophanész
Hésziodosz	Szophoklész	Anakreón
Eurüpidész	Aiszkhülosz	Alkaiosz

2. Most bővítsétek tovább tablótokat az alábbi műcímeikkel, majd a csoport minden egyes tagja mondjon még legalább két további címet!

<i>Munkák és napok</i>	<i>Aphroditéhoz</i>	<i>Antigoné</i>
<i>Az igazi gazdagság</i>	<i>Gyűlölöm</i>	<i>Az állam hajója</i>

3. Az alábbi fogalmak közül melyik/melyek nem eposzi kellék(ek)? Egészítsd ki a felsorolást a hiányzó eposzi kellékekkel!

invokáció	enumeráció	epithaphium
katarzisz	retardáció	in medias res
propozíció	ephiteton ornans	deus ex machina

4. Az alábbi meghatározás elemei összekeveredtek. Alkoss helyes szöveget a félkövéren szedett elemek mozgatásával!

A görög verselés **időmértékes és rímtelen**, amelynek alapja a szavak hosszú és rövid szótagjainak váltakozása. A homéroszi eposzok verselése a **pentameter**, amely hat **hárommorás** verslábból áll. Az antik epigrammák és **iamboszok** versformája a **hexameter**, amely egy **jambusból** és egy **disztichonból** áll. Bizonyos műfajok, például az **elégia** verselése hárommorás verslábakra épül, például **hexameterre**, amely egy rövid és egy hosszú szótagból áll. **Négymorás** verslábak még az egy hosszú és egy rövid szótagból álló **tribrachis** és a három rövid szótagból álló **pentameter**.

5. Társítsd az alábbi antik görög verselőket és műfajokat! Egy műfajhoz néhol több név is társítható! Ezután válassz egy olyan verselőt, akiről strófaszerkezetet neveztek el, és írd le a szerkezet időmértékes képletét!

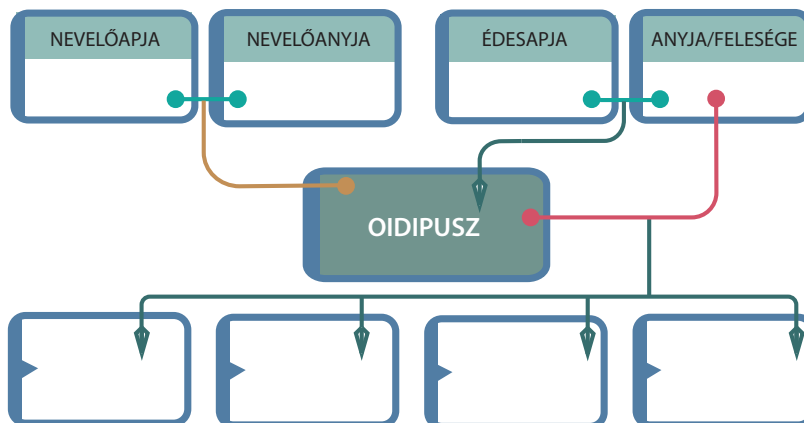
Szapphó	Szimonidész	Alkaiosz	Pindarosz	Anakreón
epigramma	hymnus	szellemi dal	óda	elégia

6. Olvasd újra Szolón *Az igazi gazdagság* című epigrammáját! Hányféle gazdagságról van szó a költeményben? Gyűjtsd össze a gazdagságot jelentő szavakat, költői képeket, valamint azokat, amelyek szerinted az „igazi gazdagságra” vonatkoznak! Ez utóbbiak a költemény melyik szakaszában találhatóak?

7. Határozd meg a bal oldalon látható fogalmakat, és kapcsold őket össze az antik görög dráma szerkezeti egységeivel!

expozíció	hübrisz	bonyodalom	katarzisz	tetőpont	megoldás
-----------	---------	------------	-----------	----------	----------

8. Egészítsd ki az alábbi családfát, a füzetben dolgozz!

IV.
A RÓMAI
IRODALOM

Catullus

A híres római költő, Catullus több mint kétezer éves művei ma is aktuálisak. Lírai énjük olyasféle érzéseket él át, akár a mai szerelmesek. Az *Éljünk, Lesbia...* kezdetű szöveg a felhőtlen szerelmi boldogság kifejezője, míg a *Gyűlölök és szeretek...* a szerelemben tapasztalható ellentétes érzelmek együttes jelenlétéről beszél.

- Vajon mennyit változott Catullus korához képest az ember érzelemlélekvilága? Máig meghatározza életünket a szerelem és a gyűlölet akár együttes jelenléte a lelkünkben?

Görög és római irodalom

Az antik görög költészet mellett a latin nyelvű (vagy más néven római) irodalom hozott létre kimagasló, világirodalmi jelentőségű alkotásokat az ókori Európában. A latin szerzők a görög mestereket tekintették példaképüknek, és az ő műveik mintájára írták meg saját szövegeiket. Később azonban a római irodalom egyre inkább önállóvá, egyedivé formálódott, sőt virágkorában magára a görög költészetre is hatással volt. Így elmondható, hogy a két nagy ókori irodalom egymással kölcsönhatásban fejlődött. **A római irodalom aranykorának a Kr. e. 81-től (a híres szónok, Cicero fellépésétől) Kr. u. 14-ig (Augustus császár haláláig) tartó időszakot nevezzük.** Ennek a korszaknak a legkiemelkedőbb költői a **neoterikusok** (új költők mozgalma): **Catullus, Vergilius és Horatius.**

A szerelem Catullus költészetében

Caius Valerius Catullus (Kr. e. 84?–54 körül) az ún. új költők csoportjának tagja volt. Ezek a költők a tökéletesen kidolgozott, jól megszerkesztett, személyes hangú lírai alkotásokat kedvelték, közéleti kérdésekkel, politikával kevésbé foglalkoztak. **Verseikkel nem tanítani akartak, inkább személyes érzelmeiket kifejezésre juttatni.** Catullus nevéhez fűződik az első tudatosan szerkesztett verseskötet megkomponálása. Elsősorban a szerelem költőjeként tartjuk számon, egész életét végigkísérte a szerelem, a szenvedély, az erről való verselés. Ebben hasonlítható a görög költőnőhöz, Szapphóhoz. Szülővárosában, Veronában ismerte meg szerelmét, egy kicsapongó életet élő asszonyt, akit verseiben Lesbiának szólított. (A szó jelentése: lesboszi nő, az elnevezés múzsai név, nem

▲ Augustus császár szobra (1. század)

Éljünk, Lesbia... kezdetű költeményében a beteljesült, boldog szerelem hangja szólal meg. A vers beszélője a lírai én, aki azonosítható a költővel, megszólítottja pedig a kedvese, Lesbia. A játékos, évődő dal költője a kedvessel való együttléte az embert egészében betöltő élményként éli meg. Minden egyéb körülmény – az idő múlása, mások dorgálása – másodlagos a számára. Újszerű szerelemfelfogásról tanúskodik a vers: **a szerelem az emberi élet legfőbb értékeként értelmeződik ebben a szövegben.** Megjelenik a fiatalság és öregség, az élet és elmúlás ellentéte. Az időseket mint zsörtölődő, rosszálló embereket ábrázolja, akikkel ő és kedvese mit sem törődnek.

A vers bár könnyed hangvételű, szerkezete mégis szigorúan kötött, retorikus: az elején elhangzik egy tételmondat, majd következik ennek alátámasztása érvekkel, végül pedig a következményt írja le. Ez a szerkesztési eljárás filozófiai magasságokba emeli a költeményt: **a mulandósággal, az élet rövidegével néz szembe a beszélő.** A szerelem segít szembeszállni a gyorsan fogyó idővel, a végeség tudatával. Az életet élni kell, nem az öregkor árnyaira, hanem a fiatalság szépségeire érdemes figyelni, amíg lehet. A versnek jól érzékelhető hangulati íve van: a reggel és az örökre lebukó nap (élet és halál) ellentétéből megteremtett feszültség a végén feloldódik. A szöveg fő alakzata, poétikai eszköze a túlzás.

valós.) Összesen száztizenhat versben örökítette meg a hölgy iránti rajongását.

A *Gyűlölök és szeretek...* kezdetű epigramma ezzel szemben ellentmondásos szerelemtapasztalatot tár elénk. A Lesbia csapodársága miatt érzett csalódottság gerjeszt benne mérhetetlen gyűlöletet. A szerelmes férfi azonban mégis vonzódik hölgyéhez. Sem elszakadni nem tud tőle, sem szeretni nem tudja már őszintén. A gyűlölet ellenére sem szűnő szenvedélyes szerelem kettősségből elviselhetetlen gyötrelem fakad. Ezt a feloldhatatlannak tűnő ellentmondást **ambivalens érzelemnek** nevezzük. Érdeemes megfigyelni a szöveg felépítését: láthatóan sok az ige, és kevés a főnév. A szöveg meghatározó alakzata az ismétlés, az azonos szó-fajú szavak halmozása. Az igék gyakorisága adja a szö-

veg dinamikáját, sodrását. (Az eredeti latin szövegben nyolc ige található.) Mindezzel a nyugtalanság, a lelki gyötrődés, vergődés jól kifejezhető. Lesbia neve ezúttal nem hangzik el a szövegben, így általánosítva is értelmezhetjük Catullus gondolatait: az elemésztő szenvedély és csalódás kettőssége kínozza a szerelmes embert.

Az epigramma műfaji követelményeinek megfelelően a **vers disztichonban íródott**. Az összesen egy versmondat a sűrítés, tömörítés eszközével fejezi ki a szerelmes lírai én zaklatottságát. Szikáran közöl, kijelentő mondatait szinte szétveti az indulat, szinte ellentmondásba kerül a mondatok fajtája az általuk kifejezett tartalommal. Mintha a beszélő önfegyelemre kényszerítené magát ezekben a tömör mondatokban.

Irány a szöveg!

1. Állapítsd meg, milyen szófajú szavak uralkodnak a *Gyűlölök és szeretek* című versben! Milyen hatást kelt ez a szófaji túlsúly?
2. A gyűlölet és a szeretet látszólag egymást kizáró érzések. Hogyan lehetséges mégis egyidejűleg gyűlölni és szeretni?
3. Vitassátok meg, milyen emberi élethelyzetekben élhet a két érzés párhuzamosan az emberi szívben!
4. Olvasd el a szöveggűjteményben Catullus *Éljünk, Lesbia...* című verseinek fordításait! Melyik változatot tartod a mai nyelvhasználathoz legközelebb állónak? Miért?
5. A vers szövege ellentétező szerkezetet mutat. Keresd meg a vers tartalmi-hangulati ellentétpárjait! Milyen catullusi életfelfogást tükröznek ezek a viszonyok?

Fogalmak

ambivalens: latin eredetű kifejezés, jelentése: kettős érzelmű, ellentétes irányú

hellenizmus: az antikvitás második szakasza, amely Kr. e. 336-tól, Nagy Sándor hódításaitól kezdődött; jellemzője a rabszolgatartó társadalom, a polisznál nagyobb kiterjedésű, despotikus államok létrejötte, a kulturális hanyatlás a poliszdemokrácia fénykorához képest

Vitassuk meg!

„és a mord öregek fecsegjenek csak,
hisz nem ér locsogásuk egy garast sem”

CATULLUS: ÉLJÜNK, LESBIA..., DEVECSERI GÁBOR FORDÍTÁSA

- Egyetértesz Catullusszal? Vajon az időskor tényleg minden boldogságtól megfosztja az embert, vagy ennek az életszakasznak is megvannak a maga értékei? Milyen örömök adhatnak értelmet a létezésnek a fiatalság elmúltával?

Tavas (falfestmény részlete Stabiae-ból, 1. század) ►

Vergilius

Vergiliust, a neoterikus költőt az augustusi kor politikai viszonyai a művészi-erkölcsi ellenállásra ösztö-
nítették. Ekkor felfedezte magának a theokritoszi bukolikus vers párbeszédés műfaját.

- ▶ A dialógus a drámai műnem jellemző sajátossága. Vajon milyen lehetőséget látha-
tott meg egy párbeszédés versformában Vergilius, aki eklogáiban császárellenes
meggyőződésének tudott hangot adni általa?

Vergilius eklogái

Az Észak-Itáliában született **Publius Vergilius Maro** (Kr. e. 70–19) a legkiválóbb költőket támogató **Mae-
cenas köréhez tartozott.** (A római főúr nevét örzi a ‚művészetpártoló’ jelentésű mecénás szavunk.) Kr. e.
30 körül adta ki a pásztori témájú (bukolikus) költemé-
nyeiből válogatott *Eclogae* (‚válogatott művek, szemel-
vények’) című kötetét. Ez a gyűjtemény műfajt terem-
tett: erre a tíz versre vezethető vissza az *ekloga* műfaji
megjelölés.

Az eklogák olyan bukolikus és dialogikus (pár-
beszédés) formájú költemények, amelyek szereplői
valójában pásztorszerepbe bújtatott művelt költők,
filozófusok. Tartalmazhatnak epikus, elbeszélő, de
drámai elemeket is. A műfaj eredetileg a görög iro-
dalomból, Theokritosztól származik. Nála a fő téma
a szerelem, az erotika volt. Szereplői pásztorok voltak.
Leggyakrabban párbeszédés formában mondta el a vi-
dám történeteket. Verseiben a természet, az idilli táj
jelent meg a háttérben. Az ő versei nyomán fogalmaz-
ta meg később Vergilius a maga műveit, amelyekben
szintén fontos elemek a természet, a párbeszédés for-
ma, a hexameteres sorok. Nála azonban a pásztorok
már inkább allegorikus alakok, nem valódi pásztorok.
Formájukat tekintve a vergiliusi eklogák változatosak:

némelyikben megtartja a párbeszédet, míg másokban
nem, azaz monologikus szövegeket alkotott.

Vergilius eklogáinak jellegzetes témája a polgár-
háború (Róma uralásáért folytatott harc) okozta
veszteség és bizonytalanságérzés. Családjától is el-
kobozták földjeiket, így a hirtelen nincstelenné válás,
az igazságtalanság megtapasztalása alapélményként
jelenik meg műveiben. Vergilius *IX. eclogájának* hát-
terét a polgárháború adja. A mű szereplői: Lycidas és
Moeris, két földműves. Moeris földjét Augustus csá-
szár kisajátította, és veterán katonák között osztotta
szét. A polgárháború borzalmairól és az igazságtalan
földkisajátításról beszélgetve a két földműves a költé-
szet szépségeibe feledkeznek. Mindketten maguk is ír-
nak verseket, de párbeszédükben egy Menalcas nevű
költő érkezését várják, akinek verseiből az ekloga
középrészében sokat idéznek. Menalcas valószínűleg
Vergilius hasonmása. A megidézett szövegek verset
alkotnak a versben, miközben a polgárháború előtti,
baldog békés korszakot idézik meg. Így válik a *IX. ec-
loga idő- és értékszembesítő verssé*, melyben az ér-
téktelített múlt a maga idilljével, szerelmeivel és köl-
tészeteivel a súlyosan értékhiányos jelen ellenpontját
képvisei. A politikai háborúskodás közepette elhall-
gatnak ugyanis a múzsák. A közeledő zivatarban a két

▲ Vergilius két múzsával
(római kori mozaik, 3. század)

A *IV. ecloga* érdekessége, hogy a benne megfogalmazott jóslat (az égi
jelek) a békéről több ponton is hasonlít az *Ószövetség* messiásjövén-
döléseire. Egyes értelmezők úgy vélik, ez a vers Jézus eljövételéről
szól. A középkorban emiatt prófétaként tisztelték Vergiliust. Az olasz
író, Dante is ezért választotta kísérvényül, mesteréül fő művének, az
*Isteni színjáték*nak a Pokolról és a Purgatóriumról szóló részében.

Más elemzők szerint azonban Vergilius esetleg Octavianus
(Augustus) leendő utódára, Marcellusra utalt, aki akkoriban szüle-
tett. (Marcellus Octavianus nővérének, Octaviának gyermeke volt.)
Akár így, akár úgy értelmezzük a születendő gyermek személyét,
az biztos, hogy Vergilius tőle várta a békésebb, igazságosabb jövő
megteremtését, az újabb aranykor eljövételét. Vergilius gyűlölte a há-
borút, a vérontást, a béke feltétlen híve volt.

földműves-költő is abbahagyja a dalolást. Az ekloga tehát az egyén és politika, a művészsors, és a művészi magatartásformák kérdését járja körül. Fájdalmas vádat fogalmaz meg a korabeli viszonyokkal kapcsolatban.

A 20. századi magyar irodalomban az ekloga műfaja tovább élt: **Radnóti Miklós költészetében** a vergiliusi eklogák hatása mutatható ki.

Az Aeneis

Vergilius fő műve az Aeneis. A költő több mint egy évtizeden át dolgozott rajta, mégis befejezetlennek érezte, és ezért végrendeletében a szöveg elégetését kérte. A remekmű megsemmisítését maga Augustus császár tiltotta meg.

A tizenkét énekből álló eposz főhőse az Iliászból már ismerős Aeneas, aki Trója pusztulását követően Itália földjén alapít új hazát. Az első hat ének Aeneas és társai hosszas utazásáról szól, a második hat pedig a honfoglaló harcokat beszéli el. Az Aeneis több szempontból is rokonságot mutat a nagy előképekkel, a homéroszi eposzokkal. Ez egyfelől a történetek átfedéséből adódik (az Aeneisben is olvashatunk például

a görögök cseléről, a trójai falóról), másfelől számos motívum is emlékeztet a görög mintára.

Az első hat ének inkább az *Odüsszeiát* idézi fel, míg a mű második fele az *Iliászt*. A viszontagságos tengeri utazásban például Odüsszeusz bolyongása köszön vissza, az in medias res kezdet után itt is a főhős elbeszéléséből értesülünk az előzményekről, akárcsak az *Odüsszeiában*; Karthágó királynőjének, Didónak Aeneas iránti szerelmében pedig Nauszikaá szerelme ismétlődik meg.

Ebben az eposzban is nagy szerep jut a párbajoknak, csakúgy, mint az *Iliászb*an, ám az eposz nem a pusztulás képeivel zárul. Aeneas ugyanúgy isteni származású, mint Akhilleusz, hiszen Venus fia. A harcban, minden tetteben a közösséget szolgálja. Aeneas ellenfele legyőzése után békességet teremt, honalapítóként ér véget története. Láthatjuk tehát, hogy **Vergilius a görög eposzok főbb motívumainak felhasználásával alkotta meg a maga eposzát, amelynek főszereplője eszményített személy, a rómaiak ősatyjaként megjelenő hős.** Vergilius az ő figurájában Augustus császár idealizált személyét ábrázolta, így teremtett kapcsolatot a mitológiai történet és a valós történelmi szereplő közt.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben az *Aeneis* Első énekének 1–7. sorát! Melyik homéroszi eposz exozicójára hasonlít ez a szövegszakasz? Milyen párhuzamokat látsz?
2. Olvasd el a *IX. eclogát*! Mit gondolsz, a bukolikus vers melyik műfaji sajátossága miatt nyúlt Vergilius a műfajhoz, ha politikai és erkölcsi üzeneteket akart megfogalmazni bennük az augustusi rendszerrel kapcsolatban?
3. Gyűjtsd ki azokat a szövegrészteteket, amelyek az elvesztett múlt világát ábrázolják! Milyen értékek jellemzik azt a kort?
4. Fogalmazd meg, mit jelenthet a két földművesnek a költészet, az irodalom!
5. Olvassátok el a *IV. eclogát*! Állapítsátok meg, mely szövegrésztetek utalhatnak Jézus Krisztus eljövételére és világmegváltó művére!

Vitassuk meg!

„Verseiben álom-tájat rajzol, az aranykor egyik vidékét”

SZERB ANTAL: A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE

- Milyen, a valóságtól független, tehát elvont örömök jellemezhetik a vergiliusi idillt?

Fogalmak

bukolikus: pásztori, falusias, idillikus hangulatú

ekloga: ókori görög eredetű műfaj, kezdetben párbeszédés pásztorköltemény; a magyar irodalom legnagyobb eklogaköltője Radnóti Miklós, aki a második világháború és a vészorszak borzalmai közepette, röviddel meggyilkolása előtt megrendítő módon értelmezi újra az antik műfajt

dialogikus: párbeszédés

Horatius

„Élj a mának, ragadd meg a napot” – tanít bennünket a lecke egyik verse. A másik költemény viszont mértékletességre szólít fel. A mindennapokban rejülő örömök teljes megélése és a szélsőségeket kerülő mértékletesség látszólag ellentétes elvárások, Horatiusnál mégis egyszerre kell teljesülniük.

► Hogyan egyeztethető össze szerinted ez a két horatiusi alapelv?

▲ Roberto Bompiani: Római lakoma (19. század vége)

Horatius ódái

Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8) egy felszabadított rabszolga fiaként született Dél-Itáliában. Vergiliushoz hasonlóan ő is Maecenas köréhez tartozott. **Költészetének legjelentősebb, legnagyobb hatású csoportját az ódái (carmenek – Horatius így nevezte ódáit) alkotják, összesen százhárom ódájáról tudunk.** Ezek a műfaj görög klasszikusának, Pindarosznak az ódáival ellentétben nem dicsőítő énekek, hanem elsősorban **tanító célzatú versek.**

Ezekben a költeményekben rajzolódik ki a két híres **horatiusi alapelv.** Az „arany középser” (**aurea mediocritas**) elve a **szélsőségeket kerülő, mértékletes életet írja elő.**

Thaliarchushoz

A másik alapelv az „Élj a mának!” (más fordításban: „Ragadd meg a napot!”), azaz a „Carpe diem!” tanácsa. „Ne báná, a holnap mit hoz” – szólít fel a Thaliarchushoz című ódájában a szerző. Horatius

A **Licinius Murenához** című vers a szélsőségekben rejülő veszélyt a tengeri utazással, a nyomor és a pompa ellentétével, illetve a magas torony példájával teszi szemléletessé. Művében **Szapphó** strófászerkezetét követi. Versének megszólítottja a Horatiuszal egy időben élő politikus, hadvezér. A mű tanító, bölcselő tartalmú, a hadvezért óva inti minden szélsőséges magatartástól: a gyávaságtól és a vakmerőségtől. Szerkezete a himnuszokéra emlékeztető sémát követ: elhangzik az elején egy tanács, amelyet a középső részben érvekkel támaszt alá, majd a végén megismétli a tanácsát. A **keretes szerkezetet** a szöveg retorikája is megerősíti: az első és az utolsó versszak szólítja meg közvetlenül a vers címzettjét. Az „arany középser” elvét elsősorban természeti példákkal vagy a hétköznapi életből vett képekkel világítja meg a vers. A szövegben előforduló, a helyes magatartásra, viselkedésre utaló javaslatok egy tengeri utazás témájához kapcsolódó metaforasorban bontakoznak ki. A „tenger”, a „hajó”, a „szél” és a „vitorla” kifejezések összekapcsolódnak a versben, és mint az ember életén át való haladása, sorsának megélése értelmezhetők. Ezek a metaforák későbbi korok más szerzőinél is gyakran előforduló képekké, irodalmi toposzokká váltak.

arra buzdít, hogy ne a múlton rágódjunk, vagy a jövőről álmodozunk, hanem a jelent, a mában rejülő örömeiket éljük meg minél teljesebben. Fontos azonban megjegyezni, hogy a szerző nem a hedonista (élvhajzás) életmódot sugallja, hanem a valódi életlehetőségek megragadásának szükségességét. A „Carpe diem!” elv tehát szükségképpen kiegészül az aurea mediocritas mértéktartó „arany középserével”. A vers megszólítottja egy fiktív személy, nevének jelentése:

az ünnepi öröm vezére. Ez a költői eljárás az általános érvényűség kifejeződését szolgálja. A mű szerkezetét a nyitókép (**pictura**) és az ebből a látványelemből elvonatkoztatott, elvont, bölcséleti tartalom (**sententia**) viszonya határozza meg. Azt üzeni, hogy miközben a hó és a fagy vad természeti erőivel (az elmúlással) szemben az ember az élet tiszta örömeivel védekezhet, mindvégig ki van szolgáltatva a sorsának. A szöveg az ősi, irodalmi **toposzból** indul: a **télhez** az elmúlás, a halál, a pusztulás érzete kapcsolódik. Ezt az értékvesztést később fogalmi ellentétpárokkal oldja (kint – bent, fiatalság – öregkor, hideg – meleg, fent – lent, mozdulatlan – mozgás). A versszöveg lendületeségét a **soráthajlások (enjambement-nok)** fokozzák, amelyek a folytonosság és a végtelenség érzetét keltenek. Ez az érzet metaforikusan megfeleltethető az élet végtelenségére irányuló, örök emberi vágynak. A szöveg általános érvényű életvezetési tanácsait felerősíti a Horatius által választott versforma: az **alkaioszi**

versszakok – az ókori görög líra hagyományainak hivatkozásával – tág értelmezési – és vonatkoztatási kereteket biztosítanak a mindenkori befogadók számára.

Horatius ódái nagy hatással voltak a későbbi korok költőire, köztük magyar szerzőkre is. Példaképének tekintette őt **Berzsenyi Dániel** (1776–1836) és **Babits Mihály** (1883–1941) is.

Fogalmak

aurea mediocritas: arany középut; Horatiustól származó gondolat, amely szerint kerülni kell a végleteket

carpe diem: ragadd meg a napot; Horatiustól származó szállóige, amely szerint érdemes kihasználni az adott pillanat lehetőségeit

enjambement [kiejtése: anzsambman]: 'átlépés, áthajlás'; a soráthajlás jelensége, amikor az egyik verssorban kezdődő mondat a következő sorban vagy sorokban folytatódik

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Thaliarchushoz* című verset! Állapítsd meg, milyen költői képekkel fejezi ki a versbeszélő az emberen uralkodó sorsszerűség, a tél tulajdonságait!
2. Válassz ki egy tetszőleges versszakot, és jelöld benne az időmértékes verslábakat! Nevezd meg a verslábakból kialakuló sorfajtákat!
3. Fogalmazd meg, milyen életörömmel ellensúlyozza Horatius az emberi halandóság megváltoztathatatlan tényét!
4. Milyen kifejezésekkel fogalmazza meg Horatius a magánszféra és a külvilág különállásának szükségességét?
5. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Licinius Murenához* című verset! Milyen két szélsőséges magatartásformától int a szerző? Idézz a szövegből!
6. A vers alapján fogalmazd meg, milyen pozitív értékekkel számolhat az arany középszert megtartó ember az életben!
7. Állapítsd meg, milyen strófában íródott a vers!

Vitassuk meg!

„okosan, magad vond / össze, hogyha kedvez a szél, túlon túl / büszke vitorlád.”

HORATIUS: LICINIUS MURENÁHOZ,
SZABÓ LŐRINC FORDÍTÁSA

- Mit jelent a helyzet reális megítélése egy sikeres életszakaszban? Hogy értelmezed, hogy önként kell ilyenkor összébb vonnunk a vitorlánkat?

Ovidius

Az európai művészetek, így az irodalom alapjait is a görög–római kultúra határozta és határozza meg a mai napig. A római irodalom aranykorában a szerelem költőjeként számontartott Ovidius fő művének, a *Metamorphoses*nek (Átváltozások) egyik legfőbb értéke, hogy a szerző benne olyan görög és római mitologikus történeteket szerepeltet, amelyeket e mű nélkül nem ismerhetnénk.

- ▶ Olvasmányélményeiddel bizonyára találkozta már olyan történetekkel, melyekben a szereplők emberi vagy nem emberi természetű lényekké változnak át. Idézd fel őket!

Ovidius: Átváltozások

Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43 – Kr. u. 17) a római aranykor irodalmának kiemelkedő költője volt. Rómában jogot és retorikát tanult, majd hivatalnokként tevékenykedett, később a közügyektől elmenekülve irodalmi tevékenységének élt. Az első római költő volt, aki közvetlenül nem az antik görög, hanem az aranykori római irodalomból (Kr. e. 1. század) indult ki. Augustus császárral **politikai konfliktusba** került, mivel intézkedéseit nem támogatta, ezért a császár a Fekete-tenger melletti **Tomiba száműzte**. A visszatérés lehetőségében élete végéig reménykedett, de kegyelmi kérvényét Augustus elutasította. Így vált száműzetése helye, Tomi a szellemi száműzetés örök jelképévé. Szerelmi elégiái mellett legjelentősebb alkotása a *Metamorphoses* (Átváltozások) című, **15 könyvből álló, hexameteres** mítoszgyűjtemény. A görög és római mitológiára támaszkodó kötet történeteinek közös jellemzője, hogy mindegyikben valamiféle átváltozás történik. Az egyes témák átfedésekben követik egymást: a történetek „folyamatos éneket” (carmen perpetua) alkotnak: a mitikus történet vége a következő történet nyitánya. A *Metamorphoses* így tudatosan szerkesztett kötet képét mutatja.

Pygmalion

Az *Átváltozásokban* olvasható *Pygmalion-történet* nyitánya a mítoszgyűjtemény előző történetére utal vissza. Főhőse egy, a nők buja bűneitől megundorodott, magányos szobrász, aki elefántcsontból csodaszép női alakot farag magának. Addig tökéletesíti alkotását, míg az szebb nem lesz minden létező, eleven női alaknál. Művébe beleszeret, őt csókokkal és ajándékokkal halmozza el. Rendre elképzeli, milyen lenne, ha valóban élne. Venus istennőtől ezért olyan asszony szerelmét kéri ajándékkul, aki pontosan úgy néz ki, mint csodálatos alkotása, a szobor. Az istennő Pygmalion szívének vágyát ismerve életre kelti az

▲ Étienne-Maurice Falconet: Pygmalion (1780 körül)

elefántcsontból faragott női alakot. Mire Pygmalion hazaér, meglepve tapasztalja, hogy a csontból megformált női alak meleg, hús-vér, eleven női test. A szobor él. Később maga Venus istennő adja össze a boldog szobrászt és kedvesét.

Pygmalion alakjában a tiszta művészi vágy önki-fejeződésének példája tárul elénk. Műalkotása a teremtés utánzásos folyamatának hellenisztikus kori örökségét idézi. Az imitáció, a művészi mintakövetés ugyanis az ókori görög művészetfelfogás alapját képezte. A tökéletes alkotó arra törekedett, hogy egy már meglévő műalkotás minél tökéletesebb mását tudja elkészíteni. A művészet pygmalioni öntörvényűségének igénye pedig az augustusi aranykor logikus következménye, hiszen a császár politikája a kor

legjelentősebb alkotóit a hatalom és az erkölcs szolgálatába kívánta állítani. A történet szobrásza szembefordult a kor rossz közerkölcseivel és Augustushoz hasonlóan elfordult a női bűnök világától és egy jobb, élhetőbb környezetet teremtett meg a maga számára. Egy tökéletes és tiszta nőalakot. Így válhatott Pygmalion teremtő képzelete a művészi szabadság és függetlenség jelképévé.

Az ovidiusi történet nagy hatással volt a későbbi korok alkotóira is. Sok feldolgozást megélt. Az, hogy egy férfi beleszeret saját alkotásába, az irodalom és a filmes világ örök témájává vált. Erre a motívumra épül többek között a *My Fair Lady* című filmalkotás, de Franz Kafka híres elbeszélésének, *Az átváltozásnak* is ez az ovidiusi történet a kiindulópontja.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben a Pygmalion-történetet! Állapítsd meg, saját alkotói fantáziája vagy utánzás révén alkotja meg szobrát a főhős!
2. Mit árul el a történet nyitánya Pygmalion értékrendjéről?
3. Fogalmazd meg, mit jelent átvitt értelemben, hogy Pygmalion beleszeretett a szoborba!
4. Nézzetek utána, életének milyen sorspárhuzamában hivatkozik Babits Mihály közvetlenül Ovidiusra!

Vitassuk meg!

„Tibullus lágy, édes, egy kissé dekadens és siránkozó; Propertius érzéki, forró, s tele mitológiai szárnyalással, akár Kallimakhosz. Ő teljesen az alexandriaiak hatása alatt írt, míg Tibullus inkább a régi görög elégikusokhoz tért vissza. Egyben hasonlítanak: ők már meg sem kísérik a nemzeti ügynek szolgálatára lenni verseikkel. Tibullus elátkozza a háborút. Propertius pedig őszintén megvallja, hogy a szép Cynthia több neki, mint Augustus, minden diadalaival. Ez az individualizmus megvan Ovidiusban is, a harmadik híres latin elégikusban, aki iskoláinknak még ma is oly kedves auktora. Ovidius rengeteget írt, s igazán csak a vers örömeért.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- Mit jelenthet a Babits által használt „individualizmus” kifejezés? Hogyan viszonyulhatott az öncélú művészetfelfogás a római irodalom aranykorának polgárháborús környezetéhez?

Gerard van Honthorst – Magdalena van de Passe: ►
Pygmalion (1617–1634 körül)

Fogalmak

verses epika: verses (időmértékes vagy ütemhangsúlyos) formában írt, elbeszélhető tartalmú, időrendre épülő történet

átváltozás: olyan átalakulás, melyben a művek szereplői emberből nem emberi természetű, vagy nem emberi természetű lényekből emberekké változnak át

Kérdések, feladatok

1. Társítsd az alábbi antik római verselőket és műfajokat! Jegyezd le egy nagyobb papírra a neveket és műfajokat!

Vergilius	ekloga
Catullus	eposz
Horatius	episztola
	óda
	epigramma

2. Most bővítsd tovább jegyzetedet az alábbi címekkel és nevekkal:

Maecenas	<i>Aeneis</i>	<i>Thaliarchushoz</i>
Didó	<i>Ars poetica</i>	<i>Éljünk, Lesbia...</i>

3. Melyik nagy antik római költőhöz köthetők az alábbi fogalmak?

ars poetica	aurea mediocritas	carpe diem
-------------	-------------------	------------

4. A „*carpe diem*” szó szerinti fordítása: 'ragadd meg a napot'. Vitassátok meg, hogyan „ragadhatja meg a napot” egy mai ember!

5. Ovidius *Metamorphoses* című munkájának történeteiben híres átváltozásokról olvashatunk. Idézd fel, mi a közös ezekben az átváltozásokban!

6. Gyűjtsd össze az ovidiusi *Metamorphoses* című munka formai-szerkezeti sajátosságait (verselés, felépítés, szöveghivatkozások stb.)!

7. Ovidius Pygmalion-története a művészi szabadság kérdéseit feszegeti. Mit üzen a mű a közerkölcs és a művész viszonyáról?

8. A neoterikus költők mindegyike (Catullus, Vergilius, Horatius és Ovidius) más-más művészi utat választott az augustusi közélet viszonyainak bírálatára. Gondoljátok át és nevezzétek meg ezeket a művészi utakat!

9. A művészetekben az 'epigon' fogalma változtatás nélküli átvételt, imitációt jelent. Foglaltok állást: az antik római irodalom a görög irodalom epigonja-e! Válaszaitokat indokoljátok!

10. Állapítsd meg a tanult Catullus-versek alapján, milyen tudatosan használt poétikai jegyekkel kapcsolódik a szerző az antik görög költészethez!

11. Nevezd meg és magyarázd a tanult Horatius-versek toposzait! Milyen jelképi párhuzamon alapulnak ezek a képek?

12. Nevezd meg az ekloga műfajmegnevezés kialakulásának állomásait! Hol van szerepe a folyamatban a névátvitelnek?

13. Melyik költőkhöz kapcsolódnak az alábbi fogalmak?

mecenatúra	carmen	eposz	érzelmi ambivalencia
pictura	pogány szent	veterán	hexameter
sententia	neoterikus	bukolosz	

V.
A BIBLIA MINT
KULTURÁLIS
KÓD

A Biblia

A *Biblia* a teremtéstörténetekkel indul. Azért beszélünk róluk többes számban, mert valójában két eltérő történet szerepel a világ és az ember teremtéséről Mózes első könyvében. Az egyikben szerepel a Paradicsom, vagy más néven az Édenkert, az a hely, ahol az első emberpár, Ádám és Éva boldogan élt, mielőtt Isten a bűnbeesésük miatt kiűzte volna őket onnan. A *Biblia* szerint azóta kell küzdenünk és fáradoznunk.

- ▶ Szerinted az Istentől az Ószövetségben elrendelt munka mint létfenntartási mód valóban csupán büntetés az embernek? Mi történne velünk, ha nem kellene küzdelmes és értelmes munkával gondoskodnunk saját életünkéről?

A Biblia részei

A *Biblia* alighanem a legismertebb, legnagyobb példányszámban kiadott, legtöbb nyelvre lefordított könyv a világon. Az antik görög-római örökséggel együtt az európai kultúra legfontosabb meghatározója. *Szentírásnak* is mondjuk, mert a kereszténység és a zsidóság számára szent könyv, Isten szavának hordozója. A zsidók (más néven héberek vagy izraeliták) ókori közel-keleti nép. Hozzájuk tartoznak a magukat ebből a népből származtató vagy a hagyományokat követő emberek, akik ma a világ minden részén élnek.

A *biblia* a görög *biblion*, 'könyvtekercs' szó többes számú alakja. Jelentése tehát 'könyvek'. Ez arra utal, hogy a *Biblia* valójában nem egységes mű, hanem különböző korokban keletkezett, különböző műfajú iratoknak, könyveknek a gyűjteménye. A *Biblia* legrégebbi könyvei Kr. e. 1000 körül keletkeztek, a legújabb iratokat Kr. u. 120 körül írták.

A *Biblia* nagyobbik részét (mintegy kétharmadát) a *Héber Biblia* könyvei teszik ki. Ezek a Krisztus születése előtt készült könyvek többek között a világ teremtéséről és a zsidó nép történetéről szólnak, illetve törvényeket, próféciákat (jövendöléseket) tartalmaznak. A *Héber Biblia* keresztény elnevezése: *Ószövetség*, zsidó elnevezése: *Tanakh*. A *Biblia* második részének, az *Újszövetségnek* a könyvei Jézus életét és tanítását, valamint a Jézus halála és feltámadása utáni időszak eseményeit beszélik el. Az *Ószövetség* elnevezés az *ősatyák* (Ábrahám, Izsák, Jákob) és Mózes által Istennek a választott néppel kötött szövetségére utal, amelynek lényege az ígéret földje, a Kánaán volt. Ezt a szövetséget terjeszti ki Jézus megváltó kereszthalála az egész emberiségre, aminek tétje az üdvösség lett. A keresztény értelmezés szerint ugyanis az *Újszövetségben* Jézus által teljesül

▲ Boucicaut mester: Ádám és Éva története (1415 körüli francia kódexből)

A bibliai történet mely elemei jelennek meg a képen?

be mindaz, amit az *Ószövetség* elbeszélése szerint Isten megígért, és a próféták megjövendöltek. A *Biblia* két részét – a latin fordítást átvéve – az *Ó-* és *Újszövetség* mellett *Ó-* és *Újtestamentum*nak is nevezik.

A kánon azoknak a könyveknek az összessége, amelyeket az egyház hitelesnek, azaz Istentől sugalmazottnak ismer el. A zsidó kánon az ószövetségi iratokat tartalmazza, a keresztény felekezeteké ezen felül magában foglalja az *Újszövetség* huszonegy könyvét is. Kisebbség különbség mutatkozik a katolikus és a protestáns kánon között.

A nem kanonizált, ám a kánon könyveivel rokon írásokat apokrif iratoknak nevezzük. Ilyen apokrif irat például az *Ádám és Éva élete* vagy a *Tamás-evangélium*.

A bibliai teremtéstörténetek

A *Teremtés könyve* két, egymást kiegészítő történetben beszéli el a világ keletkezését. **Az első elbeszélés szerint Isten hat nap alatt teremti meg a világot, a hetedik napon pedig megpihen.** Először elválasztja a fényt és a sötétséget, az eget és a földet, valamint a szárazföldet és a tengert, majd az így megalkotott világot benépesíti növényekkel és állatokkal. Végül saját „*képére és hasonlatosságára*” megteremti az embert. A szöveg fontos, az őstörténetek közül egyedül a bibliaira jellemző vonása, hogy a teremtés az isteni szó erejével történik.

Az ezt követő **második elbeszélés** más kérdésekre helyezi a hangsúlyt. Az Úr **a föld porából alkotja meg az első embert**, Ádámot. A teremtés bibliai története tehát az embert anyagi és spirituális kettős létmódjában ragadja meg. Isten Ádám lakóhelyéül a minden jóban bővelkedő Paradicsomot jelöli ki. **Az első asszonyt,**

Évát az Úr Ádám egyik bordájából alkotja, jelképesen hangsúlyozva férfi és nő, férj és feleség összetartozását. A történet a bűnbeesés elbeszélésével folytatódik. Az ember teljes szabadságot élvezett az Édenkertben, Isten csupán azt tiltotta meg, hogy a jó és rossz tudás fájának gyümölcséből egyen. Éva azonban a kígyó rábeszélésére mégis vett a fa gyümölcséből, és férjének is adott belőle. **Az ember tehát szembefordult Istennek, aki büntetésből kiüzte őt az Édenkertből.** Ennek az ősi, paradicsomi állapotnak az elvesztése ad magyarázatot az élet fáradalmaira, fájdalmaira és az ember halandóságára.

A *Teremtés könyve* Ádám és Éva gyermekeinek, Káinnak és Ábelnek a történetével folytatódik. Káin, az idősebbik fivér irigységből megölte öccsét, akinek az áldozata kedvesebb volt Isten számára. Bűne miatt el kellett bujdosnia.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben az első teremtéstörténetet! Állapítsd meg, milyen eszközzel teremti Isten a világmindenséget!
2. Fogalmazd meg, milyen kettős folyamat eredményeképpen jöttek létre a teremtett világ alkotóelemei!
3. Állapítsd meg, miben különbözik az ember teremtése az összes többi világelem teremtésétől! Milyen szempontból egyedüli lény az ember?
4. Olvasd el a második teremtéstörténetet is! Miben különbözik ez a teremtéstörténet az elsőtől?
5. Foglald össze, milyen körülmények közepette élt az első emberpár az Édenkertben! Milyen tilalmat kaptak Istentől, és milyen büntetést helyezett kilátásba Isten a tilalom esetleges megszegése esetén? Eredetileg milyen életidőt szánt Isten a teremtett embernek?
6. Olvasd el a szöveggyűjteményben a bűnbeesésről szóló szövegrészt is! Milyen hazugságokkal kísértette meg a Sátán az első emberpárt?
7. Nevezd meg, milyen büntetésekkel kellett számolnia Ádámnak és Évának az Isten elleni lázadásuk, a bűnbeesés miatt!
8. Olvasd el a szöveggyűjteményben az átokról és ígéretről szóló részt is! Mit ígért Isten az első emberpárnak a bűnbeesés után? Kire utalhat az Úr, aki a kígyó fejére fog taposni az Újszövetségben?
9. Keressetek a bibliai teremtéstörténettel, illetve a bűnbeeséssel kapcsolatos, híres képzőművészeti alkotásokat!

Vitassuk meg!

„Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé.”

TEREMTÉS KÖNYVE, MÓZ. I. 2,7, SZIT FORD.

- Milyen egyedi tulajdonsággal rendelkezik az ember a teremtett világban a fenti idézet szerint? Milyen alkotóelemünket jelenti az Isten lehelete bennünk?

Fogalmak

kánon: az egyházak által hitelesnek, Istentől sugalmazottnak elfogadott bibliai könyvek összessége

apokrif: a bibliai kánonba fel nem vett irat

áldozat: az istentisztelet cselekménye, amely során egy áldozati tárgyat Istennek ad az ember vagy a közösség; a zsidó vallás egyik leggyakoribb áldozati tárgya a bárány, Ábel is bárányt áldozott Istennek

A Biblia és az irodalom

A saját és idegen nyelv közötti különbség felismerése az emberiség egyik kulturális alaptapasztalata. A magyar nyelv nagyon sokban különbözik a legtöbb európai nyelvtől, ezért aki nem beszél nyelveket, az nagyon elveszettnek érezheti magát külföldön. A nyelvi sokféleség kérdése az *Ószövetség* egyik híres történetében, a bábeli toronyról szóló részben is megjelenik.

► Te mit gondolsz, milyen előnyei és hátrányai vannak Európa nyelvi sokszínűségének?

Bibliafordítások

Az első bibliafordítás a *Hetvenes fordítás*, a *Septuaginta*, amely a héber és arámi nyelvű *Héber Biblia* Kr. e. 3. században az egyiptomi Alexandriában készült görög fordítása. Az Egyiptomban élő zsidók többsége már nem beszélte a hébert, ezért számukra a *Biblia* könyvei is csak görögül voltak hozzáférhetőek. Az elnevezés a fordítás keletkezéséről szóló legendára utal. Eszerint 70–72 férfi hetvenkét nap alatt egymástól függetlenül dolgozott, és amikor egybevetették fordításaikat, azok teljesen megegyeztek egymással. A *Biblia első latin fordítását* Jeromos készítette el a 4. században. Ezt a fordítást hívjuk *Vulgatának*. Az anyanyelvű bibliafordításoknak a reformáció mozgalma adott lendületet. Luther Márton Wartburg várában németre fordította az *Újszövetséget*, majd tíz év múlva a *Héber Bibliával* kiegészítve tette közzé a teljes német *Bibliát*. **Az első teljes magyar bibliafordítást Károli Gáspár református lelkész készítette. 1590-ben Vizsolyban jelent meg.** A *vizsolyi Biblia* (más néven *Károli Biblia*) korszerűsített szövegét a protestáns felekezetek máig használ-

ják. A legkorábbi katolikus fordítás pedig Káldi György jezsuita szerzetes nevéhez kötődik. Bibliája 1626-ban Bécsben jelent meg. Ahogyan a *Károli-biblia*, úgy Káldi fordítása is nyelvtörténeti jelentőségű szövegmélték.

A Biblia az irodalmi művekben

Mind a világ-, mind a magyar irodalom számtalan példával támasztja alá a *Biblia* óriási hatását. Egyes esetekben a szerző egy bibliai témát dolgoz fel vagy gondol tovább. Ilyen például Babits Mihály *Jónás könyve* című műve. Máskor egy-egy bibliai szereplőre vagy motívumra korlátozódik az utalás, vagy egyszerűen egy jellegzetes műfaji megjelölés teremt kapcsolatot a bibliai szövegekkel. Ez utóbbira jó példa Pilinszky János *Zsoltár* című verse.

A Biblia „műfajai”

A *Biblia* műfaji szempontból is igen sokszínű. Megtalálhatjuk benne számos későbbi irodalmi műfaj előzményét, többek között elbeszélést, mondát, novellát, jogi és bölcséleti szövegeket, zsoltárt, szerelmi dalt, próféciát, példázatot, levelet és látomást. Ez a műfaji sokszínűség nehéz feladatot ró az olvasóra, azt, hogy ne csak egyetlen módszerrel (például szó szerinti olvasással) közelítsen a szöveghez, hanem figyeljen oda annak átvitt értelmű, jelképes, erkölcsi vagy misztikus jelentéseire is. Az *Ószövetség* két közismert pusztulásmítosza a vízözöntörténet és a bábeli zűrzavar története. A pusztulásmítosz műfaja az *Ószövetségen* kívül más népek irodalmi kultúrájában is megfigyelhető. Jellemző sajátossága, hogy mindig olyan, világméretű katasztrófáról számol be, amelynek kiváltó oka az emberi faj rossz erkölccse.

◀ Simon Vouet: Szent Jeromos és az angyal (1622–1625)

Írány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben a vízözön történetét! Nevezd meg az okot, amiért Isten el akarja törölni az élőlényeket a Föld színéről!
2. Mit jelenthet, hogy Noé igaz ember volt?
3. Isten 40 napig tartó esővel büntette a romlott erkölcsű emberiséget. Nézz utána, miért szent szám a 40-es a *Bibliában*! Milyen eseményekkel kapcsolatban fordul még elő?
4. A vízözöntörténet híres szimbólumai: a víz, a galamb és az olajág. Mit jelképeznek ezek a szimbólumok?
5. Jellemezd a vízözöntörténet istenképét! Milyennek látod Istent a történet elején? Hogyan árnyalódik ez a kép a történet végére?
6. Mi Isten vízözön utáni ígérete, amit Noénak tett?
7. Olvasd el a bábéli zűrzavarról szóló pusztulásmitoszt is! Milyen emberi bűn hívja elő Isten haragját?
8. Milyen büntetéssel veszi elejét Isten, hogy a torony felépüljön?
9. Nézz utána, az *Újszövetség* első pünkösdről szóló története hogyan ellenpontosza a bábéli zűrzavar történetét!
10. Állapítsd meg, milyen tartalmi-szerkezeti azonosságokat és különbségeket mutat a két pusztulásmitosz! Válaszodat szövegrészletek segítségével indokold!

Vitassuk meg!

„Így törölt el (Isten) minden élőlényt a földön: az embertől az állatig, a csúszómászókig és az égi madarakig. Mind eltörölte őket a földről. Csak Noé maradt meg, és ami vele volt a bárkában.”

TEREMTÉS KÖNYVE,
MÓZ. I., 7, 23., SZIT FORD.

- Szerinted ma is olyan a világ rendje, mint Noé történetében? Az igaz ember megmenekül a bajtól, a gonoszok pedig bűnhődnek? Vagy más a helyzet? Miért éri meg ma jó embernek lenni?

Aurelio Luini: Noé bárkája
(16. század második fele)

Fogalmak

Septuaginta: a *Héber Biblia* görög fordítása (Kr. e. 3. század)

Vulgata: a *Biblia* mindkét részének latin fordítása, Jeromos (Hieronimus) műve

Ószövetség – Mózes könyvei

Ebben a leckében Isten és a zsidó nép közötti szövetségről tanulunk. E szövetség kulcsszereplője Mózes, aki közvetít Isten és a nép között, és az egyiptomi fáraóval is szembeszáll.

- ▶ A legtöbb vallásban van valamilyen közvetítő Isten és ember között. Gyűjts néhányat közülük! Keress közöttük hasonlóságokat!

A Héber Biblia részei

Említettük, hogy a *Biblia* különböző könyvekből áll. **A Héber Bibliát több vallás is szent iratként tiszteli.** A katolikusok, a protestánsok vagy a zsidók azonban nem pontosan ugyanazokat a bibliai könyveket tekintik a *Héber Biblia*, illetve az *Ószövetség* részének, és a könyvek sorrendjében is eltérések mutatkoznak. Mindhárom változat elején a mózesi könyvek állnak, amelyek a világ teremtésétől és az emberiség őstörténetével kezdődnek, majd a zsidó nép történetét, honfoglalását és Istennel kötött szövetségét beszélik el.

A zsidó vallás által szentnek tekintett Biblia a mózesi könyvek, a Tóra után a próféták könyveit, majd a vegyes műfajú „írásokat” tartalmazza. Ez utóbbi csoportba tartozik például a *Zsoltárok könyve*, *Jób könyve* és az *Énekek éneke*. **A keresztények Ószövetségében a mózesi könyvek után folytatódik Izrael történetének elbeszélése, tehát újabb történeti könyvek következnek.** A hajdani vezetőkről elnevezett bírák korának (Kr. e. 13–11. század) legismertebb része Sámson története. A bírák kora után a királyság időszaka következett (Kr. e. 11–6. század). Izrael leghíresebb királyai Dávid és Salamon voltak. A királyság korszakának a babiloni fogság vetett véget.

A történeti könyvek után a bölcsességi írások, vagy más néven a költői könyvek következnek a keresztény Ószövetségben. Az utolsó egység pedig a prófétai könyvek. A próféták Isten üzenetét közvetítik a népnek, megtérésre, bűnbánatra szólítanak fel, vagy jóvendőléseket tesznek a messiással, a megváltóval kapcsolatban. A keresztény hagyomány megkülönböztet nagyprófétákat (Ézsaiást, Jeremiást, Ezékielt és Dánielt) és kisprófétákat (például Jónást).

A *Héber Biblia* és a protestáns *Ószövetség* szinte ugyanazokat a szövegeket tartalmazza. Ezek legnagyobb része héberül, egyes részei arámi nyelven íródtak. Ennél bővebb a katolikus *Ószövetség*, amelybe néhány görög nyelvű könyvet is felvettek. Ezeket később, a Kr. u. 4. században, a második kanonizáció során ismerték el Istentől sugalmazottaknak.

Mózes és az egyiptomi szabadulás

Mózes első könyve a Teremtés könyve. Ebből már megismertünk részleteket. **Ebben a könyvben szerepel Izrael ősatyáinak, a pátriárkáknak, azaz Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak a története is. Itt olvashatunk Józsefről, Jákob fiáról is.** Az ószövetségi József története a mózesi Teremtés könyvében (Genesis) olvasható. Műfaja elbeszélés. Főhőse a különleges képességgel rendelkező, álomfejtő József, Jákob fia, akit testvérei irigységükben elárulnak és el akarnak pusztítani. Isten azonban megmenti őt és Egyiptomban a fáraó első emberévé teszi. A fáraó álmait megfejtő József útmutatásai alapján Egyiptom felkészül a hét szűk esztendő kihívásaira és így megmenekül a pusztulástól. Jákob az ínség idején, halottnak hitt fiához, Józsefhez küldi gyermekeit élelemért, aki a bosszúállás helyett a megbocsátás örömeiben találkozik újra testvéreivel. Így lesz belőle Jézus Krisztus ószövetségi előképe.

A Kivonulás könyve magának Mózesnek a története. Mózes korában a zsidók rabszolgaságban éltek Egyiptomban. A fáraó, tartva a zsidók lázadásától, megparancsolta, hogy minden újszülött fiúgyermeket

▲ Michelangelo: Mózes (1513–1515 körül)

öljenek meg. Mózeset azonban az anyja egy kosárba fektette, és elrejtette a Nílus partján. A fáraó lánya talált rá, és felnevelte. Később mégis menekülnie kellett, mert haragjában megölt egy egyiptomi munkafelügyelőt, aki a zsidókat sanyargatta. A sivatagban bujdosott, itt szőtt hozzá egy égő, de el nem hamvadó csipkebokorból az Isten. Megbízta, hogy **vezesse ki a népet Egyiptomból**.

A *Kivonulás* könyvének első fele az Egyiptomból való szabadulás történetét mondja el. Mózes Isten segítségével különféle csapásokat küld az egyipto-

miakra, végül a tizedik csapás után a fáraó enged, a zsidók elhagyják Egyiptomot. Az egyiptomi kivonulást a negyvenéves pusztai vándorlás követi. A vándorlás során a Sínai-hegyen Mózes két kőtáblán megkapja a *Tízparancsolatot* (a választott népnek szóló erkölcsi útmutatást) Istentől, aki szövetséget köt népével. Mózes maga nem léphetett be Kánaánba, a földre, amelyet Isten ígért a népének, de halála előtt egy magas hegyről megpillanthatta azt. A zsidók vándorlása végül Józsué vezetésével ért véget.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el az ószövetségi József történetét! Milyen kísértések legyőzésével őrzi meg a főhős erkölcsi tisztaságát?
2. Nézzetek utána Jézus élettörténetének az *Újszövetségben*! Keressetek minél több párhuzamot József és Jézus életében!
3. Olvasd el a szöveggűjteményben az Egyiptomból való kivonulás könyvének részleteit! Milyen különös körülmények között jelenik meg az Úr Mózesnek?
4. Nevezd meg, milyen módon segíti Isten a zsidók Egyiptomból való menekülését! Kinek és miért válik előképévé a húsvéti bárány?
5. Olvasd el a *Tízparancsolatot*! Csoportosítsd a parancsokat aszerint, melyik szól az Isten – ember kapcsolatáról és melyik az emberek közti együttélés szabályairól! Állapítsd meg, mely parancsolatokat tekinti magára nézve még ma is kötelezőnek a modern ember és társadalom!
6. Vitassátok meg, miért van szüksége a mindenkori embernek isteni törvényekre!

Fogalmak

próféta: Isten üzenetének tolmácsolója; a *Héber Biblia* híres prófétái például Izajás (Ézsaiás), Ezékiel, Dániel, Jónás vagy Illés

Tóra: 'törvény, tanítás'; Mózes öt könyve, a zsidó nép legrégebb írásos emléke, amely leírja a nép őstörténetét a világ teremtésétől kezdve, az Istennel kötött szövetségein keresztül a Mózes közvetítése által kapott törvényekig

Talmud: a zsidóság törvényeinek, vallási rendelkezéseinek, tanításának írott gyűjteménye, amely a *Tórához* kapcsolódó magyarázatokat is tartalmaz; a vallási tanítók, a rabbik közötti vitákból létrejövő hagyomány sokáig szóban terjedt és őrződött meg

Vitassuk meg!

„Nemzedékről nemzedékre tegyétek meg ünnepnapnak mindörökre.”

KIVONULÁS KÖNYVE, MÓZ. II. 12,14, SZIT FORD.

- ▶ Miért vált vallási parancssá az egyiptomi fogságból való kivonulás megünneplése? Mit tesz hozzá egy nemzet egészséges öntudatához a múlt történelmi dicsőségeinek emlékezetben tartása?

Paolo Veronese: Mózes megtalálása (1570–1575 körül) ▶

Az Ószövetség további könyvei

A zsoltárok egészen eltérő érzelmi állapotokból születtek. A zsoltárszerző örömeiben, bánatában, haragjában és kétségbeesésében is az Istenéhez fordult.

- Milyen Isten-képet sejtet a tény, hogy a zsoltáránekes sokféle lélekállapotban őszintén fordulhat az Úrhoz? Milyen Isten-ember viszonyra utalhat a fenti megállapítás?

A Zsoltárok könyve

A Zsoltárok könyve százötven hosszabb-rövidebb zsoltárnak, azaz héber nyelvű, istentiszteleti célokra szolgáló verses imádságnak a gyűjteménye. A hagyomány szerint jelentős részüket Dávid király írta. A zsoltárok az ember Istenhez fűződő viszonyának számos helyzetét megjelenítik. Lehetnek például Istent dicsérő dicsőítő zsoltárok, a hozzá panasszal vagy kéréssel forduló panaszzsoltárok, vagy éppen a köszönetet mondó hálaadó zsoltárok. Külön csoportot alkotnak az élet egy-egy kérdésén elmélkedő bölcsességi zsoltárok.

A zsoltárok verses szövegű, eredetileg közösségi előadásra szánt irodalmi alkotások, imádságok. Bennük a zsoltáránekes és az Istenhez imádkozó közösség szövegei váltják egymást. Alapjuk a sor, szerkezetük pedig alakzatok sokaságát mutatja: szótöismétlések (figura etymologica) és gondolatritmus nyomatékosítja a szó szerinti jelentésüket. A zsoltárok a magyar irodalom humanista szakaszában több költőt is megihlettek: **Szenczi Molnár Albert**, **Kecskeméti Vég Mihály** és **Balassi Bálint** is írtak belőlük szabad átiratokat, ún. **zsoltárparafrázisokat**.

A **23. zsoltár** az Úr és a beszélő kapcsolatát két képpel teszi szemléletessé. A jó pásztor és a nyáj metaforája egy teljes biztonságot és bizalmat nyújtó istentapasztalatról árulkodik. A jó pásztor védelmet ad, testi és lelki táplálékot biztosít, megmutatja a helyes utat, a félelemben és a bajban pedig megvigasztal. A zsoltár második felében az Úr bőkezű házigazdaként, a beszélő pedig megbecsült, az ellenség előtt felmagasztalt vendégként jelenik meg. Mindez az Istenhez fűződő viszonyt a szeretet, az értékesség és a kiválasztottság jegyeivel gazdagítja.

A **42. zsoltár szarvashasonlata** a zsoltáránekes lelki szomjúságának, istenkeresésének költői képe. Szövegében a panaszdal műfajára ismerhetünk, melyben a versbeszélő egykor meglévő, de mostanra elvesztett, harmonikus Isten-ember kapcsolatát siratja. Úgy érzi, az Úr elhagyta őt, ellenségei csúfolják, szenvedésének hullámai átcsapnak feje fölé. Hite, a szabadító isteni kegyelemben vetett reménye mégis rendíthetetlen. Költői kérdései, poétikai igényű hasonlatai és felkiáltásai saját zaklatott lélekállapotának kifejezőeszközei. Önmegszólításában Isten dicsőítésének örök igénye jelenik meg.

Az Ószövetség könyvei a római katolikus kánon alapján

Teremtés könyve
Kivonulás könyve
Leviták könyve
Számok könyve
Második törvénykönyv
Józsue könyve
Bírák könyve
Rút könyve
Sámuel első könyve
Sámuel második könyve
Királyok első könyve
Királyok második könyve

Krónikák első könyve
Krónikák második könyve
Ezdrás könyve
Nehemiás könyve
Tóbiás könyve
Judit könyve
Eszter könyve
Jób könyve
Zsoltárok könyve
Példabeszédek könyve
Prédikátor könyve
Énekek éneke

Bölcsesség könyve
Sirák fia könyve
Izajás könyve
Jeremiás könyve
Síralmak könyve
Báruk könyve
Ezekiel könyve
Dániel könyve
Ózeás könyve
Joel könyve
Ámosz könyve
Abdiás könyve

Jónás könyve
Mikeás könyve
Náhum könyve
Habakuk könyve
Szofoniás könyve
Aggeus könyve
Zakariás könyve
Malakiás könyve
Makkabeusok
első könyve
Makkabeusok
második könyve

Jónás könyve

A *Jónás könyve* különleges helyet foglal el a prófétai könyvek között. Nem a próféta szavait tartalmazza, hanem **egy prófétáról szóló történetet**. Jónást az Úr arra a feladatra választja ki, hogy térítse jó útra Ninivét, a bűnös várost. Jónás azonban ahelyett, hogy elfogadná hivatását, megpróbál elmenekülni Isten hívása elől. Hajóra száll, de Isten vihart támaszt a tengeren. Amikor kiderül, hogy Jónás az oka a veszedelemnek, a tengerészek a vízbe dobják. A prófétát egy nagy hal nyeli el, amelynek gyomrában három napot tölt. Ekkor Jónás imájában ígéretet tesz a küldetés teljesítésére. Ninive hisz Jónás szavainak, és Isten haragjától való félelmében megtér. A próféta szomorú a büntetés elmaradása miatt, ezért a mű a bosszús megbízott és az Úr párbeszédével zárul. Jónás szenvedélyesen teszi szavát az isteni irgalmasság igazságtalanságát.

A történet az Isten mindenkire egyaránt érvényes irgalmasságára tanít, és **amellett az ember saját hivatásával, küldetésével való küzdelmének mindig időszerű kérdését is feszegeti**. Talán Jónásnak ez a nagyon is emberi küzdelme teszi a könyvet a *Biblia* egyik legismertebb elbeszélésévé. Jónás bibliai történetét dolgozza fel a 20. századi magyar költő, Babits Mihály is *Jónás könyve* című művében.

Babits feldolgozása továbbviszi a jónási tapasztalat lényegét, ám egyidejűleg **meg is változtatja**. Nála ugyanis másként alakul a történet: Ninive nem tér meg, az embereknek eszükben sincs jó útra térni, Jónást pedig egyszerűen kinevetik. Isten mégis megkegyelmez nekik, Jónás szavai hitelüket veszti. Ezt hogyan lehet feldolgozni? – kérdezi Babits műve. Hogyan viszonyulhat az ember igazságérzete az isteni megbocsátás határtalanságához? **Hogyan tudjuk elfogadni, hogy Isten olyan dolgokat is megbocsát, amelyek megbocsátására mi, emberek képtelenek lennénk?** Nála ez válik kulcsgondolatává.

▲ Jónás története
(angol kódex 1265–1270 között)

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szövegyűjteményben a 23. és a 42. *zsolnárt*! Milyen szóképekben jelenik meg bennük Isten?
2. Fogalmazd meg, miben különbözik a 23. és a 42. *zsolnárt* versbeszélőjének helyzete!
3. Milyen zsolnártípusba tartozik a fenti két szöveg a versbeszélők kommunikációs szándéka szerint?
4. Olvasd el Jónás történetét! Milyen szimbolikus magyarázata van a történet térkezelésének Jónás cethalba kerülésekor? Mit tesz lehetővé Jónás számára a cet gyomrában uralkodó teljes sötétség?
5. Mi Ninive bűne? Miért bocsát meg Isten a városnak?
6. A jónási történet alapján fogalmazzatok meg, mit jelent a prófétasors, és milyen ismérvei vannak ennek az élethivatásnak!

Vitassuk meg!

„A mélységből kiáltok, Uram, hozzád, Uram, halld meg a szavam! Füled figyeljen fel könyörgő szavamra! Ha számon tartod a vétkeket, ki állhat meg akkor, színed előtt, Uram?”

130. ZSOLTÁR, SZIT FORD.

- Milyen mélységről beszélhet a zsolnáros? Mi lehet a mélység és az említett vétkek közötti kapcsolat? Mi állhat a könyörgő beszédmód háttérében? Mit kér a zsolnáros a megszólított Istentől?

Fogalmak

figura etymologica: a szó tövének megismétlésével előállt stílusalakzat (pl. Uraknak Ura)

zsolnárt: verses imádság, himnusz

gondolatritmus: azonos szerkezetű és azonos vagy ellentétes értelmű mondatok ritmikus ismétlődése; a bibliai szövegek, különösen a zsolnárok gyakori rendezőelve

parafrázis: egy meglévő irodalmi mű művészi igényű, szabad átdolgozása

Az Újszövetség felépítése és Jézus születése

Ebben a leckében Jézus születéséről tanulunk. Bizonyára ismered világrajövetelének csodálatos körülményeit és történelmi jelentőségét.

► Milyen népszokások őrzik és idézik fel Jézus születését?

Az Újszövetség felépítése

A Biblia keresztény kánonjának második nagy egysége, az **Újszövetség huszonhét görög nyelvű könyvből áll.** A legkorábbi újszövetségi iratok Kr. u. 50 körül keletkeztek, a legújabbakat pedig Kr. u. 120 körül írták.

A könyvek első csoportját a négy evangélium alkotja. Az elnevezés a görög *euangelion* (jó hír, örömhír) szóból származik. Az evangéliumok Jézus életét, tanítását, kereszthalálát és feltámadását beszélik el. Bár keletkezésük ideje a 60-as évek vége és 100 közé tehető, a hagyomány Márk, Máté, Lukács és János apostolnak tulajdonítja őket. Az evangéliumok szerzőit evangélistáknak (jó hírt hozó) hívjuk. **Márk, Máté és Lukács evangéliuma** nagyjából egy időben keletkezett, szerkezetét, tartalmát és szemléletmódját tekintve is nagyon hasonló, ezért ezeket a könyveket **szinoptikus, azaz együttlátó evangéliumoknak** is nevezzük.

Az evangéliumokat az *Apostolok cselekedetei* című könyv követi. Az ugyancsak Lukácsnak tulajdonított szöveg Jézus mennybemeneteléről, a Szentlélek eljövételéről (az első pünkösdről), valamint a korai egyház történetéről tudósít. Szintén az ősegyház életének és a jézusi tanítás terjesztésének dokumentumai az apostoli levelek, amelyekből az **Újszövetség** huszonegyet tartalmaz. A tanító és buzdító jellegű leveleknek a többségét Pál apostol írta, de a szerzők között van Jakab, Péter, János és Júdás is (aki nem azonos a Jézust eláruló tanítvánnyal). A címzettek többnyire az újonnan alapított egyházközösségek (pl. rómaiak, korintusiak, galaták, kolosszeiek), néhány esetben viszont konkrét személyek (Timóteus, Titusz). A Biblia utolsó irata a *Jelenések könyve* (*Apokalipszis*), amelyet a hagyomány szerint János apostol írt.

Jézus születése

A kereszténység Jézus Krisztus személyét és tanítását tekinti az egyház alapjának. Jézus zsidónak született, a zsidó néphez tartozott, de tanítása egyetemes, s a keresztények hite szerint az egész embe-

▲ Geertgen tot Sint Jans: A háromkirályok imádása (1480–1485 körül)

riség megváltója. Születését, világra érkezését Isten közvetlenül a bűneset után megígérte Ádámnak és Évának: az asszony fiáról beszélt nekik, aki a kígyó fejére tapos majd. A jóslat Jézus Krisztusnak, Isten fiának az emberiség történelmébe való belépéséről és a sátáni bünt legyőző üdvösségszerzéséről szólt. Jézus világra jöveteléről, ami időszámításunk kezdete is egyben. **Születéséről és gyermekkoráról** csak **Máté és Lukács evangéliuma** tesz említést. Az **angyali üdvözlés** történetét **Lukács** beszéli el: eszerint Szűz Máriának, Jézus édesanyjának Gábel arkangyal jelentette Jézus csodálatos fogantatásának hírét. Mária ugyanis nem volt férjhez. Józseffel, vőlegényével csupán je-

gyességben élt. Fia, Jézus természetfeletti módon a Szentlélektől fogant, így József nem volt vér szerinti apja gyermekének. A Máté evangéliuma kifejezetten a zsidók számára írt bibliai könyv. Szerzője fontosnak tartotta bizonyítani, hogy Jézus származása beteljesíti az Ószövetség jövendöléseit, miszerint a **Megváltónak Dávid király családjából kell származnia**. Ezért vezeti vissza a törvény szerinti apa, József családfáját a dávidi nemzetségig. Máté evangéliuma beszámol a **napkeleti bölcsek, Gáspár, Menyhért és Boldizsár** Heródes királynál tett látogatásáról is. Heródes a zsidók újszülött királyának felkutatására küldi őket. A három bölcs (mágus) egy csillagot követve jut el Máriaához, Józsefhez és Jézushoz, majd a gyermek előtt hódolva átadja ajándékait a megszületett Megváltónak. A hatalmát a zsidók újonnan világra jött királyá-

tól féltő Heródest elkerülve, neki Jézus születésének helyét el nem árulva, az álmukban látott útmutatást követve, másik úton térnek vissza otthonukba. József ezután Heródes fenyegető vérengzései elől Egyiptomba menekült családjával.

Fogalmak

evangélium: 'örömhír'; a Jézus élettörténetét, tanítását és beszédeit tartalmazó négy újszövetségi könyv neve

evangélisták: a négy evangélium szerzői: Máté, Márk, Lukács és János

szinoptikus evangéliumok: Máté, Márk és Lukács evangéliumai, amelyek sok szerkezeti és tematikus hasonlóságot mutatnak egymással

Apokalipszis: a *Jelenések könyve* másik elnevezése; tág értelemben a világ végére vonatkozó jövendölés

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben Máté evangéliumának Jézus születéséről szóló részletét! Fogalmazd meg, miért akarta József titokban elbocsátani Máriát!
2. Miért döntött végül József mégis úgy, hogy feleségül veszi Máriát?
3. Miért akarta Heródes titokban kitudakolni Jézus szülőhelyét? Hogyan próbálta becsapni a napkeleti bölcseket?
4. Nézz utána, milyen ajándék volt a tömjén és a mirha!
5. Nézz utána, miért kellett Józsefnek és családjának Egyiptomba menekülnie!
6. Olvasd el a Jézus megkeresztelkedéséről szóló evangéliumi szöveget is! Miért keresztelkedett meg Jézus?
7. Milyen mennyei szózat hallatszott Jézus megkeresztelkedésekor?
8. Olvasd el a Simeonról és Annáról szóló részt a szöveggűjteményben! Fogalmazd meg, mi a gyermek Jézust karjába vevő Simeon Istent magasztaló megszólalásának lényegi üzenete! Mit jósol meg ezzel Jézus későbbi élettörténetéből?
9. Mi lehet a tőr, ami Simeon szerint Mária lelkét járja majd át?

Vitassuk meg!

Jézus születésének ismert szereplője Heródes király. Az uralkodó fél a születendő gyermektől, és halálra keresteti őt. Isten angyala többször is beavatkozik, így sikerül a gyermeknek megmenekülnie a király szörnyű pusztítása elől.

- Mit gondolsz, miért fél a király Jézustól? Milyen eltérő értékrendre épül az isteni és a világi hatalom?

Krisztus a négy evangélista szimbólumával ►
a chartres-i székesegyház főkapuja fölött (12. század)

Jézus Krisztus tanításai Máté evangéliuma alapján

A kereszténység tanítása szerint Jézus Isten fia, Megváltó. Nyilvános működésének három évében főképp példabeszédei által, tanító tevékenységével hozta közelebb az emberekhez Isten megváltó tervét. Eszméi és erkölcsi tanítása a mai napig nagy hatással vannak az emberiség kultúrájára és történelmére. Ezért is érdemes megismerkedni az evangéliumokban leírt jézusi tanításokkal.

- ▶ Fel tudsz idézni valamilyen híres mondatot, meghökkentő állítást, életvezetési tanácsot, amely Jézustól származik?

Jézus tanítása

Az evangéliumok tanúsága szerint Jézus nyilvános működése megkeresztelkedésével kezdődik: a Jordán folyóban kereszteli meg őt Keresztelő Szent János. Ezt követően egészen haláláig három éven keresztül tanított Júdeában és Galileában. Tanítványok vették körül, közülük került ki a tizenkét apostol. Tanítása szorosan kapcsolódik a zsidó valláshoz, gyakran utal a *Héber Biblia* tanítására. **A szeretet és a megbocsátás fontosságát hirdette, és azt tanította, hogy az embernek lehetősége van bensőséges, személyes kapcsolatot kialakítani Istennel.** Erkölcsi tanításával már nemcsak a választott néphez, hanem az egész emberiséghez fordult.

Jézus egyik leghíresebb szónoklata a **A hegyi beszéd**, amelynek részletes elbeszélése *Máté evangéliumában* olvasható (5–7. fejezet). Itt szerepel a híres „nyolc boldogság” is, amely – mai szóval élve – Jézus társadalmi tanításának összefoglalása. Azt hirdeti, hogy az egyszerű, szegény, a társadalom peremén élő emberről sem feledkezett meg az Isten. Ellenkezőleg: épp az elesett emberek alkalmasak leginkább a jézusi tanítás befogadására. Ez a tanítás, hogy épp a gyengék, a nincstelenek állnak legközelebb Istenhez, többször megjelenik az evangéliumokban.

A nyolc boldogság után Jézus az ószövetségi törvényekkel kapcsolatban nyilatkozik meg. A Tízparancsolatot nem érvényteleníti, hanem felülírja. Tanításában a megbocsátás, az embertársakkal való kiengesztelődés, az önfeláldozás, és az Istenhez való imádság szükségességéről beszél. Elrendeli a szeretet parancsát mint legfőbb előírást. Az ítélező és önsorsrontóan aggodalmaskodó emberi magatartást elveti. Helyette az isteni Gondviselésbe vetett feltétlen hit útját és jutalmát mutatja fel.

A *hegyi beszéd*ben szerepel a Jézus által hirdetett új Isten–ember kapcsolat legteljesebb megfogalmazása,

▲ Ferenczy Károly: Hegyi beszéd (1896)

a **Miatyánk**, amely azt tanítja, hogy az ember Istenhez mint atyjához fordulhat. A **Miatyánk** imádságát az isteni gondviselésről szóló tanítás követi: Isten ugyanúgy gondoskodik az egyes emberről, ahogy „az ég madarairól” vagy „a mezők virágairól”.

Jézus példabeszédei

Tanításainak jellegzetes csoportját alkotják a példabeszédek. A **példabeszéd (vagy parabola)** olyan allegorikus történet, amelyben Jézus a mindennapi életből vett példákkal teszi könnyen érthetővé mondanivalóját. Nyelve egyszerű és közérthető, sokszor képszerű. A nyelvhasználat egyszerűsége és a kézzelfogható példák egyrészt a korabeli hallgatóság igényeihez alkalmazkodtak, másrészt az elvont, bölcséleti igazság megértését segítették. A példabeszédek tehát elsődleges és másodlagos jelentési síkkal is rendelkeznek. **Az elsődleges, tehát konkrét és a másodlagos, tehát elvont sík között legtöbbször metaforikus azonosság van.** Az evangéliumokban olvasható példabeszédek egy ré-

szét Jézus megmagyarázta, tehát felfedte bennük a filozófiai jelentést, más esetekben viszont a befogadókra bízta az erkölcsi, bölcséleti tartalom megértését. A sziklára épített ház története, amely *A hegyi beszéd*ben szerepel, például a tanítás megértéséről és tettekre váltásáról beszél képi nyelven. Ahogyan a sziklára épített ház szilárd marad a pusztító viharban, úgy Jézus tanítása is biztos alapot jelent az azt megfogadó ember számára.

Ugyancsak a tanítás különböző mélységű befogadásáról szól a **magvető példabeszéde**. Jézus a magvetés mint a hallgatóság által jól ismert tevékenység négy lehetséges kimenetelét említi. A magok az út szélére, sziklás talajba, gyomok közé és jó földbe is hullhatnak. Az útszélre esőket a madarak felcsipegetik, a sziklás talajra hullók nem tudnak gyökeret

ereszteni, a gyomok megfojtják a középük került magokból kikelt fiatal növényt. A jó talajban viszont az ideális körülmények akár százszoros termést is biztosítanak. A történet végén Jézus a tanítványok kérésére értelmezi a példabeszédet, azaz megnevezi a metaforikus párhuzamokat. A mag Isten ígéje. A különböző talajtípusok az emberek tanításhoz való hozzáállását jelentik. Isten szava csak azokban válik gyümölcsözővé, akik tiszta szívvel hallgatják és követik is azt. Jézus példabeszédeinek sokszor a másodlagos jelentésen túl további értelmezési lehetőségei is vannak. A magvető példázata például a hithez való viszonyuláson túl Jézus igehirdető tevékenységét is jelentheti. A jelentési rétegek feltárásában az újraolvasás játszik vezető szerepet.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szövegyűjteményben *A hegyi beszéd* című fejezetet! Állapítsd meg, melyik ószövetségi törvényeket írja felül Jézus! Milyen új parancsokat ad helyettük?
2. Gyűjtsd össze, milyen erkölcsi parancsok megtartását írja elő Jézus!
3. Mit gondolsz, a sok előírás közül melyik lehet a legfőbb parancs? Miért?
4. Mi lehet a jézusi erkölcsi parancsok megtartásának célja és jutalma?
5. Olvasd el a magvetőről szóló példabeszédet is! Fogalmazd meg, milyen emberi magatartásformákat jelenthet az út szélére, a sziklás talajba és a gyomok közé került mag!
6. Állapítsd meg, mi az oka annak, hogy Jézus a magvetőről szóló történetet példabeszéd formájában osztja meg a hallgatósággal!

Vitassuk meg!

„Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket. Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld. Boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot, mert majd eltelnek vele. Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak. Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent. Boldogok a békeségben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket. Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa. Boldogok vagytok, ha miattam gyaláznak és üldöznek benneteket és hazudozva minden rosszat rátok fognak énmiattam.”

MT. 5,3–5,12. SZIT FORD.

- ▶ Kikre utalhat a „lélekben szegények” kifejezés?
- ▶ Mit jelent, ha valaki irgalmas?
- ▶ Mi lehet vajon a nyolc boldogság birtokosainak jutalma?

Magvető ábrázolása a Fecamp zsolnároskönyvből, 1180 körül ▶

Fogalmak

krisztosz: görög szó, jelentése 'felkent, kiválasztott'

messiás: héber szó, jelentése 'felkent'; a zsidó nép által várt szabadító megváltó

példabeszéd: az Újszövetség egyes szövegrészeinek műfaja, önmagán túlmutató, allegorikus jelentésű történet

Jézus Krisztus tanítása Lukács evangéliuma alapján

Jézus Krisztus példabeszédei közül talán a tékozló fiú története a legismertebb.

- ▶ Milyen, tartalmilag részben párhuzamos szövegeket ismersz, melyekben a legkisebb fiú elmegy szerencsét próbálni? Milyen szövegvilágból ismered ezeket a történeteket?

◀ Az irgalmas samaritánus mestere:
Az irgalmas samaritánus (1537)

szemben az irgalmasság erényét és **jó cselekedeteit** gyakoroljuk. De arra is tanít, hogy a felebaráti szeretetünk alanyait mi magunk nem választhatjuk meg. Hiszen a szeretet nem válogat, hanem akár az ellentéteket is félretéve a **felebarát** érdekeit szolgálja.

A tékozló fiú

Jézus tékozló fiúról szóló példabeszéde Lukács evangéliumában olvasható. A történet **három szereplője az apa és két fia**. A fiatalabb fiú kikéri az apjától örökségét és lázadásában távoli országba utazva elhagyja a szülői házat. A pénzt léha életre pazarolja. Bátyja eközben otthon marad és az apa gazdagságában dolgozik. Miután az öcs eltéko-

zolta mindenét, koldusbotra jutva disznópásztornak szegődik. Nincstelen nyomorúságában magába száll és belátja, hogy rossz döntéseket hozott. Apja bocsánatáért könyörögve hazatér és megvallja vétkeit. Az apa megkerült fia miatt érzett örömeben megbocsát és önfeladt ünneplésbe kezd. Az idősebb fiú féltékenységekben számonkéri az atyai öröm megnyilvánulásait és nem tud kiengesztelődni testvérel. A szöveg csattanója: „*Fiam, te mindig itt vagy velem, és minde nem a tied. S illett vigadnunk és örülnünk, mert ez az öcséd halott volt és életre kelt, elveszett és megkerült.*”

A példabeszéd három szereplője három külön magatartásformát mutat fel. A tékozló fiú, Ádám örököséként fellázad az apai rend ellen és mindent hátrahagyva szerencsét próbál. Restségében és léhaságában azonban hamar elveszíti mindenét. A fizikai nélkülözés döbbsenti rá arra, mekkorát hibázott, amikor apja és az ő erkölce ellen fordult. A szívében megszületett bűnbánat azonban hazatérésre és bűnei megvallására készíti. Lelki megtisztulása révén elnyeri az apai bocsánatot. Az idősebb fiú kitaróan dolgozva, fizi-

Az irgalmas samaritánus

Az irgalmas samaritánus történetét Jézus egy példabeszédben beszélte el egy törvénytudónak, aki próbára akarta tenni őt. Az üdvösség megszerzésére irányuló kérdést Jézus a törvényre hivatkozva kezdte megválaszolni. A törvénytudó ismerte a parancsokat, így tudta, hogy az embert Isten és a felebarátok szeretete vezeti el az örök boldogságra. Mégis Jézushoz fordult újra és azt kérdezte tőle, ki tekinthető az ember igazi felebarátjának. Jézus az irgalmas samaritánus példázatával válaszolt neki. Egy Jerikóba tartó, rablók által kifosztott és véresre vert zsidó embert az út szélén hagyott egy pap és egy levita is. Egy samariai ember pedig megsajnálta, ellátta a sebeit és egy közeli fogadóba vitte, ahol ellátásáról gondoskodott. Mivel a zsidók a samariaiakat eretnekeknek tartották, a gyűlölködés a két nép között kölcsönös volt. Ennek tudatában értékelte a törvénytudó a példabeszédet, és maga is a samaritánust nevezte igazi felebarátnak. A történet több tanulságot is hordoz. Beszél arról, hogy mindannyiunk közös feladata, hogy elesett embertársainkkal

kailag apja közelségében marad ugyan, de lelkileg ő is távolra kerül tőle. A mindennapi munka számára teher, inkább kényszerből, mint belső elhatározásból választott életút. Tévútjaiból megtérő öccse ünnepi fogadtatását féltékenységből utasítja el. **A történet talán legfontosabb szereplője az apa.** Ő az, aki bár félti kalandvágó fiát, mégis bíz benne. Az örökséget a kezébe téve útjára engedi. És az is ő, aki nem kérdezve semmit, a legnagyobb örömmel fogadja szívében megtisztult, tékozló gyermekét. Idősebb fia iránti múlthatatlan szeretetének is ő ad hangot. A tékozló fiú

példázatos történetében a konkrét családi viszonyok mögött, metaforikusan az **Isten-ember kapcsolat lényege** bontakozik ki. Az evangéliumi apa személyében az irgalmas Istent láthatjuk, aki szabad akaratú teremtményeinek őszinte bűnbánatát bűnbocsánattal jutalmazza. A tékozló fiú tulajdonképpen a lázadó és öntörvényű ember, akinek szívében mégis ott él a tisztaságra és a kiengesztelődésre való vágy. Az idősebb testvér őszintétlen szabálykövetésében pedig azt az embert kell meglátnunk, akit éppen a szeretet és az őszinte öröm hiánya távolít el Istentől.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben *Az irgalmas samaritánus* történetét! Fogalmazd meg, vajon miért éppen a pap és a lévita személyében mutat rá Jézus az emberi könyörtelenségre!
2. Miért teremt szélsőséges kontrasztot a pap és a samaritánus személye a történetben?
3. Mi lehet a jelentősége annak, hogy éppen egy törvénytudó az, aki kérdéseivel próbára teszi Jézust?
4. Olvasd el *A tékozló fiú* történetét is! Hogyan értékeled, hogy a fiatalabb gyermek még apja életében kikéri a saját örökségét?
5. Mi vezetett ahhoz, hogy a tékozló fiú elhatárolódott saját, hibás döntéseitől?
6. Milyen cselekedetekre indította őt a bűnei felismerése? Vajon milyen érzésekkel a szívében térhetett haza apja házába?
7. Miért nem kérte számon a tékozló fiút az apa?
8. Miért tudta elfogadni a bűnből megtért gyermek az apai irgalom szeretetmegnyilvánulásait?
9. Miért nem tudott osztozni az idősebb testvér az apai és fiúi örömeiben?

Fogalmak

samaritánus: Samáriában élő, a zsidók által eretneknek tartott népcsoport; később, Jézus által irgalmas, könyörületes ember

eretnek: a hivatalos, egyházi tanítással ellenkező nézetű ember

Vitassuk meg!

„s ne rezzenjen meg a haragos üstök/
szigorú főtökön, mikor bíráltok.
Kegyetlen aggok, mostoha apáink,
irgalmat esdünk, ifjak, a pokolban,
ne lássatok a jó Ábelbe Káint.”

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: HÁBORÚS FOHÁSZ AZ AGGOKHOZ

- Miért helyezi Kosztolányi verse az irgalmat kérő embert a pokolba? Milyen lélekállapot taszítja oda a megbocsátást remélő embert?

◀ Albrecht Dürer: A tékozló hazatérése (1496 körül)

Jézus szenvedéstörténete és feltámadása

Ebben a leckében Jézus szenvedéstörténetéről és feltámadásáról tanulunk. A passió történéseit talán te is ismered, hiszen a húsvéti ünnepek minden évben megemlékeznek róluk.

- Isten melyik, az embernek tett ószövetségi ígérete teljesedett be Jézus megváltó halálával és feltámadásával?

A passiótörténet Máté evangéliuma alapján

Jézus szenvedéstörténete: a **passió** (lat. „szenvedés”). A kifejezés a kereszthalálig tartó fájdalmakkal, szenvedéssel és megaláztatásokkal teli út megtételére utal. Az evangéliumoknak ezt a talán legfontosabb eseménysorát mind a négy szerző egységesen beszéli el. Az elszenvetett kereszthalálban az evangélisták Jézus egész emberiségért meghozott, üdvösségre vezető életáldozatát láttatják. **A szenvedéstörténet az utolsó vacsora nagycsütörtöki eseményeivel kezdődik és a nagypénteki kereszthalállal záródik.** Júdás az utolsó vacsora napján árulta el Jézust, akit a főpapok elfogtak és Kajafáshoz, a zsidó főpaphoz vittek. A hamis tanúkra épített eljárást követően a zsidó főpapok megalázták és **megkínózták** a bűntelen Jézust. Istenkáromlás vádjával **halálra ítélték** őt és másnap **Poncius Pilátus**, római helytartó **elvétték**. Poncius Pilátus azt kérdezte tőle, vallja-e, hogy ő a zsidók királya. Jézus nem tagadta ezt. Bár Pilátus semmi vétket nem talált benne, engedett a feldühödött

népnek, a főpapoknak, és a kereszthalálba küldte Jézust. A zsidók húsvéti szokása volt, hogy egy elítélt rabot az ünnep alkalmából, a nép javaslatára szabadon engedtek. A nép a rablógylkos Barabbás megmenekülését követelte, Jézust pedig halálra adták. Ekkor a zsidók újra megcsúfolták és megkorbácsolták őt, **fejére töviskoronát tettek és keresztre feszítették.** Kínnal teli halálát csodajelek kísérték. Temetéséről József nevű tanítványa gondoskodott, aki a **halott testet** elkérte és azt golyocsokba tekerve **egy barlangban temette el.** A barlang bejárata elé hatalmas követ hengerített.

„A halott Jézus a kereszten: iszonyatos erejű tény. – írja Pilinszky János. – Szeretet, Igazság, Isten napfogyatkozása. [...] Ahogy egykor az isteni jászlat pásztorok és királyok vették körül, a kereszt alatt az örök éhség és emberi szomjúság áll. A kihűlt és elnehezült testet végül is levették a keresztről és anyja ölébe helyezték. Méhének gyümölcse fekszik most holtan az anyaöbén. A Tékozló Fiú még élve hazatalálhatott, de nem ő, a Szerelmetes Fiú, ki életét adta mindannyiunkért.”

Karinthy Frigyes: *Barabbás*

Az *Újszövetség* bibliai szövegei egyetemes emberi kultúránk szellemi alapját képezik. A Szentírásban megírt megváltás örömhíre identitásunk és irodalmunk meghatározó viszonyítási pontja. Éppen ezért nem meglepő, hogy ez a kulturális kód számos műalkotás, így irodalmi alkotás kiindulópontja is egyben. A világirodalom számtalan híres alkotása gyökerezik az *Újszövetség* szövegeiben. A következőkben egy ismert evangéliumi történet 20. századi, magyar irodalmi továbbélésére láthattok példát.

Karinthy Frigyes *Barabbás* című novellája a passiótörténet egy jelenetének parafrázisa.

Az írás arra az evangéliumi jelenetre hivatkozik, amelyben a nép – Pilátus rendelkezésére – kiválasztja, hogy a zsidó húsvét alkalmából melyik elítélt rabot akarja szabadon engedni. A feldühödött tömeg az *Újszövetség* alapján Barabbást, a rablógylkost mentette meg, és Jézust küldte a halálba. Karinthy novellája ezen a ponton kapcsolódik Jézus passiójához. A szöveg az olvasó figyelmét a **néplélektan** különös jelenségére irányítja. A bibliai történet továbbgondolásaként a feltámadt Jézus sorra felkeresi a nép által szabadon bocsáttatott Barabbás áldozatait: a nyavalyásokat, a becsapottakat, a kiszúrt szeműt, a kifosztottat, a megkötözöttet, a bénákat, sántákat és nyomorultakat. Mindegyikük megrendülten kapaszkodik az általa korábban elárult Jézusba. Megfogadják, hogy a novellában megismételt döntési helyzetben, a másodsorra is feltett kérdésre, Pilátus előtt, Barabbás helyett immár Jézus nevét fogják kiáltani. Karinthy feltámadt Jézusa újra Pilátus elé járul és a barabbási áldozatok tömegével a háta mögött ismét a helytartó szájába adja a kérdést: „Hát kit bocsátok el már most, Barabbást, vagy a názáretit?”

Az emberek ekkor – bár külön-külön Jézus nevét mondják – tömegbe verődve, újfent a rablógyilkos elbocsátását követelik. Tekintetükbe nézve Jézus egyetlen, hatalmas, gonosz és tombolva vigyorgó arcot lát. Ezért adja magát a történet végén, önként, újra az ítélet-végrehajtók kezére.

Karinthy novellája a Biblia nagypénteki népének örök jellemzését adja. Arra a megállapításra jut, hogy a tömeg olyan emberi közösség, amely összeverődve elveszíti egyedi arcvonásait. Az egyéni felelősség és a morális megfontolások helyébe ugyanis a tömegpszichózisban mindig a közös bűn súlytalansága lép. **A tömeg befolyásolható, erkölceit és saját érdekeit is megtagadó emberi csoportosulás, amely a nagypénteki események óta, az egyetemes történelem folyamán, újra meg újra elárulta és elárulja saját megváltóit.**

Jézus feltámadása – Máté evangéliuma szerint

A szombat elmúltával, a harmadik napon, vasárnap reggel az asszonyok balzsamokat vittek a sírhoz, hogy bekenjék Jézus testét. A barlang bejáratánál lévő hatalmas követ azonban elhengerítve találták. **A sírban egy fehér ruhába öltözött férfi fogadta őket, aki elmondta nekik, hogy a halott, akit keresnek, nincsen ott. Feltámadt.** A hírrel az asszonyokat a tanítványokhoz

küldte, de mivel azok féltek, elfutottak és senkinek sem szóltak a történekről. A feltámadt Jézus elsőként Mária Magdolnának jelent meg, majd két tanítványnak, majd mind a tizenegynek. Az Úr a kezdetben hitetlenkedő, később a feltámadásáról bizonyosságot szerző tanítványokat az egész világra szétküldte. A feltámadás hírének terjesztésével és az emberek megkeresztelésével bízta meg őket. Ezt követően felment a mennybe és elfoglalta helyét az Atya jobbján.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben az utolsó vacsorától a jézusi kereszthalálig tartó fejezeteket! Nevezd meg, miből állt az utolsó vacsora! Milyen jelkép vált a vacsora ételéből és italából?
2. Keresd meg a szövegrészletben, mivel vádolták Jézust!
3. Gyűjtsd össze a szövegrészletekből, milyen kínszenvedéseket kellett Jézusnak elviselnie!
4. Milyen csodajelek kísérték Jézus megváltó halálát?
5. Miért vetette alá magát Jézus a kínszatásoknak és a kereszthalál borzalmának?
6. Vitassátok meg, meglepő-e, hogy az asszonyok és a tanítványok kezdetben nem hittek Jézus feltámadásában!
7. Hogyan terjedt el a feltámadás híre az egész világon?
8. Nézzétek meg Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiáját! Nézzetek utána, mi a három kép címe! Melyik evangéliumi jeleneteket ábrázolják a festmények? Hol található a magyarországi kiállítás, ahol a trilógia megtekinthető?
9. Olvasd el Karinthy Frigyes *Barabbás* című novelláját a szöveggűjteményben! Mennyiben erősíti meg az írás a passiótörténet népeiről olvasottakat? Mit üzen a szerző a második esély irodalmi ötletével?

Vitassuk meg!

Csak a vágóhíd melege,
muskátliszaga, puha máza,
csak a nap van. Üveg mögötti csöndben
lemondanak a mézáróslégények,
de ami történt, valahogy mégse tud végetérni.

PILINSZKY JÁNOS: PASSIÓ

- Mit jelenthet a vers zárósorában a múltból jelenre történő utalás? Hogyan hozható összefüggésbe ez a szövegrészlet Krisztus feltámadásával?

Fogalmak

nagycsütörtök: az utolsó vacsora napja, ahol Jézus megalapítja az Oltáriszentséget. Júdás ezen a napon árulja el Jézust

nagypéntek: Krisztus szenvedésének, keresztútjának és kereszthalálának napja

Az Újszövetség további könyvei

A szeretet – tanítja Pál – „mindent eltűr, mindent elhisz, / mindent remél, mindent elvisel”. Legismertebb írásában, a *Szeretethimnuszban* éppen e szeretet lényegét mint legfőbb értéket ragadja meg. Ha meggondoljuk, ez a felfogás fordulatot jelent az eddigiekhez képest. Megállapítható, hogy láthatóan eltérő értékrendűség jellemzi az ókori görög, római, zsidó és keresztény kultúrát.

- ▶ Gondold végig, milyen emberi tulajdonságokat emeltek ki az eddig megismert irodalmi művek! Válassz ki néhány alkotást, és nevezd meg egy-egy általuk eszményített értéket!

Az apostoli levelek

Az **apostolok Jézus tanítványai** voltak, akik követék életében, majd feltámadása után hirdették igéjét. Közülük kerültek ki az evangélisták, de többen leveleket is írtak: Jakab, Péter, János és Júdás. A levelek a feltámadás örömhírét juttatták el olyan gyülekezetekhez, amelyeket az apostolok a nagy távolság miatt személyesen nem tudtak felkeresni. Ezek az írások jellemzően megfeleltek a levélforma követelményeinek, tehát megszólítást, üdvözlést és a feladó megjelölését is tartalmazták. Az *Újszövetségben* külön egységet alkot a **Pál apostol** leveleit tartalmazó szövegcsoport. Tizenhárom levelet olvashatunk tőle, aki korábban a keresztények üldözője volt, ám **Damaszkuszba tartva megtért**, és a kereszténység egyik legbuzgóbb igehirdetője lett (ezt a változást nevezzük pálfordulásnak).

Az apostoli levelek közül a legismertebb szöveg **Pál apostol korintusiakhoz írt első levelének a szeretetről szóló részlete**, a *Szeretethimnusz*ként ismert

prédikáció. (A korintusiak egy fejlett, gazdag kereskedőváros lakói voltak. Pál itt alapított gyülekezetet.) **A prédikáció valamilyen erkölcsi kérdésre ad választ, tanító célzatú műfaj.** A szöveg felépítése ennek megfelelően három állítással kezdődik, amelyekben Pál apostol a szeretet jelentőségét hangsúlyozza: nélküle a legfontosabb adottságok, a nyelvek adománya, a prófétálás tehetsége és az önfeláldozás is értéktelenné bizonyulnak. A következő részletező egységből kiderül, hogy a szeretet nemcsak egy érzés, hanem egy tudatos magatartásforma is, melyben a krisztusi önfeláldozó életút megnyilvánulásai köszönnek vissza. A szövegnek ez a szakasza a szeretetről mint legfőbb értékről beszél.

A záró rész a bevezetés állításait helyezi tapasztalaton túli összefüggésrendszerbe. Az eljövendő üdvösségben az ember Istent színről színre fogja majd látni, nem pedig tükör által, homályosan. A szeretet pedig, mint legfőbb ígéret és erkölcsi parancs, örökké megmarad.

▲ Albrecht Dürer: Az Apokalipszis négy lovasa (1497–1498 körül)

A Jelenések könyve

Az Újszövetség utolsó írása a **Jelenések könyve**, amely **János evangélista látomásait tartalmazza**. Rengeteg szimbólum jelenik meg a szövegben: szimbolikus földi és túlvilági lények, jelképes számok (három, hét, tizenkettő) stb.

A **Jelenések könyvét Apokalipszisnek is nevezzük**, hiszen ezzel a görög szóval kezdődik a könyv. (A jelentése: 'kinyilatkoztatás, kijelentés, leleplezés'.) A szó mára jelentésváltozáson ment keresztül: a köznyelvben a világvége értelmében használjuk, és általában a pusztulás képzetét kapcsoljuk hozzá. Ennek oka, hogy a végső időkre vonatkozó jövendölések a *Jelenések könyvében* is fontos szerephez jutnak. De ott a világvége **Jézus második eljövételét: a végítéletet**, az „**idők teljességét**”, a földi világ végét jelenti. János szerint a halottak feltámadása, a jók és a rosszak megítélése Isten akarata szerint történik majd: mindenki bűnei és érényei alapján ítélteik meg. A *Jelenések könyve* a mennyország, az Édenkert újbóli megteremtésével ér véget, a *Héber Biblia* elejéhez, a teremtéstörténethez tér vissza, és keretbe foglalja az egész *Bibliát*.

A *Jelenések könyvének* szimbólumai rendszert alkotnak. **Az egyik visszatérő szimbólum a hét pecsét** (lásd: hétpecsétes titok), amely a bibliai teljességet jelenti. Isten kezében van a hétpecsétes könyv, amely hét részre van osztva, s ő a pecsété-

▲ Albrecht Dürer: Az ötödik és a hatodik pecsét feltörése (1498)

ket egymás után tör fel, hogy a világ történetének végső szakaszát megnyissa ezzel. A pecsétek feltörése az isteni világba való betekintést jelenti. Senki nem merte ezért a pecséteket feltörni, csak a Bárány, azaz Krisztus. „Ott állt a Bárány: olyan volt, mint akit megöltek; hét szarva volt, és hét szeme: az Isten hét lelke az, akiket elküldött az egész földre. A Bárány odament, és átvette a könyvet a trónuson ülő jobb kezéből.” (Jel. 5, 6–7.) A hét szarv a hatalom teljességét, a hét szem a mindentudást, a bölcseséget jelenti.

Ahogy sorban feltöretnek a pecsétek a Bárány által, úgy jelennek meg az egymást követő tragikus, a véget jelző események. Ilyen a pusztítás, az üldözés, az éhezés, a pestisjárvány és a földrengés. Az első négy pecsét feltörésekor megjelenő szerencsétlenségekhez kapcsolódik a *Jelenések könyvének* négy lovasa, az apokalipszis lovasai. Itt a számok mellett a színeknek lesz jelentősége: a fehér, a fekete, a vörös és a fakó egy-egy pusztítást jelent.

A hetedik pecsét feltörése után hét trombita szólal meg. Ezek újabb és újabb pusztításokat hoznak a földre, majd megjelenik hét angyal, kezükben egy-egy pohárral, melyek Isten haragját tartalmazzák. Ezek kiöntése újabb gyötrelmeket hoz, jégesőt, betegségeket stb. Mikor mindennek vége szakadt, a látomásokban megjelent az új ég és föld, a bűnöktől megtisztult világ.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Szent Pál *Szeretethimnuszát*! Állapítsd meg, hány részből áll a szöveg! Mik az egyes szövegegységek központi témái?
2. Fogalmazd meg, megfelel-e a szöveg a himnusz műfaji előírásainak! Válaszodat indokold!
3. Nevezd meg a Szent Pál által felsorolt emberi tevékenységeket, amelyek szeretet nélkül semmit sem érnek!
4. Fogalmazd meg a szöveg alapján, mi az emberlét megnyilvánulásai és a szeretet közti legfőbb különbség!
5. Fogalmazd meg, milyen esemény fog véget vetni a teremtett világ töredékességének!
6. Nézz utána Szent Pál megtéréstörténetének az *Apostolok Cselekedeteiben*! Melyik ószövetségi próféta története mutat sorspárhuzamot Szent Pál (Saul) háromnapos vakságával?

Fogalmak

apokalipszis: a *Jelenések könyve* másik elnevezése; tág értelemben a világ végére vonatkozó jövendölés

prédikáció: valamilyen erkölcsi kérdésre ad választ, tanító célzatú műfaj

▲ Domenico Ghirlandaio köre: Szent János Patmosz szigetén (1480–1485 körül)

Vitassuk meg!

„...nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené!”

PÁL APOSTOL LEVELE A RÓMAIAKHOZ, RÓMAI LEVÉL 9, 16,
REVIDEÁLT KÁROLI, RÓMAI LEVÉL 9, 16

- Melyik ismert, ószövetségi próféta próbált meg „elfutni” az isteni küldetés teljesítése elől? Hogyan alakult később a sorsa?

Kérdések, feladatok

1. Határozd meg az *apokrif* szó jelentését! Az alábbiak közül melyik apokrif irat? Gyűjts még apokrif szövegeket!

János evangéliuma

Jónás könyve

Jelenések könyve

Zsoltárok könyve

Apostolok cselekedetei

Tamás-evangélium

2. Fejtsd ki röviden, hogy miért tehetette Babits az alábbi kijelentést!

„Egy könyvről beszélek, pedig nem egy könyvről, és nem is egy íróról van szó.”

3. Kiknek a szövetségére utal az *Ószövetség*, illetve az *Újszövetség* elnevezés? Milyen szimbolikus tárgy vagy természeti elem kapcsolható az egyikhez és a másikhoz, és miért? Csoportosítsátok az alábbi szavakat és kifejezéseket aszerint, hogy az *Ó-* vagy az *Újszövetségre* vonatkoznak-e!

Isten

Jézus

a zsidó nép

az egész emberiség

Mózes

kiválasztott nép

szenvedésre és egyistenhitre kiválasztottság

bűnöktől való megszabadulás és üdvösség

kő

fa

4. Hasonlítsd össze pár mondatban a bábéli tornyot építő emberek, valamint az első emberpár, Ádám és Éva vétkét és büntetését! Rövid írásodban vedd figyelembe az alábbi szempontokat:

- helyszín;
- az emberi tett/törekvés célja, természete;
- az emberi törekvés megítélése Isten részéről;
- engedetlenség, nagyravágyás!

5. Olvasd el az Egyiptomot sújtó csapásokról szóló részt a *Kivonulás könyvéből*, majd válaszolj az alábbi kérdésekre!

- Miért sújtja egyre szörnyűbb csapásokkal az Isten Egyiptom földjét?
- Mi szerinted a fáraó legfőbb vétké?
- Az isteni parancsolat szerint mivel kell megemlékezniük a zsidóknak az Egyiptomból való megmenekülésükről?
- Tudják-e a zsidók, hogy hová vezeti őket az Isten?
- Ad-e segítséget az ígért földjére vezető úton Isten a zsidó népnek, és ha igen, milyen formában?

6. Elemezzétek a 23. *zsoltár* nyelvi-formai megszerkesztettségét az alábbi szempontok szerint:

- gondolatritmus megjelenése;
- mondatpárhuzam megjelenése;
- a nyitó strófa metaforája;
- a záró strófa metaforája;
- tematikai felépítettség.

7. Nézzetek utána, honnan ered és mit jelentett a 'pálfordulás' kifejezés! Ma milyen értelemben használjuk?

8. Fejtsd ki, mit jelent a 'Meváltó' kifejezés! Ki által, kiknek az érdekében és milyen módon megy végbe a bibliai megváltás története?

9. Fogalmazd meg, milyen ószövetségi állapotot állít helyre az emberi életben a krisztusi megváltás ténye!

10. Állapítsd meg, hogyan köszön vissza az újszövetségi Simeon története a kereszt alatt álló Mária fájdalmában!

11. Nevezd meg a Biblia szövegeinek legfontosabb, általad is tanult műfajait!

VI.
A KÖZÉPKOR
IRODALMA

A középkor

A középkori kultúra sokféle módon él tovább a mai napig. Ma is léteznek középkori alapítású szerzetesrendek, például a bencés rend. Az első egyetemek is a középkorban jöttek létre. És az elmúlt századok pusztításai ellenére számos középkori épület is fennmaradt Magyarországon.

► Nézz utána, mely Árpád-kori templomok találhatóak a lakóhelyed közelében!

Egyházi és világi kultúra

A középkor az antikvitást követő mintegy ezeréves korszak. Kezdetét a történettudomány általában a Nyugatrómai Birodalom bukásához (476), végét pedig Amerika felfedezéséhez (1492) köti. A középkor mint művészettörténeti, irodalomtörténeti korszak határai ezzel nem teljesen egyeznek meg. Az ókeresztény irodalom 4–5. században keletkezett műveit például már a középkorhoz soroljuk, az Itáliában a 14. században megjelenő korai reneszánsz alkotások viszont már egy új korszak kezdetét jelzik.

A középkort megelőző időszak fontos történelmi fordulata, hogy Nagy Konstantin császár 313-ban engedélyezte a korábban üldözött keresztények szabad vallásgyakorlását, és ő maga is felvette a kereszténységet. Nagy Theodosius császár pedig 380-ban kötelezővé tette a keresztény hitvallást a birodalom alattvalói számára. Ezzel a kereszténység államvallássá vált a Római Birodalomban, a keresztény vallás és egyház pedig alapvetően meghatározta a következő századok kultúráját.

Az egyházi művészet és irodalom alkotói gyakran különböző szerzetesrendek tagjai voltak, hiszen főként ők tudtak írni, olvasni. Az első szerzetesrendet Nursiai Szent Benedek (480 k. – 547) alapította 529-ben a Rómától délre található Monte Cassino hegyén. A rend tagjai a bencések, életüket a regula szabályozta. A bencés regula egyik híres alapelve az „ora et labora”, azaz: „imádkozzál és dolgozzál”. A szerzetesrendbe való belépéskor a jelölt ünnepélyes fogadalmat tesz: szegénység, tisztaság (szüzesség) és engedelmesség hármas fogadalmát. A bencés rend után számos másik szerzetesrend is létrejött, női és férfi szerzetesrendek egyaránt. A középkor kiemelten fontos szerzetesrendje az Assisi Szent Ferenc (1182–1226) által alapított ferences rend. A szerzetesek különféle feladatokat láttak el: iskolákat tartottak fenn, betegeket ápoltak vagy kódexeket másoltak. Voltak ún. kolduló rendek is, mint például a ferencesek, domonkosok vagy a karmeliták rendje. Az egyháztörténet egyetlen magyar alapítású szerzetesrendje a Boldog Özséb (1200 k. – 1270) által alapított pálos rend.

A vallási művészet mellett világi kultúra is létezett a középkorban. Ennek legfontosabb helyszínei az uralkodói és főúri udvarok. Az udvarokban virágzó lovagi kultúra az irodalom szempontjából is jelentős: a lovagi epikáról és líráról később még lesz szó. A világi kultúra másik jelentős intézménye az egyetem. Az első egyetemek a 11. században alapított bolonjai egyetem és a 13. században alapított párizsi egyetem, a Sorbonne. A középkori egyetemeknek négy kara volt, az alapszintű képzésben a hét szabad művészetet oktatták, és ezt követték a speciális fakultások: a jogi, az orvostudományi és a teológiai kar. Az oktatás nyelve a latin volt. Bár az oktatók és a hallgatók túlnyomórészt papi személyek voltak, az egyetemek az egyháztól nagyrészt függetlenül működtek. Az egyetemi városokat gazdag kulturális élet jellemezte.

◀ A jáki bencés apátsági templom (13. század)

Sötét-e a középkor?

A „sötét középkor” toposzát a reneszánsz korban alkották meg. Eszerint a középkorban járványok pusztítottak, a világi kultúra és a szabad gondolkodás pedig teljesen visszaszorult. Maga a középkor elnevezés is a reneszánsz gondolkodóktól származik. Ők úgy látták, hogy az antikvitás idején a tudományok és művészetek virágoztak, utána jött egy köztes kor, amely a művészetek és tudományok romlását hozta, de amelynek véget vet az ókori művészet és tudomány újjászületése. **A reneszánsz művészei önmagukat az antik kultúra folytatóinak, újjálesztőinek tekintették.**

De ha alaposabban beleássuk magunkat a kérdésbe, kiderül, hogy az antik kultúra kincseit a középkori szerzetesek másolatai őrizték meg a reneszánsz kornak. Kiderül, hogy a középkorban virágzott a világi költészet, a színház pedig tulajdonképpen a középkorban újult meg. A középkori építészet sem visszalépés az ókori épületekhez képest. A román és a gótikus stílus főként egyházi építményeken figyelhető meg. Ugyancsak fontos a középkori zene, pl. a gregorián énekek, vagy a mai zenei jelzések elődjének tekinthető négyvonalas kotta-

írás, a szolmizáció is. **A reneszánsz újjászületés tehát elképzelhetetlen a középkor kultúrája nélkül.**

Az érett középkor irodalma két ágra: egyházi és világi ágra osztható. Mind az egyházi, mind a világi irodalomban mindhárom műnem képviselteti magát. A korszak jellemző műnemeit és műfajait az alábbi összefoglaló táblázat mutatja.

Az érett középkor irodalma

Műfaj	Egyházi irodalom	Világi irodalom
Epika	prédikáció, vallomás, legenda, példázat	lovageposz, lovagregény, geszta, intelem
Líra	himnusz, planctus, haláltánc	trubadúrlíra, minnesang, vágánsköltészet
Dráma	mirákulum, moralitás, misztériumjáték	vásári komédia

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Szent Benedek *Regulájának* részleteit! A Prológus részlete alapján mi a szerzetesi élet értelme és végső célja?
2. A szerzetesi hármasság fogalom egyik pontja az engedelmeszségre vonatkozik. Milyen feltételek teljesülése esetén kedves az engedelmeszség Isten előtt? Mi az apát szerepe az engedelmeszség erényének gyakorlásában?
3. A *Regula* követendő magatartásformának tartja az alázat erényét. Kinek az újszövetségi példáját idézi meg az önmegalázás és felmagasztalódás összefüggése?
4. Miért tiltja a *Regula*, hogy a szerzeteseknek tulajdonuk legyen? Vajon mit tarthattak gonosz bűnnek a tulajdonlásban a bencések?

Vitassuk meg!

„Senki se merészljén az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; egyáltalán semmit sem: se könyvet, se íróasztalt, se íróvesszőt, tehát igazán semmit se.”

NURSIAI SZENT BENEDEK: REGULA,
SÖVEGES DÁVID FORDÍTÁSA

- Mit gondolsz, miért rendelkezik ilyen szigorúan Benedek a tulajdonlást illetően? Miért tarthatta veszélyesnek a tulajdonlásban a szerzetesi életre nézve?

Fogalmak

szerzetesrend: az egyház által jóváhagyott, meghatározott szabályrendszer, a regula szerint élő férfiak vagy nők közössége

középkori egyetem: világi oktatási intézmény, ahol az alapképzés mellett teológiát, filozófiát, jogot és orvostudományt tanítottak

hét szabad művészet: a középkori műveltség legfontosabb területei, a grammatika (nyelvtan), a dialektika (a logikus gondolatkifejtés), a retorika, a zene, az aritmetika (számтан), a geometria, az asztronómia (csillagászat)

Középkori egyházi irodalom

A középkori európai ember gondolkodásmódját alapvetően meghatározta a kereszténység. A legfontosabb kérdésekre az egyház által adott válaszokat fogadta el mindenki, az attól eltérő nézeteket igyekeztek visszaszorítani. Ma már hiába keresnénk az akkorihoz hasonló egységes világnézetet, európai kultúránk és társadalmaink alapjait a mai napig mégis ez a nézetrendszer határozza meg.

- ▶ A kereszténység milyen társadalomszervező és morális tanításai adják mindennapi létezésünk alapjait?

Szent Ágoston: Vallomások

A kor legnagyobb tekintélyű gondolkodója, **Aurelius Augustinus** (354–430) az észak-afrikai Tagastében született. Tanulmányai után Milánóban működött, ahol Ambrus prédikációinak hatására megtért. Megtérésehez vezető belső, vívódásokkal teli útját a híres kerti jelenetben írta le: a szomszédból gyermekhangra lett figyelmes, ami azt mondta: „Tolle, lege” (Vedd fel, olvasd). A mondatot a Bibliára vonatkoztatta, amit találomra felnyitva tanulmányozott. A felütött szöveghely tanítását személyre szóló tanításnak élte meg, így az egy életre megváltoztatta gondolkodás- és életmódját. 387 nagyszombatján felvette a keresztséget, később pappá is szentelték. Hatalmas irodalmi tevékenységet fejtett ki: teológiai, hitvédelmi, filozófiai és egyházszerzői írásműveket egyaránt alkotott. Később Hippo városának püspöke lett. **Leghíresebb műve a Vallomások (Confessiones). Ez az Istent megszólító könyv Ágoston saját élettörténetének elbeszélését, illetve a bibliai szövegekről szóló elmélkedéseit tartalmazza. Műfaja: önvallomás, gyónás, elmélkedés és ima. A mű 3 részre tagolódik: az első részben a megtérésig tartó, bűnös életút, a másodikban a már kereszténnyé lett Szent Ágoston belső vívódásainak krónikáját olvashatjuk. A harmadik részben a szerző a Teremtés könyvét magyarázza. Szent Ágoston műve új műfajt teremtett, később például II. Rákóczi Ferenc vagy a francia Rousseau is írt vallomásokat.**

▲ Philippe de Champaigne: Szent Ágoston (1645 körül)

Himnuszköltészet

A késő középkor és az egész egyháztörténet egyik legnagyobb hatású szentje **Assisi Szent Ferenc** (1182–1226). Gazdag itáliai kereskedőcsaládban született.

Az Assisi és Perugia között dúló háborúban fogságba esett és megbetegedett. A lábadozás alatt átértékelte életét, és hazatérve lemondott vagyonáról, visszavonultan, koldusként élt. 1209-ben tizenkét társával megalapította a Kisebb Testvérek Rendjét, amely aztán ferences rend néven terjedt el a világon.

Szent Ferenc legismertebb műve a Naphimnusz, amely a legrégebbi olasz nyelvű szöveg: egy 1250 körül írt kódexben maradt fenn. Isten emelkedett hangvételű megszólítását a teremtett világ számbavétele követi. A Nap, a Hold, a szél, a víz,

a tűz és a föld mind a teremtés célszerűségét dicsérik a panteizmus (minden Isten) tanításával. A felsorolt elemekhez társított rokonságnevek (bátyánk, nénénk, öcsénk stb.) a minket körülvevő világhoz fűződő bizalommal teli, harmonikus, családias viszonyról árulkodnak. A vers szabálytalan hosszúságú versszakokra tagolt szöveg képét mutatja, melynek uralkodó alakzata a gondolatrítmus és a halmozás. A részben rimes himnusz a 148. zsoltár parafrázisa. A verset uraló fényképzet a teremtés folyamatának és dicsőségének ragyogását jelképezi.

A planctus és a legenda

A planctus középkori siratóének vagy gyászdal. A 13. században élte virágkorát. Fontos változata a Mária-tisztelethez kapcsolódó planctus, amely Jézus anyjának passióbeli fájdalmát énekli meg. Ennek leg-híresebb példája Jacopone da Todi (1230 k. – 1306) latin nyelvű költeménye, a Stabat mater. A cím, amely a vers első két szava, a keresztt alatt álló anyára utal.

Todi Mária-himnuszának első része a keresztre feszítés történetének epikus mozzanatait beszéli el. A versbeszélő Mária nézőpontjába helyezkedve az ő anyai fájdalommal azonosul, de megrendül a Jézus által bűntelenül elszenvedett halál gondolatától is. Az 5. versszaktól a lírai elbeszélést az imádság beszédhelyzete váltja: a lírai én a Mária-sorssal való azonosulást kéri. Beszédszándékában, a gyászbán való személyes osztozás vágyában az üdvösség reménysége jelenik meg. A záróversszakban ugyanezen célból Krisztushoz mint legfőbb közbenjáróhoz fordul. A versszöveg 10 azonos szerkezetű, rímes, ütemhangsúlyos versszakból áll, melyben az alliterációk, a szótöismétlések és a szabályos rímképlet a középkori himnuszsköltészet fejlett állapotát mutatják. A versbeszélő megrendültségét a változatos mondatmodalitás is jelzi. A planctus műfajába tartozik a legkorábbi fennmaradt magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* is.

Fogalmak

vallomás: a szerző lelki életének, törekvéseinek, világfelfogásának őszinte, elmélkedő jellegű feltárása

legenda: a szentek életének, a velük kapcsolatos csodás történeteknek prózai vagy verses elbeszélése

ókeresztény irodalom: a Római Birodalom területén megszülető kereszténység korai századainak vallásos irodalma

egyházatyák: az ókor és kora középkor (1–7. század) egyházának kiemelkedő egyházi írói, gondolkodói, például Szent Ambrus, Szent Ágoston és Szent Jeromos

püspök: az egyház nagyobb területi egységének a vezetője

pápa: Róma püspöke, a római katolikus egyház vezetője

ütemhangsúlyos verselés: olyan verselési forma, amely a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok váltakozásán alapul; alapegysége az ütem: egy hangsúlyos és néhány (jellemzően 2-5) hangsúlytalan szótag kapcsolata; a magyar ütemhangsúlyos verselésben mindig az ütem első szótagja viseli a fonetikai nyomatékot, az ütemhangsúlyt

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben Szent Ágoston *Vallomások* című művének részleteit! Fogalmazd meg, mi okozza az elbeszélő keserves szomorúságát!
2. Gyűjtsd ki, mi mindent üzent a találomra felütött Szentírás Szent Ágostonnak!
3. Hogy számol be az elbeszélő a megtérés pillanatáról? Milyen jelei voltak a lelki változásnak?
4. Hogyan változott meg Szent Ágoston élete a megtérés hatására?
5. Olvasd el a szöveggyűjteményben Jacopone da Todi *Stabat mater* kezdetű versét! Keress benne példákat alliterációkra és szótöismétlésre!
6. Állapítsd meg a *Stabat mater* rímképletét! Hogyan nevezzük a versszakok első két, illetve második négy sorának rímfajtáját?
7. Állapítsd meg, hány kisebb egységre tagolható a vers! Mi a tagolhatóság alapja?

8. Milyen biblikus jelenetet ábrázol a *Stabat mater*? Milyen híres képzőművészeti alkotások kapcsán találkoztál már ugyanezzel a jelenettel?
9. Nézzetek utána, milyen híres európai és magyar zeneművek kapcsolódnak Jacopone da Todi *Stabat mater* című verséhez!

Vitassuk meg!

„Éreztem, hogy ezek a gonoszságok béklyóba fognak engem.”

SZENT ÁGOSTON: VALLOMÁSOK, VÁROSI ISTVÁN FORDÍTÁSA

► Te mit gondolsz: az ember alapvetően jó, vagy minden ember eleve a rosszra hajlik? Érvelj meglátásod mellett! Hozz fel minél több konkrét példát!

◀ Mathias Grünewald: A kis keresztfeszítés (1511–1520 körül)

Halotti beszéd és könyörgés

Ebben a leckében egyebek mellett a legrégebbi magyar nyelvű szöveggel, a *Halotti beszéd és könyörgés*ssel foglalkozunk. Még ha nem is értünk minden egyes szót, azért egészen jól elboldogulunk az ómagyar nyelvvel. Pedig több mint nyolcszáz éve beszéltek így! Ahhoz képest, hogy minden gyökeresen átalakult azóta, a nyelvünk aránylag keveset változott. Igaz, a szókészletünk sok tekintetben más lett, de a szabályok, a nyelvtan, a magyar nyelv „logikája” szinte ugyanolyan, mint nyolcszáz esztendeje.

- ▶ A magyar nyelv szókészlete ma is változik. Vannak olyan kifejezések, amelyeket korábban használtál, de aztán kimentek a divatból?

Magyarországi latin nyelvű irodalom

A magyar nyelv első emlékei a 11. századból származnak. A 12. század végéig csupán **szórványemlékek, azaz idegen nyelvű szövegben található magyar szavak, kifejezések** adnak hírt nyelvünk állapotáról. A legismertebb szórványemlékünk a tihanyi apátság 1055-ben íródott alapítólevelében olvasható mondat-töredék: „*Feheruaru rea meneh hodu utu rea*”, azaz: Fehérvárra menő hadi útra.

Az Árpád-kor irodalmi alkotásai ugyanis elsősorban latin nyelven születtek. Kiemelkedő fontosságú ezek közül **Szent István király *Intelmek* című műve, amelyben a helyes uralkodásra, az uralkodói erényekre tanítja a trónörökös, Szent Imre herceget.**

Az intelem (parainesis, királytükör) műfaja alapvetően világi tematikájú műfaj, ám az ideális uralkodó legfontosabb tulajdonságaként sokszor az istenhitet nevezi meg. Reformkori magyar irodalmunkban Kölcsey Ferenc *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* című művével kapcsolódik a műfajhoz.

Az első fennmaradt szövegemlék

A *Halotti beszéd és könyörgés* a magyar nyelv (sőt a teljes uráli nyelvcsalád) első fennmaradt **szövegemléke**, 1195 körül keletkezett. Egy latin nyelvű szertartáskönyvben talált rá Pray György jezsuita szerzetes, történész. Róla nevezték el a szöveget tartalmazó kódexet *Pray-kódex*-nek. **A *Halotti beszéd és könyörgés* egy latin temetési prédikáció szabad fordítása.** A latin eredeti közvetlenül a magyar szöveg után következik. A beszédet követő könyörgés szintén fordítás, eredetije a kódex egy másik lapján ugyancsak fellelhető.

A sír fölött elmondott prédikáció a temetésen egybegyűlt gyászolókat az emberi mulandóságra emlékezteti. Felidézi a halál eredetének bibliai magyará-

zatát, Ádám és Éva bűnbeesésének történetét. Végül az elhunyt bűneinek bocsánataért könyörgő imára szólítja fel a híveket. Ahogyan tehát a bűn miatt vesztette el az ember a Paradicsomot, úgy a bűnöktől való megszabadulás által nyerheti azt vissza.

Bár a *Halotti beszéd*nél korábbról nem maradt ránk összefüggő magyar nyelvű szöveg, a prédikáció stilisztikai és retorikai (szónoki) megformáltsága arra enged következtetni, hogy azt már egy régóta

▲ Willem Vrelant: Halotti mise (1460 körül)

élő fordítási és anyanyelvi gyakorlat előzte meg. A **stilisztikai eszközök közül kiemelkedik a figura etymologica** (a szótó ismétlésén alapuló alakzat, pl. „*halálnak halálával halsz*”). A műfajánál fogva jellemzően szóban előadott szöveg emellett fejlett retorikai tudásról is árulkodik. Rendkívül erőteljes a beszédet **nyitó megszólítás**, amely – rámutatva a sírra – saját halandóságával szembesíti a gyászolókat. A prédikáció hatását erősíti továbbá például a kérdés („*Kik azok?*”), a felkiáltás („*Kürie eleison!*”) és a bevezető felszólítás variált ismétlése is („*Ahogy ti is látjátok szemetekkel.*”).

A *Halotti beszéd* elsőségének köszönhetően mára jelképes jelentésekkel is gazdagodott. Saját eredeti témáján túl a hagyományhoz való kötődést, a magyar kultúrához, illetve a nyelvhez fűződő viszonyt is kifejezheti. Így értelmezhető például Kosztolányi Dezső és Márai Sándor egyként *Halotti beszéd* címet viselő verse.

Fogalmak

intelem: meghatározott személyhez

(pl. uralkodóhoz) intézett erkölcsi célzatú beszéd

királytűkór: erkölcsi-tanító célú intelem, amely gyakorlati tanácsokat ad az uralkodáshoz

kódex: kézzel írott könyv, amelyet gyakran művészi értékű képekkel, miniatúrákkal és a fejezetkezdő nagybetűket kiemelő iniciálékkal díszítettek

nyelvelmlék: régi korból származó írott följegyzés, amelyből a nyelv régebbi állapotára, jellemző sajátosságaira lehet következtetni

prédikáció: erkölcsi-tanító célzatú egyházi beszéd

szórványemlék: olyan szó, szókapcsolat vagy mondattömbnyi területű nyelvelmlék, amely egy másik nyelvű szövegbe ágyazva őrződött meg

szövegemlék: olyan nyelvelmlék, amely összefüggő gondolatokat tartalmaz

figura etymologica: azonos tövű szavak ismétlődésén alapuló szóalakzat

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szövegyűjteményben a *Halotti beszéd és könyörgést*! Állapítsd meg, hány részre tagolható a nyelvelmlék!
2. Melyik ószövetségi történeteket idézi fel a mű eleje? Miért?
3. Milyen logikai rendben kapcsolódnak egymáshoz a megidézett ószövetségi történetek és az ismeretlen szerző hallgatóságához fordulása?
4. Kikhez imádkozik a szónok és a hallgatóság? Miért?
5. Keress példákat a szövegben figura etymologicára és alliterációra! Mit bizonyít ezeknek az ismétléses alakzatoknak a szövegbeli jelenléte?
6. Bizonyítsd a szöveg élőbeszédszerűségét! Nevezd meg azokat a részeket, amelyek a hallgatóság tényleges jelenlétére utalnak!
7. Hogy mondanád mai magyar nyelven az alábbi szavakat: ürdüng, jorgasson, heon, isa, pukul?

Vitassuk meg!

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Mélyen bennem van, vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként.”

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ÁBÉCÉ A NYELVRŐL ÉS LÉLEKRŐL

- Szerinted mi mindent tehetünk, hogy évszázadok múlva is legyen még magyar nyelv? Milyen tényezők veszélyeztetik anyanyelvünk hosszú távú megmaradását?

Ómagyar Mária-siralom, az első magyar vers

Az első magyar vers címével Jézus anyjára, Máriára utalunk. A vers a Jézus keresztje alatt álló Mária fájdalmának költői megfogalmazása. Máriáról keveset írnak az evangéliumok, a katolikus hívők körében mégis nagy tisztelet övezi őt.

- ▶ Milyen híres, Szent István királyhoz köthető, történelmi esemény köti Magyarországot örökre Szűz Máriához?

A Leuveni kódex

Az *Ómagyar Mária-siralom* az első magyar nyelven fennmaradt vers. A *Halotti beszéd*-hez hasonlóan ez is fordítás, azonban nem egyetlen latin eredetire megy vissza, mivel szerzője több forrást használt fel. Ezt a technikát hívjuk **kompilációnak**. A magyar szöveghez egy Gottfried nevű párizsi apát *Planctus ante nescia* kezdetű műve áll a legközelebb.

Az *Ómagyar Mária-siralom* valószínűleg a 13. század közepén keletkezett, és ugyanezen század végén másolta be egy ismeretlen személy a *Sermones (Beszéd)* című kódex egyik üres lapjára. Ezt a kódexet később **Leuveni kódexnek** nevezték el, mert egy ideig a leuveni egyetem könyvtárában őrizték, Belgiumban. A kódex sorsa igen kalandosan alakult. A 20. század elején Itáliában vásárolta meg egy német antikvárius, aki egy bizottságnak adta el. Ez a bizottság az első világháborúban elpusztított leuveni könyvtár kár-

Legendák

A legendák („olvasandó dolgok”) a középkori, egyházi epikus vagy verses műfajként Krisztus, Szűz Mária, illetve a szentek életének egy-egy csodás eseményét dolgozzák fel. Ezek a szövegek kezdetben (11–12. század) latin nyelven keletkeztek, később, a 12–13. században viszont már nemzeti nyelven szóáltak meg. Az anyanyelvűség oka az az olvasói igény volt, amit a latinul már nem tudó, de a szent történetek iránt fogékony szerzetesi közösségek, illetve városi polgárok támasztottak a jámbor szerzőkkel és fordítókkal szemben. Ugyanez az igény vezetett a legendák kevert hangneműségéhez is: a szövegekben a szentéletűség bizonyítékának jegyei mellett a szórakoztató, világi elemek is gyakran jelen vannak.

Az első magyarországi legendák pl. Szent Istvánról, Szent Imre hercegről és Szent Gellért püspökről a 11–12. században még latin nyelven születtek meg. Az anyanyelvű írásbeliség kezdetét, így az első magyar nyelvű legendák keletkezését is a 13. század elejére kell tenni.

A Margit-legenda, Árpád-házi Szent Margit, IV. Béla lányának története 1310 körül keletkezett magyar nyelven. Szövegének másolója 1510-ben Ráskay Lea, domonkos apáca volt. A legenda Szent Margit kolostori életének mindennapjait és buzgó, imádságos lelki életét tárja az olvasó elé. A margiti példán keresztül erősíti meg a befogadóban azt a középkori meggyőződést, ami a földi élet örömeinek megvetésére és a krisztusi, üdvösséget hozó életút követésére irányult. A legenda a főhős példáján át az alázat, a szegénység, az önsanyargatás, az imádság és az engedelmesség értékeit hangsúlyozza. Ezek az életmódelemek egyben Szent Margit jellemzésének eszközeivé is válnak.

◀ Rogier van der Weyden:
Levétel a keresztről (1438)

pótlásának céljából gyűjtött értékes könyveket. Csupán ekkor, **1923-ban fedezték fel a magyar nyelvű költeményt.** A leuveni könyvtárat a második világháború alatt találat érte, aminek következtében ismét porig égett. Néhány értékes tétel azonban a csodával határos módon, köztük az *Ómagyar Mária-siralom* kódexe is egy vasszekrényben sértetlen maradt. A Leuveni kódex hosszas tárgyalások után egy csereegyezmény keretében 1982-ben került Magyarországra.

Az Ómagyar Mária-siralom

A vers műfaja **planctus.** Témája **Szűz Mária fájdalma Jézus megkínzása és kereszthalála láttán.** A vers tehát egy bibliai témát dolgoz fel, ugyanakkor tovább is gondolja az evangéliumban olvasható történetet, hiszen a szenvedő fiát látó anya személyes érzelmeiről szól.

Az *Ómagyar Mária-siralom* poétikai, költészettani megformáltsága **a korabeli magyar nyelvű líra fejlettségéről tesz tanúbizonyságot.** Aligha képzelhetnénk

el ilyen remekművet előzmények egész sora nélkül. A vers költőiségét szépen szemlélteti például a sokat idézett 5. szakasz: „*Világ világa, / Virágnak virága! / Keserűen kinzatul, / Vos szegekkel veretül*”. A versszak hangzását a *v* és *k* hanggal kezdődő szavak sokszoros alliterációja teszi zeneivé. A „*világ világa*” figura etymologicája pedig mesterien állítja egymás mellé világ szavunk két jelentését. Ez a kifejezés nemcsak költői játék, hanem Jézus egyik evangéliumi kijelentésére utal: „*Én vagyok a világ világossága*” (Jn 8,12).

Fogalmak

kompiláció: idegen forrásokból, többféle anyagból összeállított mű

szekvencia: a katolikus miseliturgiában a változó miseénekek egyike

alliteráció: egymás után következő szavak kezdőhangjának megegyezése

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben az *Ómagyar Mária-siralom* című verset! Melyik bibliai jelenetet idézi fel a szöveg? Ki a versbeszélő?
2. Kiket szólít meg a versbeszélő? Mit közöl velük, illetve mit kér tőlük?
3. Gyűjtsd ki a versből a Jézus testi szenvedésére utaló kifejezéseket!
4. Nézzetek utána, melyik evangéliumi eseményre hivatkozik a versbeszélő, amikor Simeont említi! Hogy kapcsolódik a felidézett történet a passióhoz?
5. Gyűjtsd ki a versből az ismétléses alakzatokat: az alliterációkat és a figura etymologicákat! Mit bizonyít az alakzatok nagy száma a szövegben?
6. Hasonlítsd össze az *Ómagyar Mária-siralom* Jacopone da Todi *Stabat mater* című versével! Milyen hasonlóságokat és különbségeket látsz?
7. Állapítsd meg, milyen jellemző anyai magatartásformát közvetít Mária halálvágya a versben!

Vitassuk meg!

Volék siroim tudotlon.
Siroimol sepedik,
buol oszuk, epedek,

ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM, EGYKORI KIEJTÉS SZERINTI SZÖVEG
PAIS DEZSŐ OLVASATÁBAN

- Mi mindent képes vállalni egy édesanya a gyermekéért? Mária milyen fiához, Jézushoz fűződő érzelmi kötelékéről tanúskodik a fenti idézet?

Az Ómagyar Mária-siralom a Leuveni kódexben (13. század) ►

Az Ómagyar Mária-siralom elemzése

Az Ómagyar Mária-siralom akkor is megkülönböztetett helyet foglalna el a magyar kultúra történetében, ha nem lenne figyelemre méltó költői teljesítmény. A nyelvtörténet egy olyan szakaszában – az ómagyar korban – keletkezett ugyanis, amelyből rendkívül kevés nyelvmemlék maradt fenn, **forrásértéke tehát felbecsülhetetlen**. A vers azonban esztétikai szempontból is egyedülálló. Nemcsak **nyelvünk legrégebb írásos lírai emléke**, hanem olyan költői remekmű, amely a **magyar költészetben még évszázadokon át páratlan stilisztikai színvonalat képvisel**. Nem csoda, hogy szövegét – és az azt őrző *Leuveni kódexet* – a nemzeti ereklyéknek kijáró tisztelet övezi.

Hagyomány és újítás (?)

Az Ómagyar Mária-siralom **témája** – Mária fájdalma Jézus szenvedése láttán – igen **elterjedt volt a középkor második felének vallásos költészetében**; számos latin változata és több száz népnyelvű feldolgozása is ismert. A téma népszerűsége a megváltozott vallási igényekkel magyarázható: a hit **egyre személyesebbé vált, egyre nagyobb szerep jutott az érzelmkifejezésnek, és ezzel párhuzamosan megújult a Mária-kultusz is**. Ez az **újfajta vallásosság** többek közt egy jellegzetes középkori műfaj, a **planctus (gyászdal) egyik változatában**, a Krisztus kereszttje alatt megszóllaltatott Máriát középpontba helyező helyzetdaldalban **találta meg a maga kifejezésformáit**.

A téma a **szekvencia** liturgikus eredetű formáját viseli. A latin szó (jelentése: ami következik) eredetileg a mise egyik eleméhez, az Isten dicséretéhez (alleluja) kapcsolódó hangjegysort jelölte. A dallamhoz később szöveg is társult, amely rímes formában, strófákba rendeződve lassan önálló műfajjává vált. A *Leuveni kódexben* egy latin planctus is található, amely megőrizte az énekes előadás nyomait. Az is elképzelhető – noha erre vonatkozó bizonyíték nincs –, hogy az Ómagyar Mária-siralom is eredetileg énekelve hangzott el. Egyes kutatók emellett azt sem zárják ki, hogy a szöveg akár drámai formában, misztériumjátékként is megszólalhatott.

A **korabeli alkotásmódnak megfelelően az Ómagyar Mária-siralom szerzője is korábbi szövegeket használt fel saját műve megírásához**. A vers **közvetlen mintája viszont – ha volt ilyen – ma is ismeretlen**. Az Ómagyar Mária-siralom kimunkált költői nyelvre **fejlett, magyar nyelvű költői gyakorlatot fel-**

tételez, amelynek nem maradt más, ehhez fogható nyoma a középkor századaiból. Költője, ha fordított is, elkerülte az idegenszerűséget, a korai fordításirodalmunkra jellemző latinizmusokat, és gördülékenyen alkalmazta a **rímeket**, miközben művének ritmusa **kétütemű, kötetlen szótagszámú magyaros verselés**.

- **Hogyan kapcsolódott az Ómagyar Mária-siralom a liturgiához?**
- **Mi alapján következtethetünk arra, hogy a verset jelentős magyar nyelvű költői gyakorlat előzte meg?**

Helyzetdal és drámaiság

Az Ómagyar Mária-siralom nem visszatekintő nézőpontból, a hívek szemszögéből idézi fel a passiótörténet eseményeit. Sokkal személyesebb ennél: **lírai beszélője maga Mária**, akinek legemberibb érzelmei, anyai fájdalma domborodik ki a költeményben. Krisztusnak sem elsősorban az isteni vonásai erősödnek fel (bár a vers többször is finoman utal a szenvedő isteni természetére, például: „*Maraggyun urodam, / Kit világ féllyen!*”) – a passióábrázolásoknak a nyugati kereszténységben meggyökeresedett hagyományához híven **mélyen emberi az Ómagyar Mária-siralom megközelítése is**.

A **szöveg drámai dinamikáját a címzettek folyamatos váltakoztatása, a monológból kirajzolódó jelenetezés adja**. Mária először saját fájdalmát festi le (1–2. vsz.), s miközben újra és újra visszatér ehhez (4., 7. és 9. vsz.), előbb Jézushoz (3. és 5–6. vsz.), aztán a halálhoz (8. vsz.), majd újra fiához (10. vsz.), végül annak kínzóihoz szól (11–12. vsz.). **Mozgalmas, zaklatott jelenetben** tárul tehát az olvasó elé a fiát sirató anya kétségbeesése, s ezt a hatást a szöveg stilisztikai eszközei tovább fokozzák.

A drámai szövegszervezés ugyanakkor **jelenválóvá teszi az eseményt, így az érzelmi azonosulást is segíti**. Az első versszak jelen ideje feloldja az olvasó (vagyis a vers eredeti szerepe szerint a hívek) és az így megjelenített esemény közti időbeli távolságot, s ezzel a liturgikus cselekedetek egyik alapvető funkcióját idézi: hozzáférhetővé teszi a szent időt, a krisztusi áldozat és a megváltás misztériumát.

- **Miért tekinthető a vers helyzetdaldalnak?**
- **Melyek az Ómagyar Mária-siralom drámai jellemzői?**

Nyelv és stílus

A költemény stilisztikai-retorikai gazdagsága már első modern olvasóit is megdöbbenetette: „*Vers (...) pedig a javából*” – írta róla Horváth János alig egy évtizeddel a felfedezése után.

Már az első versszak tudatosan építkező, a mestersegbeli fogásokat kifinomultan alkalmazó alkotóra vall. Rögtön megjelenik benne az **az ellentétekre épülő szerkesztés**, sőt ellentétező párhuzam, ami **az egész verset jellemzi**. Első olvasásra is nyilvánvaló a versszakot feszítő ellentét, de különösen hatásos az 1. és 3. sor szembenállása, hiszen a két sor ritmikailag párhuzamos, mindkettő 4/3 osztású: „*Volék sirolm tudotlon.*” – „*Búol oszuk, epedek.*” (Hasonló módon emeli ki a szöveg a későbbiekben például a *türvéntelen–biüntelen* ellentétet vagy az utolsó strófa mondattanilag is párhuzamos kezdősorait: „*Kegyügyetük fiomnok, / Ne légy kegyülm mogomnok*”). Az így kiváltott hatást tovább erősíti, a beszélő lelkiállapotát még inkább átélhetővé teszi a 2–3. sor igealmozása (*sepedik, oszuk, epedek*).

Mária mérhetetlen **fájdalmát a bensőséges anyafiú kapcsolatot érzékeltető nyelvi megoldások teszik igazán hitelessé**. Ilyenek a Jézust megszólító részletekben nyomatékkal alkalmazott birtokos személyjelek, de még inkább a **kicsinyítő képzők** (*urodum* = uracskám; *fiodum* = fiacskám). A 3. versszakról a szöveg az érzelmi fokozás egyéb eszközeit is kihasználja, **indulatszókka**l, **felszólító** („*Sirou anyát teküncsed, / Búabeül kinyuhhad!*”) és felkiáltó mondatokkal él („*Ó én ézes urodum, / Eggyen igy fiodum!*”).

Az 5. versszak keserű felkiáltását a 4. strófa kijelentő mondatai készítik elő, amelyek egyben a virtuóz módon szerkesztett párhuzamrendszer újabb példáját szolgáltatják. A versszak első és második felét ugyanis egyaránt mondattani párhuzam kapcsolja szorosabban össze (alany, határozó, állítmány – jelző, jelző, alany, illetve névszói állítmány), s mindkét esetben a látványtól – könny, folyó vér – Mária belső állapota irányába halad a leírás. Emellett az érzelmeket festő 2. és 4. sort a sorok elejének ismétlődése (idegen szóval: anafora) is kiemeli: „*Én junhum buol fírad.*” – „*Én junhum olélottya.*”

Az ezt követő **5. strófa** – minden bizonnyal a vers legismertebb részlete – az *Ómagyar Mária-siralom* **érzelmi-hangulati csúcspontja**. A versszakot első sorban **rendkívül intenzív zeneisége** (alliterációi és az első két sor tőismétlései – figura etymologicái) teszi egyedülállóvá: „*Világ világa, / Virágnak virága! / Keserüen kinzatul, / Vos szegekkel veretül.*” Az akusz-

tikus megoldás ugyanakkor a **vers alapelentétét emeli ki**. A strófa első felében Mária fia szavaival („*Én vagyok a világ világossága*”) és két rendkívül gazdag jelentésű jelképpel szólítja meg Krisztust: a fény, a világosság többek közt az Isten, az isteni megnyilatkozás, a dicsőség, az üdvösség, a bölcsesség, a virág pedig az áldás, a kiválasztottság, a mulandóság, az emberi életút szimbóluma. A 3–4. sorban ezt a himnikus megszólítást a szenvedés különösen érzékletes képei követik. Érték és értékvesztés kontrasztja, a szegyenülő/szegényülő szépség látványa, **igazságtalanság által keltett feszültség**, bár a vers egészének meghatározó hatáselemei alighanem itt a legerőteljesebbek.

A közös szenvedés vágya, valamint az anyai önfeláldozás mellett ezek a motívumok szervezik a mind zaklatottabbá váló monológot, amelynek **ritmusát a megszólítottak gyakori váltakoztatása gyorsítja**. A zsidóknak címzett zárlat aztán – az utolsó versszak könyörgése előtt – a végtelenségig fokozza a szöveg „sebességét”: négy igenévben („*Fugva, husztuzva, / Üklelve, ketve*”) tulajdonképpen a szenvedéstörténet kulcsmozzanatait beszéli el. Ezzel a kivonatos elbeszéléssel válik igazán átélhetővé az utolsó strófa végletes kétségbeesése, amely a közös halál lehetőségének megfogalmazásával a feszültség tetőpontján zárja le a monológot.

- Milyen szerepe van a párhuzamosság különböző változatainak a versben?
- Fejtsd ki a zárlat sűrített szenvedéstörténetét! Milyen mozzanatokra utal az említett négy igenév?

Szövegkritikai problémák

Az *Ómagyar Mária-siralom* kutatói a *Leuveni kódex*ben fennmaradt szöveg hibái alapján arra a következtetésre jutottak, hogy másolatról van szó. Amellett is szólnak érvek, hogy a szöveg eredeti sorrendjét a másoló összekeverte, ahogy nem kizárt az sem, hogy a ránk maradt vers a másolás során csonkult. Források hiányában rendkívül nehéz a felvetődő kérdések tisztázása. A szövegkritika nehézségeit jól szemlélteti, hogy a 10. versszaknak (benne a „*valállal*” szóval, amely hapax, vagyis ez az egyetlen ismert előfordulása) máig sem született általánosan elfogadott értelmezése. Bizonyosnak látszik tehát, hogy az első magyar vers filológiai kihívásaival, amelyek immár egy évszázada foglalkoztatják a magyar nyelv- és irodalomtörténetet, a jövő kutatógenerációinak is szembeülniük kell.

A lovagi epika

A történetírás királyi udvarokhoz és dinasztiákhoz kötődő írásos szövegvilág. A geszták és a krónikák mögött többnyire valamilyen konkrét megbízatás állt. Az első kétszáz évből nem maradt fenn eredeti alkotás, de a későbbi művek arról tanúskodnak, hogy a történetírás kezdetei a 11. századig nyúlnak vissza.

- Milyen természetes emberi igény állhat a szándék mögött, hogy egy nemzet vagy uralkodóház története a krónikák és geszták révén az utókorra szállhasson? Miért adhattak megbízást a megírásukra?

Anonymus: *Gesta Hungarorum*

A középkori magyar kultúrában a magyar nép eredete, honfoglalásának eseményei, kalandozásai és hőstettei évszázadokon át szájhagyomány útján örökítődték át nemzedékről nemzedékre. Ezeket a meséket és énekelte történeteket a középkori latinul író krónikások a maguk történeti műveiben, a gesztákban használták fel.

A legelső ránk maradt történeti mű Anonymus *Gesta Hungarorum* című, 13. század elején keletkezett munkája. Az ismeretlen szerző neve „névtelen-t” jelent. A magát „P. dictus magister”-nek nevező Anonymus valószínűleg III. Béla király írnoke lehetett. Névtelensége a középkori világszemléletből fakadó művészfelfogást tükrözi: az elkészült műalkotásért nem a művészt, hanem egyedül Istent illeti meg a dicsőség. A *Gesta Hungarorum*ban olvashatunk először Emese álmáról és a vérszerződésről. Az *Emese álma*-monda a kereszténység felvétele előtti, a pogány ősvallás korából származó történet,

▲ Ligeti Miklós: Anonymus (1903)

amely a magyar nép eredetét földi és transzcendens eredetre vezeti vissza. Anonymus műve azt bizonyítja, hogy a pogány, természeti vallású magyarság még a keresztény államvallás felvétele után is megőrizte ősi, kulturális és hitbéli gyökereit. A mű célja a magyarok eredetének, vándorlásának, honfoglalásának és honszerző harcainak bemutatása. Anonymus a geszta összeállításakor korabeli, 12. század végi hősi énekekre és nyugati krónikákra támaszkodott. Minden bizonnyal forrásként használta az azóta elveszett *Magyar Krónikát* is, ezért a *Gesta Hungarorum* vált a legrégebből fennmaradt magyar krónikává. Míg azonban a *Magyar Krónika* az Árpád-ház dinasztikus tetteinek leírására szorított, Anonymus szándéka egy, a kora nemességének őseit méltató

Lovageposzok, lovagregények

A 11. századra az egyházi irodalom mellett kialakult az udvari kultúra irodalma, a lovagi líra és epika. A középkori lovagok a földesúr szolgálatára, a nők, a szegények és a keresztény hit védelmére fogadalmat tett katonák voltak. Ez az ideál tehát olyan eszmény volt, amely nemcsak a túlvilágon, hanem a földi létben is kereste az élet értelmét. A lovagi epika (lovageposzok, lovagregények) legfőbb témája a harcokban tanúsított bátorság és hősiesség. A lovageposzok közül legnevezetesebb a francia *Roland-ének* és a német *Nibelung-ének*. A középkor egyik leg híresebb lovagregénye a *Trisztán és Izolda*, amely egy kelta mondára vezethető vissza.

történeti munka összeállítása volt. Ezért határozta el a honfoglalás-történet részletes megírását. Ennek során általa hitelesnek tartott mondák mellett írásos forrásokra is támaszkodott, miközben saját jelenének viszonyát is visszavetítette a múltba. Munkája így történelmi szempontból nem feltétlenül hiteles, ám a honfoglaló magyar ősoket hősként feltüntető, őket a korabeli lovagerényekkel felruházó, fordulatokban gazdag írásmű.

Kézai Simon gesztája (*Gesta Hungarorum*) a 13. század végén keletkezett. Művének érdekessége, hogy a hun–magyar rokonságról, mint a két nép azonosságáról ír. Munkájában elbeszéli Attila történetét és a honfoglalást a hunok visszajövetelének történetével azonosítja.

Kálti Márk: *Képes Krónika*

Kálti Márk *Képes Krónikája* szintén a hun–magyar rokonság elképzelését vallja. A geszta szövege gazdagon díszített kódexben maradt fenn. Sok olyan ősi

mondánkat tartalmazza, amely későbbi korok irodalmi alkotásainak forrásává vált (pl. Arany János: *Buda halála*).

A művészi feldolgozású krónika a legrégebbi időktől Róbert Károly király koráig beszéli el a magyar történelem legfőbb eseményeit. A Nagy Lajos király megbízásából készült krónika a legszebben megírt középkori, magyar történetírói munka és a legszebben illusztrált latin nyelvű magyar kódex is egyben.

Fogalmak

geszta: az események időrendiségét nem feltétlenül követő, de szépirodalmi igénnyel írt, latin nyelvű, középkori történeti műfaj, melyben a valóság és a mesés elemek szabadon keverednek

krónika: a középkori történetírás latin nyelvű változata, melyben a szerző kronologikusan írja le az eseményeket

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Gesta Hungarorum* részletét! Mit jelképezhet az Emese-monda turulmadara?
2. Fogalmazd meg, hogyan igazolódott be Emese csodálatos álma a magyar történelem későbbi szakaszában!
3. Milyen metaforikus jelentés tulajdonítható az ember-madár nászából származó nemzetnek?
4. Nézzetek utána a *Képes Krónikában* olvasható csodaszarvas-mítosznak! Foglaljátok össze röviden a történetét! Melyik XX. századi magyar zeneszerző dolgozta fel a mítoszt? Mi a zenemű címe?

Vitassuk meg!

„Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”

ANONYMUS: *GESTA HUNGARORUM*, PAIS DEZSŐ FORDÍTÁSA

- Milyen meglévő források használatára hivatkozik műve előszavában Anonymus? Milyen történetírói célkitűzéseket fogalmaz meg a fenti idézet alapján?

Szent István és Gizella megalapítja az óbudai egyházat. Miniatúra a *Képes krónikából* (1360 körül)

in veteri Buda p Canonica

A lovagi líra

Természetesen a középkori embert sem csak a vallás érdekelte, akkoriban is születtek világi tárgyú írásművek. Ebben a leckében ezekkel foglalkozunk: harcias buzdító énekekkel, szerelmes lírával és a középkori diákok mulatságos verseivel, amelyek nagyon is világi témákról szóltak.

► Melyek a legfontosabb lovagi erények? Szükség van ma ezekre az erényekre?

◀ Edward Burne-Jones: Szerelmi dal (1868–1877)

ciaországban használatos provanszál nyelven verselő lovagi költőket trubadúroknak, míg a német nyelvűeket Minnesängereknek nevezzük. A két lovagi kultúra azonban nem feleltethető meg egymásnak: míg a trubadúrok az eszményi, beteljesületlen szerelemről énekeltek, addig a Minnesängerek versei a beteljesült testi szerelemről is szólnak. A leghíresebb Minnesänger Walther von der Vogelweide. A *hársfaágak csendes árnyán* című helyzetdal női beszélője a hársfa alatt a fűben maradt nyomokat látva emlékszik vissza játékosan egy titkos szerelmi együttélésre. Fiatal lányként, megélt szerelmének

Walther von der Vogelweide: *A hársfaágak csendes árnyán*

A lovagi líra középpontjában a szerelem áll. A lovag szerelmes költeményekkel hódol az imádott, előkelő származású, elérhetetlen asszony előtt. A Dél-Fran-

boldogságában világgá kürtöli örömét, miközben egyben el is hallgatja azt. A vágy testi beteljesülésének részleteit ugyanis csak burkoltan, elhallgatásokkal és utalások révén beszéli el. Ennek okát

Ó, jaj, hogy eltűnt minden...

Walther von der Vogelweide *Ó, jaj, hogy eltűnt minden...* kezdetű idő- és értékszembesítő elégiájában az öregkor kiüresedtségének és a gyermekkor értékeinek kontrasztjáról olvashatunk. A versbeszélőt a múlt idő döbrenti rá, hogy a múlt kincsei már nincsenek sehol. Az élettől búcsúzó ember álma összemosódik a fiatalkor szépségeivel, az ébredés pedig az ismeretlen jelen ridegségébe taszítja. A jelen értékhiánya azonban nem csupán az egyént, hanem a világot is érinti: az általános értékvesztés tapasztalatából egyedül a hit és a lovagi erények jelentenek kiutat. A lírai én érzelmi zaklatottsága a kettétört verssorok grafikai tagolásában köszön vissza: az elválasztott fél-sorok a versszervező erő ellentétének látható jegyei. A legtöbb sor 7/6 osztású, jambikus lejtésű tizenhármas, melyben a harmadik versláb után csonka versláb áll. Ily módon itt erős sormetszet, cezúra keletkezik. Ezt a sorfajta **nibelungizált alexandrinnak** nevezzük. Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című versében használta ki a sorban rejlő poétikai lehetőségeket.

Heinrich Natter: Walther von der Vogelweide-emlékmű Bolzanóban (1899) ►

a kor társadalmi elvárásaiban kell keresnünk: a házasságon kívül megélt, beteljesült szerelem akkor még nem lehetett sem a magánélet, sem a költészet nyilvános beszédtemája. A viszony kitudódásától tartó versbeszélő az utolsó versszakban tett utalással szégyenként élné meg kapcsolatának nyilvánosságra kerülését. A négy, azonos szerkezetű, helyenként rímes versszakból álló költemény szövegében a szerelmesek találkozásának epikus részletei bontakoznak ki. A lírai én az előre megbeszélt találka helyszínére igyekezett, ahol kedvese már várta őt. A kölcsönös szerelem testi átélése idilli természeti környezetben következett be. Az érzelmi alapú kapcsolat vidám megéneklése a versben a népköltészeti hagyományok továbbélését is tükrözi. A refrénként visszatérő sorok a tánc világát idézik: hangvételük a lírai alany határ-

talán boldogságát fejezi ki. A szöveg a csalógánymotívumot a vers elején és végén is szerepelteti. Így foglalja keretes szerkezetbe az elbeszélt szerelmi találka epikus történéseit.

Fogalmak

trubadúr: lírai, legtöbbször szerelmes versek énekes előadója a középkorban

vágánslíra: vándoréletet élő értelmiségiek latin nyelvű, világi jellegű, satirikus, a világi gyönyöröket dicsérő költészete a 11–13. században

lovagi költészet: a középkori költészet egyik ága, fontos témája a vágyakozó szerelem és az önfeláldozó hősiesség

helyzetdal: olyan dal, amelyben a költő egy másik személy helyzetébe képzeletben magát, az ő nevében szólal meg

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben *A hársfaágak csendes árnyán...* kezdetű verset! Állapítsd meg, milyen epikus vonásokat hordoz a lírai szöveg!
2. Mivel bizonyítható, hogy ez a vers nem a trubadúrlíra, hanem a minnesäng alkotása?
3. Milyen lélekállapotot fejez ki és mivel magyarázható a versbeszélő célzásokkal és utalásokkal teli közlés-módja? Miért kerüli a konkrétumokat?
4. Olvasd el az *Ó jaj, hogy eltűnt minden...* kezdetű verset is! Mivel bizonyítható, hogy a műalkotás műfaja elégia?
5. Milyen múlt- és jelenbeli értékeket szembeállít egymással a versbeszélő?
6. Fogalmazd meg, milyen közléstartalom oldja az öregkor és a gyermekkor disszonanciáját!

Vitassuk meg!

„Walther von der Vogelweide például teljességgel eleven költő: lehet-e más, aki igazi nagy? Ő az a *Minnesänger*, aki nem titkolja a *minne* érzéki oldalát sem: *minne* magát a szerelmet jelentvén. De ez az 'alacsonyabb *minne*' is föl tud benne emelkedni; ha nem is angyal-, de pacsirtaszárnyakon. E középkori rímeken egész friss szaga érzik a német mezőknek; holott a *Minnesänger*-ek művészete formailag teljesen franciás. A pacsirta a mezőkről száll föl, a honi mezőkről, akár az a csöpp dal, amit a francia is németül mond *lied*-nek. Ez a pacsirta azonban néha sassá válik, s politikai magasságokba tűn.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- Mit érthet Babits Mihály azon, hogy az „alacsonyabb minne” is fel tud emelkedni? Vogelweide milyen költői erényeire utal Babits a fenti hivatkozásban?

Miniatúra a Manesse-kódexből (14. század eleje) ►

Dante Alighieri

Ha megkérdezed az olaszokat, ki a legfontosabb költőjük, minden bizonnyal azt válaszolják: Dante. Ma is nagyon népszerű Olaszországban. Néhány évvel ezelőtt például milliók kísérték figyelemmel, ahogy az egyik leghíresebb olasz színész, Roberto Benigni elmondja és kommentálja Dante fő művét, az *Isteni színjátékot*. Előadásának akár az interneten is utánanézhetsz.

- ▶ Milyen kérdéseket boncolgató mű lehet az *Isteni színjáték*, ha a XXI. századi olasz nemzet mai napig irodalmuk legfőbb alkotásának tartja?

Dante élete

Dante Alighieri (1265–1321) a középkor egyetemes jelentőségű költője, az itáliai irodalom legnagyobb alakja. Elszegényedett nemesi családban született. Életre szóló hatással volt rá, amikor kilencéves korában először megpillantotta élete szerelmét, **Beatrice Portinarit**. Bár az iránta érzett szerelem nem teljesülhetett be (a hölgy máshoz ment férjhez), Beatrice mindvégig Dante múzsája maradt. A költő tevékenyen részt vett városának, Firenzének a politikai életében, a fehér és a fekete guelfek, valamint a ghibellinek vitáiban. 1300-ban megválasztották a hat prior (előljáró) egyikének. Hamarosan azonban politikai ellenfelei kerültek hatalomra, és **Dantét előbb száműzték, majd távollétében halálra ítélték**. Soha nem térhetett vissza Firenzébe, Itália különböző városaiban keresett menedéket. Ravennában halt meg. Itt található a síremléke. Szülővárosával való ellentmondásos viszonyát fő műve, az *Isteni színjáték* címlapja is megőrökíti: „itt kezdődik a színjáték, írta Dante Alighieri, születésére nézve firenzei, erkölceit tekintve nem az”.

A középkor enciklopédiája

Dante monumentális, több mint tíz éven át készült fő műve eredetileg pusztán a *Színjáték* (*Commedia*) címet kapta (mert a középkorban minden balszerencsés kezdetű, de szerencsés végkimenetelű művet így neveztek). Az isteni (divina) jelzővel a szintén firenzei Giovanni Boccaccio egészítette ki a címet tisztelete jeléül. „Dante a világirodalom egyik legnehezebb költője” – írja Babits Mihály híres Dante-fordításának előszavában. Az *Isteni színjáték* még a művelt olvasók számára is igen nehéz olvasmány. Nem véletlen, hogy a művet „a középkor enciklopédiájának” is szokták nevezni. Megértéséhez nemcsak a korabeli műveltség átfogó ismeretére van szükség, hanem sokszor Dante életével, illetve Firenze történetével kapcsolatos információkra is. Ez az oka annak, hogy Dante művét már

életében magyarázó jegyzetekkel kellett ellátni. A mű nem latinul, hanem a Firenzében és környékén beszélt toszkán nyelvjárásban íródott. Később a toszkán nyelvjárás alapján jött létre az egységes olasz irodalmi nyelv, majd az olasz köznyelv.

Az utazástoposz szimbolikus jelenségei

Az Isteni színjáték témája Dante túlvilági utazása. A történet kitüntetett időpontban, „Az emberélet útjának felén” kezdődik. A helyszín, „egy nagy sötétlő erdő” is szimbolikus, az ember rendezett világával ellentétes kuszasága és sötétsége az eltévelyedést, az útkeresést jelképezi. Itt tűnik fel **Vergilius, aki a Pokol és a Purgatórium birodalmában Dante kísérője** lesz. (Mint már említettük, Vergiliust nagy tisztelet övezte a középkorban IV. eclogája miatt, amelyet Jézus születésére vonatkozó jóvendölesként értelmeztek.) **A Paradicsomba** azonban a római költő már nem léphet be, hiszen Jézus születése előtt, pogányként élte le az életét. Innen ezért **Dante nagy szerelme, Beatrice veszi át a kísérő szerepét**. Míg a Pokol és a Purgatórium szféráját Dante földi világgént ábrázolja, addig hősének a paradicsomi utazáshoz el kell hagynia a földet.

Az utazás a legősibb toposzok egyike. Gyakran magát az életet jelenti: az utazáshoz kapcsolódó, mindenki számára ismerős tapasztalatok teszik kézzelfoghatóvá az emberi élet nehezebben megragadható eseményeit, problémáit. Ezt a kapcsolatot jelzi az is, hogy az életről gyakran az utazás szókinccsével beszélünk: életút, válaszút előtt áll, mérőföldkő, fontos állomás az életében, új irányt vett az élete, letért a helyes útról, eléri a célját stb.

A hármas szám

Az Isteni színjáték kompozíciójában kiemelt szerep jut a hármas számnak. Dante túlvilági utazásának három állomása van, a *Pokol*, a *Paradicsom* és a *Purgatórium*. A három állomás 9 körből, 9 gyűrűből, il-

letve 9 égből épül fel. A *Pokol* 34, a *Purgatórium* és a *Paradicsom* pedig 33-33 énekből áll, a mű tehát összesen 100 éneket tartalmaz.

A szöveg strófái tercínák, azaz három sorból álló, sajátos rímképlettel (aba bcb cdc ...) egymáshoz kapcsolódó versszakok. A hármasszám ősi, a mítoszokban, mesékben és vallási hagyományokban is gyakran visszatérő mágikus szám. A teljességet, a rendet és a tökéletességet szimbolizálja.

Dante Vergilius kíséretében a túlvilági szférák közül elsőként a föld alatti Poklot járja be. Kapujában a közönyös emberek lelkeivel találkozik. Ezt követően a *Pokol* kilenc, tölcérszerűen egyre szűkülő körét járja végig.

Fogalmak

dolce stil nuovo: jelentése: 'édes új stílus'; Dantéhoz köthető irodalmi irányzat a 13. század második felében Itáliában, jellemzője az intellektuális jelleg, az eszményi szerelem középpontba állítása és az anyanyelv (elsősorban a toszkán) használata

fekete guelfek: szélsőséges pápapártiak neve az itáliai városállamokban a 12–14. században; Danténak, aki a mérsékelt pápapárti fehérek közé tartozott, e két csoport ellenségeskedése miatt kellett elhagynia Firenzét

ghibellinek: a császárpártiak neve az itáliai városállamokban a 12–14. században

tercina: három sorból álló verselésforma, Dante *Isteni színjáték* című művének verselése; a sorok hatodfeles jambusok, rímrendszere: aba, bcb, cdc stb.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szövegyűjteményben az *Isteni színjáték* első részletét! Állapítsd meg, milyen metaforikus jelentései lehetnek a következő kifejezéseknek: sötétlő erdő, völgy, hegy! Milyen jelentést hordozhat a lírai utazó, Dante igaz útról való letérése?
2. Az erény dombjára való felkapaszkodáskor három állat állja útját: a kéjvágy párduca, a gőg oroszlánja és a kapzsiság nőstényfarkasa. Milyen átvitt értelmű jelentései vannak ezeknek az akadályoknak?
3. A második rész Dante és Vergilius találkozását beszéli el. Milyen információkat ad a szöveg a római költőről? Melyik művére utal?
4. Vergilius röviden ismerteti Dante utazásának három állomását. Melyikről mit mond?
5. Idézd fel, Vergiliust melyik műve teszi méltóvá a műben Dante kalauzolására!

Vitassuk meg!

„Így lesz ez a hatalmas líra egyszersmind hatalmas epika is. Nemcsak a fantasztikus utazás epikai kerete teszi azzá, hanem mindaz az életanyag, amiből ez a fantasztikum épül, s mindaz az élet, amit jelent. A költő élete s hazájáé és koráé; egyéni és jelenvaló, aktuális élet.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- ▶ Dante *Isteni színjátékát* a középkor enciklopédiájának is nevezik. Hogyan támasztja alá ezt az állítást a fenti, babitsi szövegrészlet?
- ▶ Vajon enciklopédikusan összegezhető még napjainkban a máig felhalmozott összes emberi tudás?

◀ Firenzei festő: Dante allegorikus portréja (16. század vége)

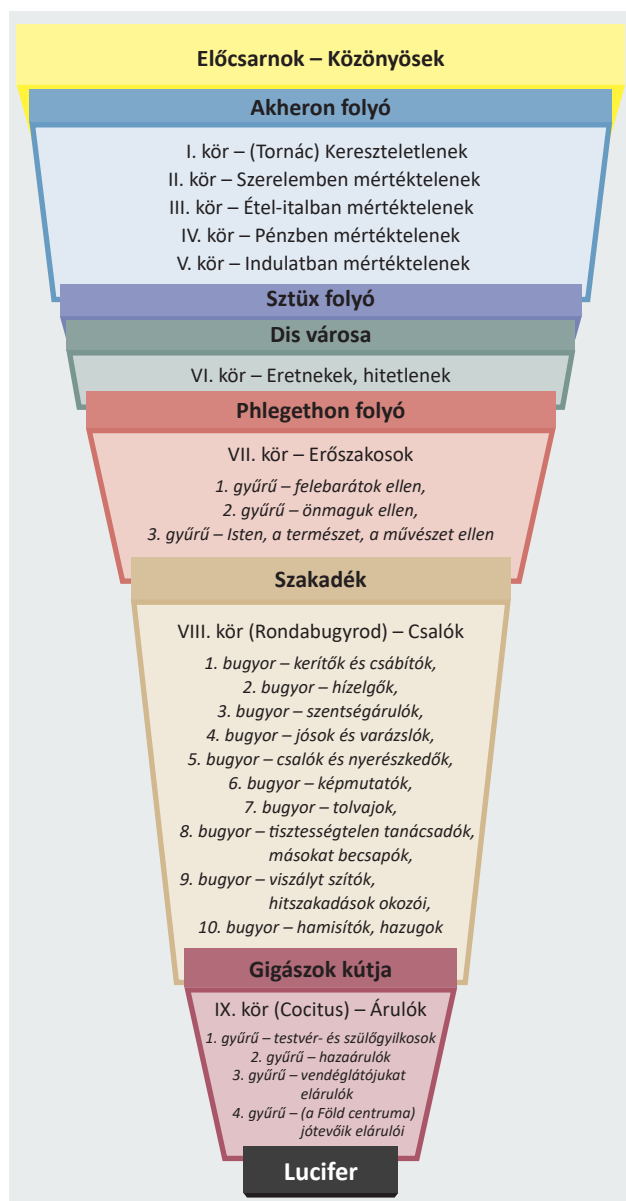
Az Isteni színjáték – A Pokol

Dante Poklának felépítése, leírása a keresztény elképzelést követi, de a görög mitológiai alvilág szereplői és helyszínei is szerepelnek, itt van Kharon, az alvilági révész, és az alvilág folyói: a Sztüx, a Phlegethon és az Akheron. Több mitikus-eposzi hős is szerepel Danténál – például Aeneas vagy Odüsszeusz.

► Mit tanultunk korábban az alvilágról? Nézz utána, hogy kik szálltak le az alvilágba az élők közül!

A Pokol felépítése

Az Isteni színjáték leggyakrabban idézett része a *Pokol*. Egy szűkülő tölcserre hasonlít, amelyben a különböző bűnösök a vétkeik súlya szerint egyre lejjebb helyezkednek el. A Pokol beosztása a bűnök súlyának keresztény megítélését tükrözi.

A meg nem kereszteltek a mértéktelenek követik, majd az eretnekek, az erőszakosak és a csalók után a kilencedik körben az árulókat találjuk, köztük is legalul, a föld középpontjában azokat, akik a bennük bízótak árulták el: Júdást, Brutust és Cassiust. A legmélyebben – félig jégbe fagyva – Lucifer, a lázadó angyal található.

Paolo és Francesca története

A Pokol köreiből több olyan személy is megjelenik, aki a középkori keresztény felfogás szerint bűnösnek számít, de Dante mégsem tekinti bűnösnek őket. A Pokol második körében szenvednek a szerelem bűnösei. A költő szánakozva nézi őket: nincs egyetlen elítélő szava sem irántuk. Különösen egy pár, Francesca és Paolo vonja magára Dante figyelmét, akik még pokolbéli kínjaik közepette, az őket tovasodró szélben sem szakadnak el egymástól.

Francesca két részletben válaszol Danténak. Először általában beszél a szerelem erejéről, amely őket is halálba juttatta, majd – Dante újabb kérdésre – meséli el saját történetüket. Egy híres középkori lovagregény olvasásakor lobbantak szerelemre. A szerelmi egyesülés tényére nem utal közvetlenül a szöveg, hanem egy kihagyás (alakzat) révén teszi egyértelművé: „Aznapi többet nem olvasánk azontúl” – mondja a szemérmes beszélő. A költőt annyira meghatotta a szerelmesek története, hogy mint valami holttest, összeesett.

Találkozás Odüsszeusszal

Dante a VIII. kör 8. bugyrában, a rossz, hamis tanácsadók között találkozott Odüsszeusszal. Feltűnő, hogy a költő meg sem említi Odüsszeusz bűnét (a trójai csalást), hanem elsősorban a világot megismerni vágyó hőst látja benne. Szinte esdekelve kéri kísérőjét, engedje meg, hogy beszélhessen vele. Vergilius maga szólítja meg a lobogó tűzben égő Odüsszeuszt, nem engedi megszólalni Dantét, nehogy olasz nyelvűért a görög megvesse. A görög hős megszólításakor saját költői

◀ A Pokol beosztása

munkáira is utal – a Vergilius költészetére vonatkozó allúziók a *Pokol* énekeinek visszatérő alakzatai.

Odüsszeusz válaszából későbbi sorsát és halálát ismerjük meg. A történet nem egyezik meg Teiresziász alvilági jóslatával, amelyet az eposzban olvashatunk (*Odüsszeia* XI. ének, 121–137. sor). Dante minden bizonnyal egy másik hagyományt dolgozott fel. Eszerint az Ithakában élő Odüsszeusz lelkében a világ megismerésének vágya erősebb volt, mint szerelme, ezért újra útra, ezúttal nyugatra indult. Az antik felfogás szerint Herkules oszlopa Gibraltárnál a világ végét jelezte, azon túl tilos volt hajózni. Odüsszeusz mégis túlmege a szoroson, s a földnek egy másik féltekéjére jut

ki. Az a hegy, amelyet a messzeségből megpillantottak, a Purgatórium hegye lehetett, oda azonban – a dantei világelképzelés szerint – nem lehet élő embernek tengeren eljutni. Ezért pusztítja el a vihar Odüsszeusz hajóját.

Fogalmak

allúzió: egy korábbi irodalmi mű közvetett felidézése, felfejtése az olvasó közreműködését igényli

kihagyás: alakzat, a szöveg egy lényeges elemére tett áttételes utalás, amely úgy hoz valamit az olvasó tudomására, hogy valójában nem mondja el azt; kihagyás alakzatának egyik változata az elhallgatás

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggűjteményben A Pokol kapujáról, illetve A Paolo és Francesca történetéről szóló részt! Milyen sors vár a pokolra jutó lelkekre a Pokol kapujának felirata alapján?
2. Miért jut kárhozatra a középkor értékrendje alapján Paolo és Francesca? Milyen alvilági büntetést kell elszenvedniük?
3. Hogyan viszonyul Dante a szerelmesek kínjaihoz?
4. Olvasd el az Odüsszeusszal való találkozásról szóló részt is! Idézd fel az *Odüsszeiában* olvasottak alapján, ott mikor és miért járt Odüsszeusz az alvilágban!
5. Milyen trójai háború utáni útjairól számol be Odüsszeusz az *Isteni színjátékban*? Hogyan viszonyul ez az elbeszélés az eposzban olvasható történetekhez?
6. Nézz utána, kiket árult el Cassius, Brutus, Júdás és Lucifer!
7. Vitassátok meg, a mai kor értékrendje azonos rangsorba állítja-e a bűnöket, mint Dante kora! Ha nem, hol láttok hangsúlyos eltéréseket?

Vitassuk meg!

„Elértük, mit ajkam előre mondott,
ahol meglátod a keserű népet,
a sok gonoszt s eszeveszett bolondot.

Aztán mutatva vidám, bátor képet
belém is lelket öntött s kézre fogva
velem a titkok bús honába lépett.

Itt sóhajok, sirás és csikorogva
száz jaj hangzott a csillagtalán éjen,
hogy könnyem rögtön eleredt csorogva.”

DANTE: ISTENI SZÍNJÁTÉK, BABITS MIHÁLY FORDÍTÁSA

- Milyen irodalmi ismereteid vannak a pokolról? A kereszténység tanítása szerint milyen életút révén kerülhető el a kárhozat?

Gulácsy Lajos: Paolo és Francesca (1903) ►

Vágánsköltészet

Ebben a leckében az európai irodalom nagy lázadóiról, a vágánsokról fogsz tanulni. Ezek a latin nyelven író, tanult, de kicsapongó életű költők az emberlét legfőbb földi örömeit énekelték meg verseikben.

- ▶ Mit gondolsz, mely irodalomtörténeti kor alkotóiban találták meg a vágánsok saját költői előképeiket? Miért?

Vágánsköltészet

A 12–13. században élte virágkorát az ún. vágánsköltészet, mely a középkori vándordíjakok, a **vágánsok** lázadó, **világi költészetét jelentette**. Művelői kicsapott egyetemi diákok, kiugrott szerzetesek, szökött papok vagy kóbor lovagok voltak. Verseiket **latin nyelven** írták, és bennük a fennálló társadalmi rend ellen lázadtak. Elutasítottak minden merev és kötött szabályt, feudális, iskolai és egyházi előírást és megvetették a műveletlenséget. Legfőbb témájuk a **világi életörömök** hirdetése volt: megénekelték a szerelem, a mámor, a tavasz és a fiatalság értékeit. Verseik rímes, sokszor refrénes alkotások voltak, melyek sokszor himnuszok dallamára és ritmusára keletkeztek. A leghíresebb vágánsdalokat tartalmazó gyűjtemény, a **Carmina Burana** a 13. században keletkezett. Több mint kétszáz, latin nyelvű költeményt tartalmaz. Carl Orff (1895–1982) német zeneszerző a középkori dallamvilág felhasználásával alkotott zenei kompozíciót a *Carmina Burana* szövegeire.

Villon élete

François Villon (1431–1463?) szegény párizsi családban született. Apja korai halála után egy jómódú pap vállalta nevelésének költségeit. A párizsi Sorbonne-on tanult. Rendezetlen, kicsapongó életet élt, állandó anyagi gondokkal küzdött. Különböző törvénysértései, lopásai, gyilkossága miatt többször börtönbe zárták, illetve száműzték. Éveken át szinte koldusként járta a francia vidéket. Később visszatért Párizsba, de egy újabb botránya miatt

1462-ben akasztásra ítélték. Ebből az időből származik híres **Négysoros versezete**. Megindító, ahogy a költő a nagy bajban is megőrzi öniróniáját:

„Francia vagyok, mérgeledhetem.
Ponthoise-i Párizs volt szülőhelyem.
Most hát egy kenderkötéltől fejem
Megtudja majd, mit nyom fenekem.”
(József Attila fordítása)

Végül elfogadták Villon fellebbezését, és az ítéletet nem hajtották végre. De újra és immár végleg száműzték a szülővárosából. További sorsáról semmit sem tudunk.

A költőlegenda

Villon költészete egyszerre jelenti a francia középkor utolsó nagy teljesítményét és a reneszánsz előkészítését. **Életművét a középkorhoz köti, hogy versei a vágánsköltészet folytatásának tekinthetők, lírájának személyessége, a szerző egyéniségének hangsúlyos jelenléte, ami az akrosztikon (név rejtés) jelenségében is megmutakozik, viszont már reneszánsz vonás.** Kedvelt versformája a **ballada**, amely Villon esetében **többnyire három nyolcsoros, sajátos rímképletű (ababbcbc) versszakból, úgynevezett oktávából áll, és egy ajánlással zárul.** Villon költeményeiből egy nélkülöző, számkivetett költő alakja bontakozik ki. Személye hamar legendássá vált: már a 15. század végéről ismerünk Villon életével, híres tetteivel foglalkozó műveket. A francia reneszánsz egyik legfontosabb

◀ Marius van Beek: François Villon szobra Utrechtben (1964)

◀ Isten jobbjá védelmezi a híveket a démonoktól
(1452–1460 körül, részlet, a korabeli Párizs ábrázolása)

könyvében, François Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című regényében is feltűnik: vándorszínészként szerepel. Villon kultuszát jelzi az is, hogy verseit már röviddel halála után kiadták: népszerűsége máig töretlen.

Fogalmak

ballada: műfajt és versformát is jelölő fogalom, itt az utóbbi jelentésben használjuk; Villonra jellemző versforma, amely három nyolcsoros, refrénnel végződő versszakból és egy ajánlásból áll, amely megismétli vagy variálja a refrént

refrén: a versnek egységenként visszatérő része, helye legtöbbször a strófa vége, de kezdheti is a szakaszt

akrosztikon (névrejtés): a versfők függőleges összeolvasása egy nevet ad ki (pl. Villoné, Martha)

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Carmina Burana* részleteit! Milyen epikus történet bontakozik ki a *Tavaszi édes mámorában* kezdetű vers szövegében?
2. Vizsgáld meg, milyen verselésű a versszöveg! Válaszodat indokold!
3. Olvasd el a *Gyónás* című verset is! Állapítsd meg, milyen viszonyban áll egymással a cím és a szövegtartalom! Milyen egyéni bűnököt említ a versbeszélő?
4. Melyik antik görög, lírai műfaj kedvelt témahármassága köszön vissza ebben a vágánsdalban?
5. Olvasd el a *Félre könyvek, doktrinák* kezdetű verset! Milyen ősi toposzt erősít meg a versszöveg refrénje?
6. Hallgassátok meg Carl Orff *Carmina Burana* című zeneművének *O Fortuna* című részletét!

Vitassuk meg!

„Cimborák, a két, a tivornya
Testet gyújt és lelket aszal.
De rút lesz, de fekete, de ronda
Az ember, mikor belehal!
Kerüljétek, gyilkos e baj;
Irtsátok hát az erejét,
Tudván – Krisztusom – hogy hamar
Fejetekre kondul a vég.”

FRANÇOIS VILLON: A NAGY TESTAMENTUM – 146. OKTÁVA
SZABÓ LŐRINC FORDÍTÁSA

- Mire figyelmeztet Villon az elhibázott életúttal kapcsolatban? Mi okozhatja az ember csúf halálát, és hogyan kerülhető el a nyomorúságos vég?

Émile Bernard: Villon-illusztráció (1918) ►

François Villon: A Nagy Testamentum

Végrendeletet azért írunk, hogy még életünkben gondoskodni tudjunk azokról, akiket a halálunk után már sehogyan sem tudunk segíteni. Egy ilyen dokumentumban arról rendelkezünk, ki váljon vagyontárgyaink örökösévé.

- François Villon tékozló költőként vajon mire mit hagyhatott örökül? Vajon milyen vagyontárgyak szétesztásáról gondoskodhatott a Nagy Testamentumban?

Önvallomásos lírai önéletrajz

Fő műve, az életével számot vető *Nagy Testamentum*, 1461-ben íródott. A mű 173 nyolcsoros **strófából**, tizenöt balladából, egy panaszból, egy rondóból, egy tanításból, egy dalból és egy sírfeliratról áll. Félrevezető lehet a ballada elnevezés. Ez Villonnál nem műfaji fogalom, hanem egy sajátos versformára utal. Testamentumának jelentése „végrendelet”, aminek megírására a börtöntapasztalatok és a halálközelség készítettek a költőt. A végességtudat az élet mérlegre téételét, a gyónás megrendítő gesztusát hozza, így válhatott a *Nagy Testamentum* önvallomásos **lírai önéletrajzzá**. A mű első harmada még nem hagyatkozás. A lírai én ebben a szakaszban beszél el bűnös életének kisiklásait, melyeket az önsorsrontás mellett a külső

körülmények következményének tart. A szegénységet és a meggondolatlan ifjúkort okolja megtévedéseieért. A tulajdonképpeni testamentum a 70. oktávával kezdődik, amelyben Villon a vágánsok tolvajnyelvén, ironikusan rendelkezik „javairól”, a semmiről. **A Testamentumot az ellentétek határozzák meg**: Villon készül a halálra, de élni akar; tisztában van bűnös életével, de Istenhez fohászodik, és sanyarú helyzetében is megőrzi humorát. **A halál és az elmúlás témája** végig meghatározó a kötetben. Halálversei révén Villon a középkori festészet meghatározó műfajához, a **haláltánc**hoz (danse macabre) kapcsolódik.

Gyász-irat, melyet magas társai számára szerzett a költő, mialatt fölakasztásukat várták

A vers a költő utolsó alkotása. A **műfajmegjelölő cím** valós, életrajzi ihletettséggű keletkezési háttérrel mutat: a lírai én a saját és társai nyilvános kivégzésére készülve fogalmazza meg könyörgéseit. Megszólalásában ember-társai felé fordul és megvallja, majd megbánja bűneit. Egyben az emberi közösség és Jézus részvétét, illetve közbenjáró imáit kéri. Az első versszak hivatkozásában a vezeklőkért végzett imádság jutalmát az isteni irgalomban jelöli meg. Az első és a harmadik versszak a pusztuló emberi test látomásos leírását tartalmazza: a bibliai teremtéstörténet felidézésétől (por és hamu) a fizikai test végső kiszolgáltatottságáig, a dögevő madarak áldozatává válásáig jut el. A középkorban közismert, akasztásos kivégzési módnak, valamint a testi múlandóság örökérvényű, biblikus tényének említése tudatos költői magatartásra utal: az irgalom kiérdemlése mellett minden korabeli befogadót az elhibázott élet következményeire figyelmeztet. Az embertársakhoz forduló első három versszakot az **ajánlás** követi, amelyben a **versbeszélő Jézushoz mint legfőbb közbenjáróhoz fordul**. Ez a hit és az isteni kegyelemben való feltétlen bizakodás köti Villont igazán a középkor gondolkodásmódjához és alkotóihoz.

▲ ifj. Hans Holbein: A grófnő (A Haláltánc sorozatból, 1526)

A Jó tanítás balladája a rossz életűeknek

A vers lírai alanya teljes őszinteséggel fordul a mindenkori olvasóhoz. A verscímben hordozott beszédszándék azonban megtévesztő: a tanítás ugyanis nem tanítás, hanem formailag megengedés, lényegileg viszont keserű és általános érvényű megállapítást hordoz. A címben megszólítottak többes számú megfogalmazást nyernek, de a versbeszélő hozzájuk az egyes szám második személyűség közvetlenségén szól. A villoni végkövetkeztetés tehát mindenkire vonatkozik. Az egyes versszakok a pénz megszerzésének erkölcsös és kevésbé erkölcsös módjait sorolják. Az első szakasz olyan bűncselekményekhez köthető „kereseti módokat” idéz, melyeket maga Villon is jól ismerhetett. A második strófa kevésbé elítélhető tevékenységeket mutat: a költőt, a színészt, az énekest és a vásári komédiást egyenrangú pénzkeresőnek mutatja a szerencsejátékossal. A harmadik versszak becsületos, föld- és kézműves életformája is csak egy a sokféle megélhetési mód közül. A konklúzió vi-

szont minden esetben ugyanaz: mindegy, ki hogyan jut pénzhez, úgysis borra és szerelemre költi el mindenét. A vaskos öniróniával fogalmazó **Villon keserű tapasztalata, hogy az emberi életet a testiség és a mámor vágyai irányítják.** Ebben a meglátásban tehát az ember saját bűnre hajló természetének teljes kiszolgáltatottságában élő, eleve elbukásra ítélt lény.

Sírfeliratában élete sarokpontjait foglalja össze: a szerelem, a szegénység, az önzetlenség és az istenhit meghatározó elemeit. **A felakasztását váró Villon négy sora** című rövid verse pedig öniróniával emelkedik felül az elkerülhetetlen halálnem tragédiáján.

Villon költeményeit sokan és sokféleképpen ültették át magyar nyelvre. Leghíresebb fordítói között Szász Károlyt, Tóth Árpádot, Faludy Györgyöt, József Attilát, Szabó Lőrincet, Kosztolányi Dezsőt és Mészöly Dezsőt tartjuk számon. A Kaláka együttes *Villon Balladák* című lemeze az életmű egy részének méltán legnevesebb zenei feldolgozását jelenti.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a *Gyász-irat, melyet maga s társai számára szerzett a költő, mialatt fölakasztásukat várták* című verset! Milyen szövegelem igazolja a műfajmegjelölő címben olvasható iratjelleget?
2. Milyen értéket képviselt a test az emberi életben, és milyen értékvesztéséget szenved el a halállal?
3. Mi a versbeszélő érve, amivel az embertársakat az értük való imádkozásra buzdítja?
4. Fogalmazd meg saját szavaiddal, milyennek láttatja a lírai én a felakasztott emberek holttestét!
5. Olvasd el a *Jó tanítás balladája rossz életűeknek* című verset is! Állapítsd meg, felszólítja-e a versbeszélő az olvasót a bűnös életforma gyakorlására! Válaszodat indokold!
6. Olvasd el a *Ballada, melyet édesanyja kérésére készített a költő, hogy imádkozhassék Miasszonyunkhoz* című verset! Milyen érveket használ a lírai megszólaló a kegyelem kieszközlésének céljából?
7. Hol találsz a versben a költő közvetlen kézjegyét?
8. Hallgasd meg a Kaláka együttes egyik Villon-feldolgozását!

Fogalmak

haláltánc: olyan műfaj, amely többféle művészeti ágban megjelent a késő középkortól kezdve, központi alakja az allegorikusan, többnyire csontvázként ábrázolt halál, aki táncba viszi, majd sírba kényszeríti az embereket

testamentum: a szó jelentése végrendelet; irodalmi műfajként legtöbbször megrendült, de olykor szatirikus esztétikai minőségű szövegeket jelöl, amelyek a lírai én végakarátát tartalmazzák

Vitassuk meg!

„Én Istenem! ha tanulok / Bolond ifúságom korában, / S a jó úton elindulok, / Most volna házam, puha ágyam, / De míg más ült az iskolában, / Kerültem én, komisz gyerek... / Míg ezt leírom; bánatában / Szívem majd hogy meg nem reped”

FRANÇOIS VILLON: A NAGY TESTAMENTUM,
MÉSZÖLY DEZSŐ FORDÍTÁSA

- Mi a felnőtt költő viszonyulása fiatalkorának mulasztásaihoz? Az élet milyen értékeitől fosztja meg az embert a tanulás hiánya?

Kérdések, feladatok

1. Készítsd el a középkori irodalom vázlatos idővonalát! Munkádon szerepeljenek az alábbi fogalmak, műfajok, évszámok és alkotók! Ahol évszámot látsz, jegyezd le mellé a hozzá kapcsolódó irodalmi jelenséget vagy történelmi eseményt!

1492	354–430	misztériumjáték
tercina – ballada	mirákulum	Szent István
vágánsköltészet	moralitás	13. század közepe
Kézai Simon	1055	haláltánc
rondó	trubadúrlíra	Anonymus
1195 körül – himnusz	Szent Ambrus	testamentum
François Villon	Jacopone di Todi	geszta
planctus	476	legenda
1461	lovageposz	vallomás
Dante Alighieri	1300	Walther von der Vogelweide

2. Melyik középkori alkotóhoz vagy alkotáshoz kötnéd az alábbi neveket és műcímeiket?

<i>Csendes estéli zsoltár</i>	Kosztolányi Dezső	Vergilius
Faludy György	<i>Halotti beszéd</i>	József Attila
<i>Vogymuk</i>	Babits Mihály	Márai Sándor
Beatrice		

3. Melyik a *Naphimnuszban* használatos leggyakoribb költői eszköz? Válassz az alább felsoroltak közül, példákkal igazold döntésedet!

metafora	hasonlat	alliteráció
megszemélyesítés	allegória	metonímia

4. Hogyan viszonyulnak egymáshoz az idősíkok és az értékek az *Ó jaj, hogy eltűnt minden...* kezdetű versben? Vesd össze a két Vogelweide-költemény verselését, strófászerkezetét és hangvételét!

5. Írj 8-10 soros esszét a *Záróballada* című vers alapján Villon művészi-emberi magatartásáról „Mindnyájunk csodája” címmel, az alábbi szempontokat is figyelembe véve!

A vers megszólítottjai A versbeli beszélő érzelmeinek skálája Profanitás és vallásosság megjelenése a balladában.

6. Párosítsd az alábbi fogalmakat és címeiket!

	<i>Halotti beszéd és könyörgés</i>
szórványemlék	<i>Ómagyar Mária-siralom</i>
nyelvemlék	<i>Gesta Hungarorum</i>
iniciálé	<i>Intelmek</i>
kompiláció	Árpád-kori latin nyelvű magyarországi irodalom kódex

7. Az Árpád-kori irodalom két legismertebb alkotása, a *Halotti beszéd és könyörgés*, valamint az *Ómagyar Mária-siralom* közül melyikhez társítod inkább az alábbi poétikai-retorikai eszközöket? Választásodat támaszd alá idézetekkel!

figura etymologica alliteráció szekvencia gondolatrítmus

8. Mutasd be a középkori vers fejlődésének főbb szakaszait a tanult lírai szövegek alapján! Használd a következő kifejezéseket!

tagoltság rím alakzatok szóképek formafegyelem nyelv

**VII.
A RENESZÁNSZ
IRODALMA**

A reneszánsz

A reneszánsz szó újjászületést jelent. Olyan korstílusban való újjászületést, amelynek középpontjában maga az ember áll. E kor nem tagadja meg a középkori istenhiten alapuló meggyőződést, de a művészi ábrázolás hangsúlyait az Isten világról az emberre helyezi át.

- ▶ Vajon milyen, az ókori irodalomból már ismert témák határozhatják meg a reneszánsz kor irodalmát?

A reneszánsz kialakulása

A reneszánsz a 14. század folyamán Észak-Itália gazdag városaiból indult ki, és hozzávetőleg 1600-ig tartott. **Az elnevezés francia eredetű, jelentése: 'újjászületés'.** Az emberről alkotott új szemléletre utal. Az új művészet először Európa legfejlettebb városias, kereskedelmi és ipari központjaiban született meg. E központok gazdag és írástudó polgárságából vagy annak anyagi támogatásával emelkedett ki egy világi értelmiségi réteg, amely a reneszánsz kultúra elsődleges hordozója lett. A legismertebb művészetpártoló család a firenzei Medici család volt. A 15. századtól kezdve a reneszánsz kultúra már nemcsak a városokban, hanem a világi és egyházi fejedelmek udvaraiban, sőt a pápai kúriában is nagy jelentőségre tett szert.

A reneszánsz művészek elfordultak a középkori gótikától, és teljesen új művészeti stílust alakítottak

ki, eszményüknek az ókori görög és római művészetet tekintették. Érdeklődésük **a látható, e világi élet felé fordult**, amit tudományos eszközökkel próbáltak megközelíteni. A reneszánsz képzőművészetben meghatározóvá vált a szimmetria, a harmonikus hatás, a tudatosan szerkesztett kompozíció. Új témaként jelenik meg a természet ábrázolása, a portréfestészetben és a szobrászatban az egyéniség megjelenítése. **A művészek már nem maradtak névtelenek, mint a középkorban**, kiléptek a kézműves státusból. Műveiket kézjegyükkel látták el, ebben művészi öntudatuk nyilvánult meg.

Az itáliai reneszánsz festészet legfontosabb alkotói Leonardo da Vinci, Raffaello Sanzio és Michelangelo Buonarroti, az északi reneszánsz kiemelkedő alkotója és a magyar ősökkel is rendelkező Albrecht Dürer.

▲ Raffaello Santi: Az athéni iskola (1509)
Mit fejez ki a két filozófus „testbeszéde”, tekintetük iránya és eltérő kéztartásuk?

Humanizmus

A reneszánsz kialakulása a **humanizmus kulturális mozgalomával kapcsolódott össze**. A humanizmus az e világi szépségek és **az ember mint érték felé fordult**. Központi elve, hogy mindennek mértéke az ember. A humanizmus gondolkodásának egyik ismert összefoglalása az itáliai filozófus, Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) *Az emberi méltóságról* című műve. A humanizmus híres gondolkodói még a németalföldi Rotterdami Erasmus és az angol Mórus Tamás (Thomas More).

Már említettük, hogy a reneszánsz az ókori kultúra újrafelfedezését hirdette meg. A humanisták idejük nagy részét könyvtárakban töltötték, és az antik irodalmat tanulmányozták. Újra fölfedezték és olvasták az antik szerzőket, ma úgy mondanánk: a humanisták filológusok voltak. Emberszményük a polihisz-

tor, a több tudomány- és műveltségterületen átlagon felüli tudással rendelkező, széleskörűen művelt, alkotó ember volt.

A humanisták a kor politikai életében is fontos szerepet játszottak. Legjobbjaikat a királyok alkalmazták udvaruk fényének emelésére, és azért, hogy munkásságukkal megalapozzák a királyi hatalmat. Így került például Antonio Bonfini, a magyarok történetéről szóló *Rerum Hungaricarum decades* szerzője Mátyás udvarába.

A humanisták számára **a költészet művelése elsősorban klasszikus műveltségük kifejezése volt.** A humanista költő legfőbb célja, hogy minél jobban hasonlítson a rajongással övezett ókori költőkhöz. A humanisták rengeteg antik hivatkozással éltek költeményeikben. Műveiket szinte nem is lehet megérteni klasszikus műveltség nélkül.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményből Pico della Mirandola írását az emberről! Gyűjtsd össze az idézeteket! Milyen művekre, szerzőkre hivatkozik a szöveg?
2. Mit állít Mirandola az emberről? Gyűjts kulcsszavakat! Hol helyezi el az univerzumon belül?
3. Hasonlítsd össze Mirandola tanítását az *Ószövedtség* teremtéstörténeteivel!
4. Miben látja a különbséget a szerző Isten és ember között?
5. Mi az ember igazán isteni tulajdonsága?

Vitassuk meg!

„Ügyesség és eszesség ennek az egész irodalomnak ideáljai. Az ész tisztító és leegyszerűsítő ereje, a klasszikus ízlés ekonómiája, az élet és karakterek iránt fölújult érdeklődés, s az ábrázolás technikájának kíváncsi és ésszerű tudatossága dolgozott a kor minden művészetében.”

BABITS MIHÁLY: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE

- Milyen tartalmi és kifejezőmódbeli újításokról beszél Babits Mihály a fenti idézetben a középkori művészi hagyományokkal szemben?
- Mire utalhat megfogalmazásában az ész, a karakter és a leegyszerűsítés fogalma?
- Milyen ókori irodalmi alkotókra emlékeztek, akik az élet és az ember egyediségének szépségeire csodálkoztak rá?

Fogalmak

reneszánsz: 'újjászületés'; az európai művelődéstörténet korszaka a 14–16. században, eszmei háttere a humanizmus

humanista: a humanizmus művelője a reneszánsz korában, az ember méltóságát hirdeti és az antik (görög–római) kultúrát tanulmányozza

humanizmus: a reneszánsz eszmei háttere, középpontjában az ember és az antik kultúra eszménye és annak tisztelete áll

filológia: szövegek tanulmányozásával, értelmezésével, kiadásával és kommentálásával foglalkozó tudományág

polihisztor: művelt, több tudományterülethez értő, kiemelkedő képességű alkotóember; a reneszánsz leghíresebb polihisztora Leonardo da Vinci

Francesco Petrarca

Ebben a leckében Francesco Petrarca költészetével ismerkedünk meg. Ő volt az első itáliai reneszánsz költő, aki kötetbe, a *Daloskönyv*be rendezte verseit.

- ▶ A reneszánsz kor milyen új, művészi magatartásmódja üzen az olvasónak a versek kötetbe rendezésének igényével? Hogyan viszonyul ez a gyakorlat a középkori névtelenséghez? Mi az oka a szemléletváltásnak?

Petrarca, a humanista

Francesco Petrarca (1304–1374) a 14. századi itáliai reneszánsz, az ún. **trecento** kiemelkedő költője. Firenzei család sarja, de mivel apját politikai okokból 1302-ben Dantéhoz hasonlóan száműzték a városból, Arezzóban született. Családjával többszöri lakhelyváltás után végül Franciaországban, a pápa akkori székhelyének, Avignonnak a közelében telepedtek le. Petrarca jogi tanulmányokat folytatott, és egyházjogász lett. De az irodalom és a történelem érdekelte leginkább. Igazi humanista volt. Rengeteg könyvet gyűjtött, a kutatók szerint az **övé volt a korszak legtekintélyesebb magánkönyvtára**. Erre utal egy fennmaradt szerződés, amelyben Velence egy házát adományozott Petrarcának azért, hogy halála után a városra hagyja könyveit.

Daloskönyv

Az antik szerzők és műveik iránti humanista lelkesedése mutatkozott meg latin nyelven írt *Africa* című eposzában is, amellyel azután legnagyobb sikerét aratta. Munkája elismeréseként Rómában, a Capitoliumon költőfejedelemmé koszorúzták: koszorús költő, poeta laureatus lett.

Latin nyelvű műveinél is híresebb olasz nyelvű **verseinek gyűjteménye, a 366 költeményt tartalmazó Daloskönyv (Canzoniere)**. Ez a versgyűjtemény, a költő nagy szerelméhez, Laurához írott verseit tartalmazza. A versek kötetbe rendezésének igénye, a középkori anonimitás szellemiségével szemben, a reneszánsz emberközpontúság új szemléletét mutatja. A jól szerkesztett kötet két nagyobb egységre bontható: a Laura életében íródott és a Laura halálát követő művekre. A szerelmes versek mellett néhány közéleti témájú művet is tartalmaz. A *Daloskönyv* hagyományt teremtett. Petrarca kötetéhez hasonlítható Balassi Bálint *Júlia-ciklusa*, Ady Endre *Léda*- vagy Juhász Gyula *Anna*-verseinek sorozata. Ezekről később tanulunk. A *Daloskönyv* kedvelt versformája a **szonett, amely 14 sorból áll**, verselése hendekaszillabus. Rímképle-

▲ Giorgio Vasari: Hat toszkán költő (1544, elől az asztalnál Petrarca és Dante)

te változó, Petrarcánál leggyakrabban abba abba cdc dcd, tehát két ölelkező rímes, négysoros versszak és két tercina-rímű háromsoros.

A *Daloskönyv* formai és eszmei szempontból is meghatározta a 15–16. század európai szerelmi líráját. Petrarca követése, a petrarkizmus a francia, az angol és a spanyol költészetben volt a legerősebb, de a magyar irodalomban is megjelent: Balassi Bálint költészetében is számos petrarkista vonást találunk.

Laura: valóságos személy és költői eszme

Petrarca 1327. április 6-án, nagypénteken pillantotta meg Laurát az avignoni Santa Chiara-templomban. Nem tudunk arról, hogy bármiféle kapcsolat kibontakozott volna közöttük, de tény: Petrarca egész költészetét meghatározta ez a korai találkozás. Azután is a költő múzsája maradt, hogy 1348-ban a pestis áldozata lett. **Egyszerre volt valóságos alak és költői eszme, fizikai-testi létező és a szépség ideálképe.**

A reális valóság és az elvont idea kettősségét az irodalomtudósok az ókori görög filozófus, Platón nézeteinek humanista divatjával, az **újplatonizmussal** hozzák kapcsolatba. Platón gondolkodása élesen elválasztotta egymástól a látható fizikai valóságot és az ideák csak sejtethető világát.

Pó, földi kérgem...

180. szonettje a *Pó, földi kérgem...* kezdetű vers, melynek lírai alanya a szeretett nőtől való kényszerű elválás beszédhelyzetét idézi meg. A versbeszélő a Pó folyón

nyugatról keletre, Laurától távolodva utazik. Az ellentétekre épülő, reneszánsz szellemiségű vers az emberi akarat és szellem diadalát hirdeti. A szöveg elején megszólított, vad természeti erők ugyan hatalmasabbak az embernél, a vágy ereje mégis képes legyőzni a természet és a kényszerű elválás fájdalmas tapasztalatait. Míg az utazó keletnek tart, gondolatai nyugaton maradnak. Az utazás a Laura nélküli jövőbe visz ugyan, de a lélek a boldog múltba réved. A kedveshez kívánczó lírai alany gondolati útját a versben a halmozás eszközei segítik, míg a beteljesülést kínáló nyugat értékeit a fokozás és az alliteráció emelik ki. A szonett reneszánsz vonását bizonyítják a névrejtés változatos poétikai megoldásai. Laura nevére több hasonló alakú kifejezés is utal: az arany (aurea) és a Lomb is, ahol a keresztnév jelentését hordozó köznévi nagybetűs helyesírást nyer. A nyugat-kelet, kint-bent, természet-ember, test-lélek ellentétpárjaira épülő szöveg a gondolati szabadság és a szerelem reneszánsz értékeivel emelkedik felül az elválás nehéz pillanatain.

Ti szerencsés füvek, boldog virágok...

A *Daloskönyv* 162. szonettje a *Ti szerencsés füvek, boldog virágok...* kezdetű vers. A szövegben a versbeszélő a természethez fordul, egyes elemeit meg is szólítja. Az odafordulás oka, hogy a lírai én a tájelemek segítségével idézi fel Laura alakját. A szeretett nő szépségét a természet minden látható szintje visszatükrözi, ám ez a varázs nem vívja ki a versbeszélő ámulatát. Sokkal inkább az irigységét, amivel szembehelyezi magát és lángoló érzelmeit a természet közönyével. Így válik a záróversszak hangulatváltó felszólítássá, melyben a megszólaló a szeretett nőt körülvevő táj szenvedélyes érzelmeit követeli.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben a *Pó, földi kérgem...* kezdetű szonettet! Fogalmazd meg a vers alapján, mit tanít a reneszánsz Petrarca a test és a szellem viszonyáról!
2. Milyen hangszimbolikai eszközök uralják a második versszak harmadik sorát? Milyen hatással gazdagítják a sor verbális tartalmát?
3. A harmadik versszak a Pó dicsőítését hozza. Milyen tartalmi viszonyban van ezzel a szakasszal az utolsó strófa?

Vitassuk meg!

„...csak földi részem hordja szarvad-ágad;
a másik, vágya szárnyával fedezve,
repül révébe édes Otthonának.”

PETRARCA: DALOSKÖNYV,
SZEDŐ DÉNES FORDÍTÁSA

- Vajon milyen újszerű, reneszánsz gondolat lehet az alapja a test és a lélek szembeállításának? Hogyan gondolkodott a középkor embere az emberi test és lélek összefüggéseiről?

Fogalmak

poeta laureatus: (koszorús költő) a legkiválóbb költők címe a reneszánsz korban

hendekaszillabus: 11 szótagú verssorfajta, több fajtája létezik, a Petrarcára jellemző hendekaszillabus hatodfeles jambikus sor

versciklus: önállóan is megálló művek együttese, amelyek tartalmi vagy formai szempontból egy nagyobb egységet képeznek

szonett: 14 sorból álló, 4 szakaszos vers: az első két versszak 4-4, a harmadik és a negyedik 3-3 soros; az első két versszak és a második két strófa is egy-egy rímrendszert alkot

újplatonizmus: Platón filozófiáján alapuló nézetrendszer, a késő antik világ meghatározó irányzata, amely a lelket és a szellemet magasabb rendűnek, a testet alacsonyabb rendűnek gondolta el; a reneszánsz filozófiákra nagy hatást gyakorolt

Janus Pannonius pályája

Az európai reneszánsz kultúra és humanizmus Mátyás király kultúrpolitikája révén Nyugat-Európa-hoz képest kis késéssel Magyarországon is megjelent. Mátyás híres budai könyvtára, a Bibliotheca Corviniana a király halálakor mintegy 2500 korvinát, azaz kódexet számlált.

- ▶ Idézd fel, mit tanultál már Mátyás király udvari kultúrájáról! Milyen kulturális, zenei, étkezési és életmódbeli szokások jellemezték ezt a kort?

Az udvari humanizmus

A 15–16. században a Magyarországra jellemző élénk kulturális élet elsősorban annak volt köszönhető, hogy királyaink – nyugat-európai mintákat követve – Európa más országaiból hívtak művészeket és tudósokat udvarukba. A **korabeli magyar reneszánsz felvirágzása Mátyás király uralkodásához köthető**. Az ő regnálása alatt építették tovább a budai palotát, amely-

nek kivitelezéséhez itáliai mesterembereket, művészeket hívatott. Ezt követte a visegrádi palota átalakítása, amely a mellé építtetett királynői palotával együtt a magyarországi reneszánsz építészet páratlan alkotása. Mátyás európai léptékkel mérve is jelentős könyvgyűjteményt hozott létre: kódexeknek, a corvináknak egyik részét udvarában, másik részét Firenzében készítette. Mátyás halálát követően a főpapok és főurak továbbra is pártolták a reneszánsz művészetet Magyarországon. A reneszánsz építészet kiemelkedő alkotása ebből az időszakból a **Bakócz-kápolna**, amelyet a pápai székre is esélyesnek tartott Bakócz Tamás esztergomi érsek építtetett firenzei művészekkel.

▲ Rétfalvi Sándor: Janus Pannonius síremléke a pécsi székesegyházban (2008)

▲ Az esztergomi Bakócz-kápolna belső tere (1506–1519)

Az itáliai humanizmus vonzásában

Janus Pannonius (1434–1472) – a magyar irodalom történetének első név szerint ismert költőegyénisége – Csezmicén született. Eredeti neve: egyes feltételezések szerint Csezmicsei János, mások szerint nem ismert. A Janus Pannonius „Magyarországi János” elnevezés a költő önmeghatározásának összetettségét mutatja. Jelképe tehát annak a szellemi otthontalanságnak, amely hazájához, Magyarországhoz fűzte és annak az általa mindig vágyott itáliai reneszánsz légkörnek is, melyben alkotói és lelki otthonra lelt. Pályáját nagybátyja, Vitéz János váradi püspök, majd esztergomi érsek és királyi kancellár, Mátyás király fő bizalmasa

egyengette. Így kerülhetett a fiatal költő **Ferrarába, Guarino da Verona híres magániskolájába**, a kor egyik legjelentősebb szellemi műhelyébe. Itt kezdett el verseket írni latin nyelven, mégpedig nagy sikerrel. Neve és költészete hamar ismertté vált az itáliai humanisták körében.

A költő közéleti szerepei

A Ferrarában töltött nyolc év után Padovában tanult tovább. Jogász és egyházjogász lett, hazatérése után pappá, később pedig pécsi püspökké szentelték. Sőt, a királyné kancellárja lett. Mátyás király pápai követként visszatérhetett később Itáliába, ahol újra találkozhatott olasz humanista barátaival. Ekkor ismerkedett meg például Marsilio Ficcinóval, és rajta keresztül az újplatonista filozófiával is. E követségből hazatérve – máig ismeretlen okok miatt – Mátyás király bizalma megrendült iránta, korábban meredeken emelkedő politikai pályafutása megtört. **1472-ben részt vett a nagybátyja által szervezett, Mátyás elleni összees-**

küvésben. Leleplezése után Velence felé menekült, de szeretett Itáliájába már nem juthatott el, Medveváron elhunyt. A király ellenségeként hét éven át nem kaphatott örök nyugodalmat, végül Mátyás megenyhült, és eltemettette a pécsi székesegyházban. Több mint 500 éven keresztül titok fedte, hogy pontosan hová temették, mígnem 1991-ben, felújítási munkálatok során **rábukkantak a sírjára.** A modern technika csodája, hogy földi maradványaiból az arcképét is rekonstruálták.

Fogalmak

magyar irodalom: a magyar nyelven vagy a magyar nemzet tagjai által bármely nyelven létrehozott irodalmi alkotások összessége

magyarországi irodalom: részét képezi minden olyan irodalmi alkotás, amely Magyarország földrajzi határain belül bármely nyelven született

Irány a könyvtár!

1. Nézz utána, ki volt Mátyás király Itáliából érkezett, udvari történetírója!
2. Kutasd fel az interneten, kb. hány kötetből állt Mátyás király híres könyvtára!
3. Milyen madár látható Mátyás címerében?
4. Tanulmányaid alapján idézd fel, ki volt Kinizsi Pál! Hol található egykori vára?

Vitassuk meg!

„Hogy Magyarország trónján megpillantja a holló
Mátyást, örvend, s így károg az ősi madár:
Én, akit atyjának lobogóin vittek a harcba,
Átadnám örömet már a helyem, s ha talán
Én lehetek Mátyás zászlója s címere éke,
Több lesz mindennél és becsebb ez a kegy.”

JANUS PANNONIUS:
MÁTYÁS MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁVÁ VÁLASZTÁSA,
KÁLNOKY LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

- Melyik ókori görög költő írt epigrammát a múzsai adományokhoz és a háborúhoz való viszonyáról?

- ◀ Mátyás király ábrázolása a Thuróczi-krónikában (1488)

Janus Pannonius epigrammaköltészete

Janus Pannonius az első európai hírnévre is szert tett magyar költőnk. Itáliában tanult, és verseit latin nyelven írta. Neve is felvett, latin név.

- Vajon miért születtek Janus Pannonius versei latinul? A reneszánsz kor milyen igényét és tudós magatartásformáját bizonyítja a latin nyelvűség költészetében?

Janus Pannonius és az epigramma

Janus Pannonius **latinul írta költeményeit**, melyek két nagyobb korszakra bonthatók: az Itáliában írt ifjúkori és a későbbi, magyarországi költeményeire. Többféle műfajban is alkotott, legjelentősebbek **epig-**

▲ Borsos Miklós: Janus Pannonius-emlékmű Pécsen (1972)

rammái és elégiái. Ismertek ezenkívül dicsőítő költeményei is, a panegyricusok. Ezek címzettje leggyakrabban mestere, Guarino da Verona, de sokakhoz írt dicsőítő verseket: itáliai utazásai alatt gyakran ezzel a műfajjal hálálta meg vendéglátói szeretetét.

A humanista poétikák három nagy csoportra osztották az epigrammákat: **szatirikus, erotikus és dicsőítő epigrammákra.** Janus mindhárom fajtát művelte, sőt az eredeti, ógörög értelemben is írt epigrammákat, sírfeliratokat: például Hunyadi János sírjára. Mesterének Martialist, az 1. századi római szerzőt választotta, iskoláskorától kezdve szívesen költött csipkelődő, szatirikus, néha pedig kifejezetten pajzán hangvételű epigrammákat.

Pannónia dicsérete

A költő talán legismertebb **epigrammája a Pannónia dicsérete.** Első olvasásra kissé önteltnek tűnhet a saját magáról beszélő költő: mintha túlságosan is magabiztos lenne („szellemem egyre dicsőbb”). De érdemes felfigyelnünk arra a párhuzamra, amely a korabeli műveltség központjának számító Itália és az akkori Pannónia között létrejön. Janus már ferrarai éveitől örömmel visszavágott azoknak az itáliai diáktársainak, akik őt idegen származása, barbár múltja miatt gúnyolták. Itt is kiáll Pannóniája mellett, még ha az Itália és Pannónia közötti párhuzamot túlzónak is tarthatjuk. **Saját sikere nem magánjellegű, hanem hazája dicsősége** („általá híres e föld”). A versben az a humanista eszménykép is felismerhető, amely szerint az **egyéni és a közösségi siker igazi záloga a szellemi kultúra gyarapodása** („könyvek”, „dalok”).

Egy dunántúli mandulafáról

Egészen más hangvételű az *Egy dunántúli mandulafáról* című epigramma. Pannónia itt is megjelenik, de nem mint egy ébredező szellemi kultúra helyszíne,

hanem maga a „*pannon-föld*”, amelynek ridegsége, akárcsak az éghajlat adottságai: megváltoztathatatlan. A korábbi lendület és optimizmus eltűnt, itt összetettebb, árnyaltabb érzelmekről olvasunk. Az egyszerű, természeti témát sejtető cím ellenére egy antik utalásokkal teletűzdelt fokozással indul a költemény. A mandulafa virágzása úgy jelenik meg, mint egy világraszóló csoda. De az epigramma második felének ellentéte tél és tavasz között rosszat sejtet. A termé-

zet törvényei erősebbnek bizonyulnak az oktan mandulafácskánál. Könnyű kitalálni, hogy **a költő saját magára, az itáliai tanulmányait, sikeres költői pályakezdését követő itthoni elszigeteltségére utal. Vagyis nyilvánvaló, hogy a vers allegorikusan értelmezhető** (akárcsak például Alkaiosz korábban olvasott költeménye, az *Állam hajója*). De ezt nem mondja ki a versbeli beszélő, és ettől még szebb, még fájdalmasabb a költemény.

Írány a szöveg!

1. Olvasd el a *Pannónia dicsérete* című verset! Jelöld a rövid és hosszú szótagokat a tanult módon, majd határozd meg a verslábakat! Milyen sorfajtákra ismeresz? Hogyan nevezzük az epigrammát alkotó sorpárt?
2. Fogalmazd meg, milyen humanista eszmények dicséretét mutatja a vers!
3. A középkori anonimitáshoz képest milyen felfogásbeli különbséget mutat az epigramma?
4. Olvasd el az *Egy dunántúli mandulafáról* című verset is! Idézd fel, Odüsszeusz melyik kalandját idézi a második verssor!
5. Állapítsd meg, milyen szerepe van az ötödik verssorig elnyújtott késleltetésnek?
6. A rövid szövegben háromféle mondatmodalitással találkozhatasz. Mit gondolsz, mi az oka ennek a változatosságnak? Mit üzen a verset záró költői kérdés?
7. Értelmezd a vers évszaktoposzait!

Fogalmak

gúny: az iróniánál erősebb, esetenként sértőbb stilisztikai eszköz, hibák, gyengeségek erősen felnagyító leleplezője

irónia: a gúnynál elnézőbb stilisztikai eszköz, dicséretbe burkolja a negatív vélekedést, oly módon, hogy a szövegösszefüggés utal a fordított jelentésre

költői magatartás: a költő ars poeticába foglalt álláspontja a közléthez, az irodalomhoz, az alkotáshoz, az emberiséghez való viszonyáról

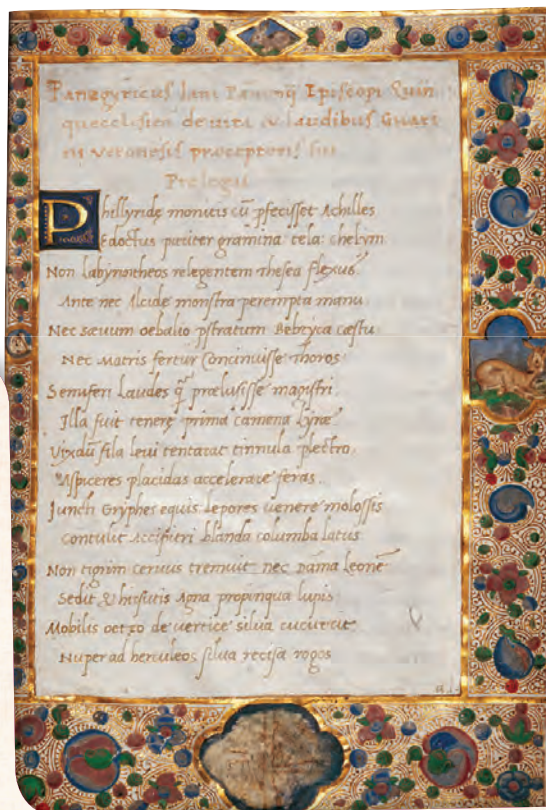
Vitassuk meg!

„...a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!”

JANUS PANNONIUS: PANNÓNIA DICSÉRETE,
BERCZELI ANSELM KÁROLY FORDÍTÁSA

- Kik hozták leginkább dicsőséget Magyarországnak az elmúlt száz évben? Kiket ismer az utca embere külföldön? Kiket emlegethetünk büszkén, ha külföldieknek mesélünk a hazánkról?

Janus Pannonius költeménye egy 15. századi kódexben ►

Az Egy dunántúli mandulafáról elemzése

Egy humanista „a hegyen túl”

A fiatal költőnek már korai diákéveiben, a reneszánsz műveltség egyik fellegvárának tartott Ferrarában szembe kellett néznie azzal, hogy ultramontanusként (hegyen túliként), vagyis az **Alpok túloldalának barbár világából érkezett jövevényként tekintenek rá**. Nem csoda, hogy minden előítéletre rácáfoló tehetsége kiváltotta társai irigységét, akiknek személyeskedő gúnyolódása – az öntudatos válaszokkal együtt – megjelenik a korai epigrammákban: „*Megrágalmaztál, hogy medvetejen nevededtem / Otthon, Gryllus, mert annyira vad vagyok én. / Hát jó, nősténymedve a dajkám: néked azonban, / Gryllus, nem medve volt az anyád, de szuka.*” (Végh György fordítása)

Költői teljesítménye nem maradhatott sokáig észrevétlen: a humanisták hamarosan csodagyerekként üdvözölték, s az **Itáliában** töltött évek alatt a korabeli költészeteszményt magas színvonalon megvalósító műveivel **elismert alkotóvá** vált. **Hazahívása, amely politikai karrierjének kezdetét jelentette, ezt a pályáivet törte meg**. Az ekkoriban kiépülő, később Európa-szerte híressé váló reneszánsz királyi udvaron túl **Magyarország középkori műveltségű állam volt**, Janus költészetének nem volt számottevő közönsége, így a költő abból az inspiráló közegből szakadt ki, amely addigi verseinek táptalaja volt. Újra a hegyen túl, „barbár” földön találta magát, leküzdhetetlen **idegenségérzete ugyanakkor költészete megújítására ösztönözte**: a humanista közönséget kiszolgáló, leginkább szűkebb és tágabb értelemben vett antik idézetekből felépülő versek itt funkciójukat veszítették, a költő így szabadabban kezelhette, továbbfejleszthette a reneszánsz poézis szabályrendszerét.

Pannónia földje, az ország kulturális viszonyai, a művelt európai idegensége emellett gazdagon kiaknázható témát szolgáltatott neki – az úttörő, a műzsákat a barbár földre telepítő alkotó öntudata éppúgy megszólal verseiben (*Pannónia dicsérete*), mint a magára hagyatottság, a szellemi száműzetés fájdalma (*Egy dunántúli mandulafáról*).

- Melyek a vers epigrammára és melyek elégiára jellemző vonásai?
- Mivel magyarázható, hogy Janus Pannonius Itáliában és Magyarországon egyaránt kívülállónak érezte magát?

Mitológia és retorika

A konkrét látványt, a nem mindennapi „csodát” az elvárásokat fokozó nagy ívű (a vers terjedelmének felét kitevő) **késleltetés** vezeti be. Az első négy sor a görög-római mitológia képzelte tájait, az istenek aranyalmákat termő fáit, a phaiákok szigetét és a (középkor és a reneszánsz hiedelemvilágában is ismert, híres térképeken is feltűnő) boldogok szigeteit idézi, s ezzel – miközben kihasználja a **túlzás** tagadó szerkezetekkel is megtámogatott figyelemfelkeltő hatását – az imitáció tipikusan humanista eljárását példázza (lásd később).

A mitikus tájak ezenfelül Pannónia zordságát ellenpontozzák, a virágait bontó mandulafa merészségét emelik ki. A 4–6. sorban háromszor figyelmeztet a szöveg a körülmények barátságtalanságára: *hűs rögein, tél, zuzmara*. (Az eredeti szöveg ezen a ponton fokozással is él, és a latin vers szórendi lehetőségeit kihasználva maga is mintegy megjeleníti a látványt – a „virágzik” igét egy elváló jelzős szerkezet, a „jég-hideg hónapok” fogja körül, míg a „bimbók”-at a „siralmas tél”.)

A látvány tragikumát végül újabb mitológiai utalások bontják ki igazán. A 7. sor megszólítása a mandulafát Phüllisz thrák királylánnyal azonosítja, aki – miután hiába várt szerelmére, Démophoónra – öngyilkos lett, de az istenek mandulafává változtatták. Hasonlóan baljós tartalmú az eredeti szöveg másik mitológiai metaforája: Prokné athéni királylány fecskévé változott, miután bosszúból saját fiát ölte meg.

E metaforák azonban nem csupán a végkifejlet sejtetésében, a vers hangulati gazdagításában játszanak szerepet. Phüllisz és a mandulafa összekapcsolása általánosabb értelmet ad a központi motívumnak – **a szenvedélytől fűtött, türelmetlen lélek önpusztításának jelképévé** emeli azt.

- Milyen retorikai eszközök alapozzák meg a vers hatását?
- Érvelj amellett, hogy a költő nem pusztán díszítőelemként alkalmazza a mitológiai utalásokat!

Egy pályaszakasz jelképe

A vers értelmezői általában **allegóriát** láttak a mandulafában, **Janus Pannonius magyarországi éveinek képét**. Ebben az esetben az *Egy dunántúli mandulafáról* a humanista allegória sajátos változatát képviseli, mivel az azonosítás kifejtetlenül marad, a megfelelés így nem teljesen egyértelmű. Ezt az olvasatot nem csupán a költő életrajza, de művei is alátámasztják. *A narni Galeottóhoz* epigrammában például jóval nyíltabban vall szellemi elszigeteltségéről és annak hatásairól: „*Mert ad a hely, de el is vesz a szellemtől – ki tagadná? / S látszik a versen, hogy merre, hol is született. / Rég a latin környék latinabbá tette a versem, / barbár táj barbár szóra kapatja a szám. / Hozd ide Vergiliust: hamisan fog szól-ni a lantja; / vagy Cicerót; itt elnémul a nagy Cicero.*” (Csorba Győző fordítása) *A roskadozó gyümölcsfa* című elégia sorai pedig első személyben szólalnak meg: „*Bár-csak durva fagyok perzselték volna le szirmom, / Amikor ifju tavasz csalta ki bimbaimat.*” (Kardos László fordítása)

Az *Egy dunántúli mandulafáról* szóhasználatát egyébként más szempontból is beszédes: az ötödik sor merésznek mondja a mandulafát, márpedig a költő ezt a jelzőt következetesen akkor használja (pl. a *Búcsú Váradtól* című elégiában), amikor egy halandó vakmerően túl próbál lépni határain. Szembetűnő, hogy a lírai beszélő élményének vers eleji párhuzamát két mitikus hős, Héraklész és Odüsszeusz kalandjai alkotják. Ők egyebek mellett ugyancsak a határátlépés, a határok kitágításának tetteivel (pl. alvilági útjukkal) szereztek hírnevet. Ennek figyelembevételével világossá válik, hogy az *Egy dunántúli mandulafáról* az elhallgatás fájdalomán túl **a költői öntudat hangjait is megszólaltatja**. Emellett szólhat maga a mandulafa motívuma is. Bár a magyar poéta költői képalkotása egyértelműen az antik kultúrára támaszkodik, az értelmezés során nem lehet kizárni a motívum bibliai eredetű jelentését sem: mivel Isten a *Számok könyve* szerint egy kivirágzó mandulaággal nyilatkoztatta ki, hogy Áront rendelte a papi hatalomra, a mandula, a mandulafa a zsidó-keresztény kultúrában a kiválasztottság jelképévé vált.

Noha az elemzések általában egy költősors allegóriáját látják a mandulafában, érdemes megjegyezni, hogy a vers jelképrendszere ettől gyökeresen eltérő megközelítést is lehetővé tesz.

- Miben különleges az *Egy dunántúli mandulafáról* allegóriája?
- Hogyan segíti a vers megértését Janus Pannonius műveinek kontextusa?

Az antikvitás vonzásában

Az első két sorban említett kertek gyakran szerepeltek együtt az antik költészetben, többek közt a Janus Pannonius által mesterének tekintett Martialisnál is. Az *Egy dunántúli mandulafáról* többször is él klasszikus szerzők, köztük Horatius és Vergilius jellegzetes költői fogásaival, szavaival, szókapcsolataival, az utolsó két sor kulcsfontosságú mitológiai metaforáinak pedig alighanem Ovidius volt a forrása. A száműzött római költő, akinek művészete a magyar poéta számára e többé-kevésbé az övével párhuzamos sors miatt bizonyára különösen fontos volt, Phüllisz történetét a *Hősnők leveleiben* dolgozta fel, míg Proknéra a *Római ünnepek* című művében utalt: „*Tévedek-e? vagy a fecske, tavasz kis hírnöke jött meg? / Nem fél attól, hogy visszajön újra a tél? / Majd még gyakran sírsz, Prokné: kár volt igyekezned; / megfagyhatsz; s az urad, Téreus annak örül.*” (Gaál László fordítása)

A **humanista felfogás** egyáltalán nem vetette meg, sőt **kívánatosnak tartotta az efféle utánzást** (latin szóval: imitációt). **A kor tudós költői bőségesen éltek az antikvitás által kidolgozott eszköztárral, forma- és motívumkinccsel** – egyrészt alkalmazásukkal bizonyították műveltségüket, mesterségbeli felkészültségüket, másrészt a készen kapott elemek újszerű elrendezésével, új kontextusba helyezésével, jelentésbeli gazdagításával adtak számot költői képességeikről. Magától értetődik, hogy az imitációra épülő humanista vers felkészült közönséget feltételezett, hiszen a minél teljesebb műélvezet megkívánta az utánzott szöveg ismeretét. Ebből következik társadalmi szerepe, közösségépítő ereje. Ezek a funkciók viszont nem tették feltétlenül szükségessé, hogy a vers túllépjen az intellektuális játék szintjén, így a kor számos elismert alkotása nem bizonyult maradandónak.

A magyar költő azonban érett műveiben – így az *Egy dunántúli mandulafáról* soraiban – rendkívüli virtuozitással élt az imitáció adta lehetőségekkel. **Az antik motívumok, mint láttuk, nála nemcsak díszítményekként, hanem kulcsfontosságú jelentésképző elemekként kaptak szerepet**. Egyebek mellett költészetének éppen ez a tulajdonsága emeli Janus Pannonius életművét a korabeli reneszánsz líra élvonalába.

Janus Pannonius elégiái

Életünk folyton változó szakaszaiban a régi, elmúlt dolgokat rendre felváltják az újak. Ami szép, de véget ért, attól elbúcsúzunk, ami nem az, azt igyekszünk kitörölni az emlékezetünkéből. Ebben a lelkében – többek között – Janus Pannonius szép búcsúversével ismerkedünk meg. A búcsúvers műfaját irodalmunkban, ezzel a szöveggel, ő teremtette meg.

► Vajon a búcsúvétel negatív vagy pozitív élmény? Esetleg összetett? Milyen tényezőktől függ a megítélése?

Itáliai elégiák

Az epigramma mellett Janus Pannonius lírájának másik jelentős műfaja az elégia. **A korabeli humanista költészetfelfogás minden olyan költeményt elégiának tekint, amelynek szubjektív, személyes a hangvétele, továbbá amely disztichonokból áll és az epigrammá-nál hosszabb.** E műfaj szabályaival Janus Pannonius Guarino mester ferrarai iskolájában ismerkedett meg, s korai elégiáiban rendkívül ügyesen alkalmazta őket. Az Itáliában írt elégiáira jellemző, hogy bár hiányzik még belőlük a mély lírai mondanivaló, mégis eredeti alkotások, amelyeket többnyire a megtapasztalt valóság ihletett.

Pannóniai elégiák

Itáliában született elégiái mellett elkülönítve tartja számon az irodalomtörténet az itthon írt elégiákat. Idetartozik egyik korai, kiemelkedő alkotása, a **Búcsú Váradtól című költeménye.** E **személyes élmények ihlette búcsúversben az utazás élményei keverednek váradi emlékeivel.** Tipikusan búcsúzó vers ez, amely két jól elválasztható részre tagolódik. A költemény első fele tájleíró jellegű: a város környéki vidéket tárja az olvasó elé. A tényleges búcsúra a vers második felében kerül sor. A távozó alak istenhozzádót mond a könyvtárnak, a szobroknak, a várnak. A kutatások szerint ez az elégia Catullus hatását tükrözi, hiszen a verset hétszer is megszakító refrén nem volt jellemző a humanista költészetre, ráadásul szövegbeli egyezések is kimutathatók az előd és Janus művei között. A tudatos szerkesztés jegyeit viselő költemény érdekessége, hogy a búcsúzás során a jelen és a múlt összekeveredik: miközben a jelenben a kimondás által éppen búcsút vesz, egyúttal fel is idézi a búcsúvétel tárgyához kötődő emlékeket: „Isten veled, te híres ritka könyvtár, / Hol ráakadtam annyi régi műre, / Itt szállt meg Főbusz is, hűtlen honához, / S innét a szűzi múzsák sem sietnek.” **A kiemelt nevezetességek csupa reneszánsz és humanista értéket képviselnek:** a természeti kincsek mellett a kultúrának

olyan értékeit, mint Vitéz János könyvtárát, híres művészeti alkotásokat. A vers ellentétekre épülő szöveg. A lírai én utazása során a menetiránynak háttal ülve szemléli a búcsú tárgyait. Úticélja számára kijelölt és nem önként választott úticél, hisz „urunkhoz”, Mátyás királyhoz

▲ Janus Pannonius feltételezett korabeli arcképe (elől jobbra) (Andrea Mantegna: A lefejezett Szent Kristóf holttestének elszállítása, részlet, 1452 Padova, Eremitani templom, Ovetari kápolna)

sietnie kell. A szeretett várostól, melyben magyarországi, reneszánsz fellegvár-ra lelt, nehéz az elválás. Ezt igazolja a szöveg első felének egymást kizáró ellentétpárja (menni-maradni), ami köré az egész versegység szerveződik. A még és már, a múlt és jelen, a tél és nyár, a jég és folyóvíz, az evezés és szánon utazás, hideg és meleg fogalmi ellentéteit az önfelszólító refrén és a maradás vágya tesz még látványosabbá. A vers zárlatában Szent László megjelenése mind a magyar történelmet, mind pedig a szentek egyházi legendáriumát felidézi.

Kései elégiái

Kései elégiái, amelyek életének utolsó éveiben születtek, egészen más hangon szólalnak meg, mint a korai évek költeményei. Ezeket a verseket mély **líraiság**, erős személyes jelleg jellemzi, s nem csupán egy tudós humanista virtuozitása mutatkozik meg bennük. Élettapasztalatai, visszatérő betegsége, a halál közelsége, kegyvesztettsége, meg nem értettsége szervesen beépültek költeményeibe, amelyekben a mitológiai utalások új szerepet kapnak. Többé már nem a humanista költő rendkívüli tudásának bizonyítékai, hanem érzéseinek, élethelyzetének kifejezői. Ennek a korszaknak az egyik legnagyobb alkotása a *Saját lelkéhez* című elégiája.

Saját lelkéhez

Saját lelkéhez című elégiája a költő betegségeiről szól, nagyon alaposan átgondolt, filozofikus módon. Az **örökké létező szellem vagy lélek képét állítja**

az olvasó elé a szöveg, és ezzel kerül ellentétbe az elenyésző, porrá váló emberi test. Az önmegszólító elégia három, soregységenként számozott részből áll. A lírai én az első szakaszban az újplatonizmus tanításai alapján lelke Tejútból való eredetét tárgyalja. Ez a szemlélet szembemegy ugyan a kereszténység tanításával, mégis vallja, hogy az ember nem csak test, hanem lélek és szellem is. Mint ahogyan azt is, hogy a nem anyagi emberi összetevő, így a költői tehetség is a testnél magasabb rendű, égi alkotóelem. A középszakasza a sorstól kapott emberi test hiányosságait, betegségekre való hajlamait sorolja. A testi bajok számbavétele leltárszerű: a versbeszélő kendőzetlenül beszél testi állapotának kínzó kórtüneteiről. A keserű önfelismerés költői kérdésekbe torkollik: a hibátlan lélek esetlenül gyenge testbe költözésének okait kutatja. A harmadik egység a lelket a beteg emberi test elhagyására szólítja fel. A vers végül a lélekvándorlás tanításának reménységében nyugszik meg.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a *Búcsú Váradtól* című verset! Fogalmazd meg, milyen viszonyban van a refrén a versszakok tartalmával!
2. Nevezd meg a vers második részének búcsútárgyait! Hogyan köthetőek az itt felsorolt valóságselemek a reneszánsz és humanista gondolkodásmódhoz?
3. Milyen magyar történelmi csodákat idéz meg a 6. és a 7. versszak?
4. Olvasd el a *Saját lelkéhez* című verset is! Gyűjtsd ki a szövegből, milyen égi adományokkal érkezett a versbeszélő lelke a testébe!
5. Nevezd meg a lírai alany testi betegségeit! Nézz utána, milyen betegségben halt meg a szerző!
6. Állapítsd meg, milyen létezési formát nem ajánl a versbeszélő a léleknek és milyet igen!

Vitassuk meg!

„...ad a hely, de el is vesz a szellemtől – ki tagadná?”

JANUS PANNONIUS: A NARNI GALEOTTÓHOZ,
CSORBA GYŐZŐ FORDÍTÁSA

- Milyen lehet a művészember számára a teremtő környezet? Milyen feltételek tekinthetőek ideálisnak egy műalkotás létrehozásához? Vajon alkalmatlan körülmények között nem születhetnek remekművek?

Fogalmak

búcsúvers: alkalmi költemény, népszerű lírai műfaj; témája a búcsúzás

elégia: az ókori görög irodalomban minden disztichonban írt hosszabb költemény neve, később bánatot, fájdalmat kifejező versre alkalmazták az elnevezést

interkulturalitás: eltérő kultúrák közötti kapcsolat és azok egymásra hatása

önmegszólító vers: a gondolati költészetnek egy sajátos típusa, az érzelem, illetve a magatartás kettősségének megnyilvánulása, melyben a költő saját magát szólítja meg

Giovanni Boccaccio

Ebben a leckében Giovanni Boccaccio, itáliai reneszánsz író *Dekameron* című művével ismerkedünk meg. Novelláskötetének kerettörténete van, eszerint fiatalok izgalmas történetek elmesélésével szórakoztatják egymást egy járvány idején.

► Ismersz olyan műveket, ahol mese a mesében vagy regény a regényben jelenik meg?

Az autodidakta

Giovanni Boccaccio (1313–1375) egy firenzei kereskedő gyermekeként született. Apja a híres bankárcsalád, a Bardiak alkalmazásában állt. Fiát is kereskedelmi pályára szánta, ezért tizennégy éves korában Nápolyba küldte, hogy egy ottani Bardi-banknál ismerkedjék meg a kereskedelemmel. Giovanni idegenkedett a banki világtól, jobban érdekelték a könyvek és a latin nyelv. A nápolyi Anjou-udvar humanistáihoz csatlakozott. Gyermekkorában nem folytatott klasszikus irodalmi tanulmányokat, nápolyi éveitől kezdve **autodidakta módon képezte magát**. Megtanult latinul és görögül, megismerte az antik szerzőket. Ekkor kezdődött irodalmi pályafutása is, amely Firenzében teljesedett ki, ahová azért kellett visszatérnie, mert apja pénzügyei rosszra fordultak. Latinul és olaszul is alkotott, eposzokat, kommentárokat és verseket írt. Nagy tisztelője volt Dante művészetének, az isteni jelzővel is ő egészítette ki a *Színjáték* címét. Boccaccio révén ismerhetjük az első hiteles Dante-életrajzot is.

Dekameron

Boccaccio fő műve a *Dekameron* című, **100+1 novellából** álló kötet. A műfaj nem a szerző újítása, az ő nevéhez a novella magas művészi szintre emelése fűződik. A gyűjtemény szerkezete a reneszánsz kor tökéletes szimmetriára törekvését mintázza: a tízszer tíz, azaz száz novella és az Előljáró beszéd a tökéletesség és a hiánytalanság üzenetét hordozza. A kötet bevezető írása az egész írásmű kerettörténetét beszéli el. E kerettörténet szerint az 1348-as firenzei pestisjárvány elől tíz fiatal tíz napra elmenekül a városból az egyikük vidéki

▲ Odoardo Fantacchiotti: Giovanni Boccaccio szobra (Firenze, Uffizi Képtár homlokzat, 19. század)

kastélyába. Az unalom elől menekülve minden nap **történetek elmesélésével szórakoztatják magukat és egymást**. Az adott nap kötelező beszédtemáját az előző nap „királya”, vagy „királynője”, azaz legsikeresebb történetmesélője jelöli ki. Mivel mindenki a maga elbeszélésével minden nap egyszer kerül sorra, a tíz nap alatt összesen száz történet, azaz novella gyűlik össze. Az írások a kerettörténetben elbeszéltek-ből következően tehát **élőbeszédszerűek**, sokszor a szóbeli megnyilatkozás jellegzetes fordulatait hozzák. Hangvételük **tréfás**, előadásmódjuk **anekdotázó**. Bevezetésükben az előző nap megjelölt tematikus elemre utalnak. A gyakran **példázatos** novellák igazi **reneszánsz** alkotások: bennük a **kor** jellegzetes **témái**, a szerelem, az életörömök, az erotika, a hit, a bölcsesség és ravaszság, a vagyon és az elmúlás köszönnek vissza. Szereplői is a kor tipikus figurái: polgárok, szerzetesek, hűtlen asszonyok, papok vagy földművesek.

Első nap, harmadik novella

Az első nap harmadik novellája a tényleges szövegkezdet előtt a történet tartalmi összefoglalásával indul. Ez a témamegjelölés befogadói elvárásokat támaszt, melyek beigazolását maga az írásmű szolgálja. A novella elbeszélője Filoména, aki megszólalásában az előző elbeszélőre, Neifile-re hivatkozva meséli el a maga történetét. Bevezetőjében megfogalmazza azt az általános érvényű igazságot (az okosság minden veszedelemből kimentti az embert), aminek bizonyítását az éppen elbeszélendő történettől várja. Így találkozik a befogadó elsődleges és másodlagos elbeszélővel, valamint történeten belüli történettel. Filoména a novella tanulságaival kapcsolatban nem foglal állást; a példázatos cse-

lekmény megértését és tanulságok megfogalmazását a befogadókra bízta.

A történet két szereplője, Szaladin és Melkizedek az egzotikus Kelet figurái. Szaladin Babilónia szultánja, aki háborúskodása közepette elvesztette mesés vagyonát. A pénzihiányon egy fősvény, zsidó uszorás,

Melkizedek törbe csalásával kíván felülemelkedni – szellemi csapdát állítva neki. A három világvallás (zsidó, muszlim, keresztény) közül az igazi megnevezésének a feladatával bízta meg. Ez a találós kérdés lesz a kölcsön folyósításának záloga. A bölcs zsidó azonban észreveszi a csejt, és túljár Szaladin eszén: a kérdésre ugyanis egy példázatos történettel felel. Ez, a feltett kérdésre bölcsen, és a gyűrű-párhuzammal metaforikusan adott „válasz” a három világvallást egyenrangúnak, egy közös kiindulópontból eredőnek tekinti. A novella végére Szaladin és Melkizedek elismerik egymás szellemi nagyságát és ravaszságát, majd jellemükben megváltozva, immár őszintén, egymást segítve és tisztelve engesztelődnek ki egymással.

Az ötödik nap kilencedik novellája A *sólyom feláldozása* című (a cím nem a szerzőtől származik) mű. Ez a novella is kettős elbeszélési keretű: a másodlagos elbeszélő, Fiammetta, egy Coppo di Borghese Domenichi nevű férfit jelöl meg elsődleges elbeszélőként, akitől a történetet maga is hallotta. Fiammetta a történetmesélés elején röviden összefoglalja az elbeszélendő események lényegét – kitérve a szerencsés végkifejletre is. Ezzel jelzi a szerző, hogy nem a történetiség, hanem a példázatos tanulság a lényegi közléselem. A novella fő üzenete, hogy a reneszánsz korban a kitartó szerelem előtt nincs akadály, hiszen az egymást szerető szívek végül úgyis elnyerik a viszonzottság boldog örömét. Ez történt Federigóval is, aki a legdrágábbat, kedvenc sólymát áldozta fel szerelme, Giovanna kérésére. Önfeláldozó szerelme végül beteljesülést, anyagi ügyei pedig tökéletes megoldást nyertek.

Irány a szöveg!

1. Olvasd el a szöveggyűjteményben az *első nap harmadik novelláját*! Fogalmazd meg, miként bizonyítja Filoména története az általa a mű elején felvetett, általános érvényű kijelentést (a bölcsesség minden veszedelemből kimentti az embert)!
2. Nevezd meg a novella reneszánsz vonásait! Mit jelenthet a vallási tolerancia gondolata benne?
3. Miért mondja el Melkizedek a maga történetét? Azonosítsd be a gyűrűk – világvallások metaforikus azonoságait! Melyik történeti elem melyiknek felel meg ebben a párhuzamban?
4. Olvasd el az *ötödik nap kilencedik novelláját*! Fogalmazd meg, a reneszánsz gondolkodásmód a középkorhoz képest milyen új szerelemfelfogását tükrözi a mű!
5. Milyen művészettörténeti kor szerelemfelfogásával párhuzamos a novella szerelemfelfogása? Mely általad már tanult szerzők életművében volt létértelem a szerelem?

Vitassuk meg!

„...az a szándokom, hogy szerelmes hölgyeknek segítségül és menedékül (mivelhogy a többieknek megteszi a tű, az orsó és a motolla), elmondok száz novellát vagy mesét, vagy példázatot, vagy történetet, mindegy, hogy minek nevezzük...”

BOCCACCIO: DEKAMERON – ELÖLJÁRÓ BESZÉD,
RÉVAY JÓZSEF FORDÍTÁSA

- Vajon milyen módon nyújt menedéket – Boccaccio szavaival élve – az olvasónak az irodalom, a példázatok világa a vészterhes, nehéz időkben?

Fogalmak

kerettörténet: egy mű cselekményét bevezetéssel és lezárással keretbe foglaló történet

autodidakta: önművelő, önmagát oktató ember, aki tanító nélkül, saját erőből szerzi tudását

kritikai kiadás: egy-egy szépirodalmi műnek az eredeti szerzői kézirat alapján előkészített és megszerkesztett kiadása, kiegészítve a mű értelmezését segítő kor-, művelődés- és eszmetörténeti magyarázatokkal

novella: kisepikai műfaj, mely rendszerint egyetlen, rövidre fogott, de nagyon jellemző eseményt mond el; rövidebb, mint az elbeszélés, és csattanóval zárul

szinopszis: a *Dekameron* novellái elején (cím helyett) szereplő rövid tartalmi összefoglalás

Kérdések, feladatok

1. Csoportmegoldás-módszerrel egészítsétek ki az alábbi mondatokat! A feladat végeztével olvassátok fel mondataitokat egy másik csoportnak, s egészítsétek megoldásaitokat oly módon, hogy mindenki egyetértsen a végső szöveggel!

A reneszánsz, amely a ... – ... századi európai művelődéstörténeti korszak elnevezése, szó szerint jelent. Eszmei háttere a, amelynek középpontjában az ember és az antik kultúra tisztelete áll. A humanisták filológusi alapossgal tanulmányozták az szerzők szövegeit. A reneszánsz embereszménye a: a művelt, több tudományterülethez értő, kiemelkedő képességű alkotó. A reneszánsz jeles alkotói között akadtak híres, akik saját erőből, külső segítség nélkül, önmaguk szerezték tudásukat. A reneszánsz legismertebb Leonardo da Vinci, egyik leghíresebb pedig a *Dekameron* szerzője, volt.

2. Egészítsétek ki ábrákat az alábbi műfajokkal, fogalmakkal, vagy a reneszánszhoz, vagy a középkorhoz, vagy mindkettőhöz kapcsolva őket!

lovagregény	kolostori könyvtár	szonett	trubadúrlíra
műeposz	a tudás rendszerezése	tercina	históriás ének
értekezés	a tudás kisajátítása	ballada	prédikáció
királytükör	a tudás terjesztése	misztériumjáték	parafrázis
kódexirodalom	vágánsköltészet	elégia	
magánkönyvtár	novella	epigrama	

3. Gondolkozz – beszélj meg párban – kupaktanács-módszerrel írjatok három-négy mondatos rövid könyvajánlót Giovanni Boccaccio *Dekameron* című művéhez! Mondataitokban szerepeljenek az alábbi szavak, fogalmak is:

olasz reneszánsz kerettörténet szórakoztatás novella szórakoztató irodalom argumentum

4. Írj három szakaszra tagolt, 12-14 soros elemző esszét az *Áldott a nap, a hó, az év* című Petrarca-költeményről! Írásodban vedd figyelembe az alábbi szempontokat is!

- rímképlet és strófaszerkezet
- a vers logikai felépítése
- a vers motívumrendszere
- kapcsolódás korábbi költészeti hagyományokhoz, versformákhoz

5. Alkossatok csoportot, és asztalterítő-technikával foglaljátok össze Janus Pannonius eddig megismert műveit! Munkátokon szerepeljenek idézetek, műfajok, műcímek és az alábbiakban felsorolt fogalmak is, amelyeket társítsatok az általatok felelevenített ismeretekhez:

önmegszólító vers disztichon epigrammaköltészet humanizmus búcsúvers irónia allegorikus olvasat

6. A tanult művek segítségével nevezzétek meg a reneszánsz kor legjellemzőbb, emberközpontú, irodalmi témáit! Rendeljétek szerzőket és műcímeket is a megadott témákhoz!

7. Nevezzétek meg a Janus Pannonius által vallott, újplatonista szemlélet és a kereszténység test-szellem-lélek elképzelései közötti párhuzamokat és különbségeket!

8. Mely tanult reneszánsz szerzők rendelkeztek kötettel? Milyen reneszánsz művészetfelfogást tükröz a kötet kiadásának alkotói igénye?

9. Igazold az eddig tanult reneszánsz szerzők művei segítségével, hogy a kor irodalmi alkotásaiban az antik görög és római művészet és életszemlélet született újjá!

Fogalomtár

- adaptáció:** irodalmi alkotások szabad átdolgozása, például megfilmesítése
- akció:** a színészi cselekvés, mozgás, gesztus és mimika együttese
- akhájok:** a Peloponnészoszi-félszigeten élt ősi antik görög törzs
- alapszituáció:** a történet kiinduló helyzete, expozíció
- áldozat:** az istentisztelet cselekménye, amely során egy áldozati tárgyat Istennek ad az ember vagy a közösség; a zsidó vallás egyik leggyakoribb áldozati tárgya a bárány, Ábel is bárányt áldozott Istennek
- állatmese (fabula):** tanító célzatú, erkölcsi vagy bölcséleti tartalmat hordozó, többnyire rövid terjedelmű, verses vagy prózai mese, melynek állatszereplői emberi tulajdonságok, viselkedésmódok allegóriái
- alliteráció:** egymás után következő szavak kezdőhangjának megegyezése
- allúzió:** egy korábbi irodalmi mű közvetett felidézése, felfejtése az olvasó közreműködését igényli
- ambivalens:** latin eredetű kifejezés, jelentése: kettős érzelmű, ellentétes irányú
- analitikus dráma:** olyan dráma, amelyben nemcsak az alapszituációt határozzák meg a múltban végbement események, hanem az egész dráma menetét: a múlt feltárása a jelenbeli cselekmény lényege
- antropomorfizmus:** emberi tulajdonságok átvitele a nem emberi világ elemeire, például istenségekre, elvont dolgokra vagy természeti jelenségekre; egyik példája a megszemélyesítés
- Apokalipszis:** a *Jelenések könyve* másik elnevezése; tág értelemben a világvégre vonatkozó jövőndőlés
- apokrif:** a bibliai kánonba fel nem vett iratok
- apoteózis:** megdicsőülés; az antikvitásban az istenek közé emelkedés, a kereszténységben a mennyek országába való belépés
- ars poetica:** költői, művészi hitvallás
- attribútum:** valamihez vagy valakihez (pl. görög istenekhez) elválaszthatatlanul hozzá tartozó tulajdonság, jellemző tárgy
- aurea mediocritas:** arany középút; Horatiustól származó gondolat, amely szerint kerülni kell a végleteket
- autodidakta:** önművelő, önmagát oktató ember, aki tanító nélkül, saját erőből szerzi tudását
- ballada:** műfaj és versformát is jelölő fogalom, itt az utóbbi jelentésben használjuk; Villonra jellemző versforma, amely három nyolc soros, refrénnel végződő versszakból és egy ajánlásból áll, amely megismétli vagy variálja a refrént
- belső rím:** olyan rím, amelyben a rímhívó szó és a felelő rím egy verssorban található
- bokorrím:** olyan rímszerkezet, amelyben a rímelő sorok négyes rímcsoportot alkotnak, rímképlete: aaaa
- búcsúvers:** alkalmi költemény, népszerű lírai műfaj; témája a búcsúzás
- bukolikus:** pásztori, falusias, idillikus hangulatú
- carmen:** dal, vers; az ódához hasonló műfaj, később teljesen azonossá vált a jelentésük
- carpe diem:** ragadd meg a napot; Horatiustól származó szállóige, amely szerint érdemes kihasználni az adott pillanatot lehetőségeit
- cezúra:** megszakítás, szünet, időköz
- commedia dell'arte:** itáliai vásári komédia, vázlatos jelene- teken és állandó típusokon alapuló rögtönzött színjáték (a jellemek állandóságát maszkkal és ruházattal is hangsúlyozták)
- corvinák:** Mátyás király által készített kódexek, amelyek a Bibliotheca Corviniana könyvgyűjteményének részét képezik
- dal:** rövid, egyszerű szerkezetű lírai költemény, egyetlen érzelmet fejez ki, gyakori benne a visszatérő, refrénszerű sor, könnyen énekelhető
- dialogikus:** párbeszédes
- diológus:** párbeszéd a drámában a szereplők között
- dikció:** a színész beszéde, a helyzetnek és a megformált alaknak megfelelően elmondott drámai szöveg
- dilemma:** olyan helyzet, amelyben nehéz jó döntést hozni, mivel a választható lehetőségek mindegyike negatív következményekhez vezethet
- disztichon:** pentameterből és hexameterből álló, két sorfajta váltakoztató, időmértékes versforma
- dolce stil nuovo:** jelentése: 'édes új stílus'; Dantéhoz köthető irodalmi irányzat a 13. század második felében Itáliában, jellemzője az intellektuális jelleg, az eszményi szerelem középpontba állítása és az anyanyelv (elsősorban a toszkán) használata
- dráma:** konfliktust, viszonyváltozást megjelenítő, párbeszédes, színpadi mű
- drámai szerkezet:** a drámai mű felépítettsége, amelynek visszatérő elemei az expozíció, a bonyodalom, a tetőpont és a megoldás
- drámaversenyek:** a Dionüszosz isten tiszteletére rendezett dalversenyek, ebből nőttek ki a későbbi drámai versenyek
- egyházatyák:** az ókor és kora középkor (1–7. század) egyházának kiemelkedő egyházi írói, gondolkodói, például Szent Ambrus, Szent Ágoston és Szent Jeromos
- ekloga:** ókori görög eredetű műfaj, kezdetben párbeszédes pásztoriköltemény; a magyar irodalom legnagyobb eklogaköltője Radnóti Miklós, aki a 2. világháború és a vész-

- korszak borzalmai közepette, röviddel meggyilkolása előtt megrendítő módon értelmezi újra az antik műfajt
- elégia:** az ókori görög irodalomban minden disztichonban írt hosszabb költemény neve, később bánatot, fájdalmat kifejező versre alkalmazták az elnevezést
- életkép:** egy életmód rendre ismétlődő elemeiből építkező szöveg
- enjambement:** 'átlépés, áthajlás'; a soráthajlás jelensége, amikor az egyik verssorban kezdődő mondat a következő sorban vagy sorokban folytatódik
- epigramma:** az ókorban minden disztichonban írt vers; később rövid, tömör, csattanós lírai műfaj, amelynek versformája a leggyakrabban a disztichon
- eposz:** kötött versformájú nagyepikus irodalmi műfaj; olyan hősköltemény, amelynek főszereplője hős, félisten – származásából fakadó különös képességei révén egy közösség életét meghatározó tettet hajt végre, vagy eszményként szolgál
- eposzi kellékek:** *invokáció:* segélykérés; *propozíció:* tárgymegjelölés; *in medias res:* a dolgok közepébe vágó kezdés; *enumeráció:* seregszemle; *epitheton ornans:* állandó jelző; *thaumaszon:* csodás elem, isteni közbeavatkozás
- eredetmítosz:** olyan mítosz, amely a föld, a világ, az ember kialakulásának vagy egy közösség mitikus őseinek tulajdonított hős történetét mondja el
- evangélisták:** a négy evangélium szerzői: Máté, Márk, Lukács és János
- evangélium:** 'örömhír'; a Jézus élettörténetét, tanítását és beszédeit tartalmazó négy újszövetségi könyv neve
- fekete guelfek:** szélsőséges pápapártiak neve az itáliai városállamokban a 12–14. században; Danténak, aki a mérsékelt pápapárti fehérek közé tartozott, e két csoport ellenségeskedése miatt kellett elhagynia Firenzét
- felvonás:** a színelőadás tagolását szolgáló cselekményszakas (kezdését a függöny felvonása jelezte); a színpadi mű cselekményét a színhely és a szereplők megjelenése alapján osztják felvonásokra és jelenetekre
- figura etymologica:** azonos tövű szavak ismétlődésén alapuló szóalakzat
- fúria:** a bosszú három istennője közül az egyik a római mitológiában
- geszta:** latin nyelvű középkori műfaj, a költészetet és a valóságot szórakoztató céllal elegyítő történetírói mű, amely a régmúltat dolgozza fel
- ghibellinek:** a császárpártiak neve az itáliai városállamokban a 12–14. században
- gondolatritmus:** azonos szerkezetű és azonos vagy ellentétes értelmű mondatok ritmikus ismétlődése; a bibliai szövegek, különösen a zsoltárok gyakori rendezőelve
- görög mondakörök:** olyan események, eseménysorozatok, amelyekhez több görög mítosz kapcsolódik; a legfontosabb mondakörök a trójai mondakör (a háborúhoz kapcsolódó történetek), a thébai mondakör (Oidipuszhoz és gyermekeihez kapcsolódó történetek) és az athéni mondakör (a Minotauruszhoz kapcsolódó történetek)
- grammatika:** nyelvtan; a reformáció idején kiemelt fontosságú tudomány lett, a *Biblia* tanulmányozása az eredeti szöveg nyelvének (héber, görög) alapos ismeretét feltételezte
- gúny:** az iróniánál erősebb, esetenként sértőbb stilisztikai eszköz, hibák, gyengeségek erősen felnagyító leleplezője
- haláltánc:** olyan műfaj, amely többféle művészeti ágban megjelent a késő középkortól kezdve, központi alakja a csontvázhalál, aki táncba viszi, majd sírba kényszeríti az embereket
- hármás egység:** az antik görög tragédiákra jellemző dramaturgiai követelmény – a hely, idő és cselekmény egysége; a klasszicizmus kötelezővé teszi
- hellenizmus:** az antikvitás második szakasza, amely Kr. e. 336-tól, Nagy Sándor hódításaitól kezdődött; jellemzője a rabszolgatartó társadalom, a polisznál nagyobb kiterjedésű, despotikus államok létrejötte, a kulturális határyatolás a poliszdemokrácia fénykorához képest
- helyzetdal:** olyan dal, amelyben a költő egy másik személy helyzetébe képzeletben magát, az ő nevében szól meg
- helyzetkomikum:** külső körülményen, meglepetésszerűen vagy félreértésen alapuló helyzet, melyben a főhős csapdába kerül
- hendekaszillabus:** 11 szótagú verssorfajta, több fajtája létezik, a Petrarca-ra jellemző hendekaszillabus hatodfajta jambikus sor
- hérosz:** hős, görög mitológiai alak, félisten, aki egy isten és egy ember nászából született
- himnusz:** istenséget megszólító óda
- humanista:** a humanizmus művelője a reneszánsz korában, az ember méltóságát hirdeti és az antik (görög–római) kultúrát tanulmányozza
- humanizmus:** a reneszánsz eszmei háttere, középpontjában az ember és az antik kultúra eszménye és annak tisztelése áll
- hübrisz:** a görög dráma hőseinek az isteneket vakmerően kihívó gögje, túlzó aránytévesztés
- iambosz:** az első nem disztichonos lírai műfaj; csipkelődő gúnyvers
- időmértékes verselés:** rövid és hosszú szótagok szabályos váltakozásából képződő versritmus
- időszerkezet:** az irodalmi szöveg időbeli viszonyainak összessége
- intelem:** meghatározott személyhez (pl. uralkodóhoz) intézett erkölcsi célzatú beszéd
- intertextualitás:** szöveghivatkozás, szövegek közötti kapcsolatteremtés; olyan irodalmi eljárás, melynek során egy szövegbe idézet- vagy utalásszerűen beépül egy másik szöveg

- intrikus:** drámai szerepkör – a cselekvő, aki a cselekmény fordulatait tudatosan és általában titokban irányítja
- inverzió:** a természetes szórendhez viszonyított szórendi csere
- irónia:** a gúnynál elnőbb stilisztikai eszköz, dicséretbe burkolja a negatív vélekedést oly módon, hogy a szövegösszefüggés utal a fordított jelentésre
- istennemzedékek:** a görög mitológia isteneinek egymást követő generációi
- jambus:** olyan versláb, amelyben egy rövid szótagot egy hosszú követ (⊔ –)
- jelenet:** a színpadi mű legkisebb szerkezeti egysége, melyen belül a szereplők változatlanok
- jellemfejlődés:** epikus vagy drámai művek szereplőinek a mű értékrendje szerint pozitív irányú változása
- jellemtípus:** egy jellemző tulajdonságot hordozó emberi karakter
- kánon:** az egyházak által hitelesnek, Istentől sugalmazottnak elfogadott bibliai könyvek összessége
- kar:** másképpen kórus, elválaszthatatlan a görög drámatól: dallal, táncsal kísérté és magyarázta a cselekményt
- katarzis:** megrendültség, megtisztulás
- kerettörténet:** egy mű cselekményét bevezetéssel és lezárással keretbe foglaló történet
- királytűkör:** erkölcsi-tanító célú intellem, amely gyakorlati tanácsokat ad az uralkodáshoz
- kódex:** kézzel írott könyv, gyakran képzőművészeti értékű képekkel, miniatúrákkal, fejezetkezdő nagybetűkkel, iniciálékkal
- komédia:** drámai műfaj, amelynek uralkodó esztétikai minősége a komikum
- komikum:** esztétikai minőség, lényege a lelepleződés
- kompiláció:** idegen forrásokból, többféle anyagból összeállított mű
- korstílus:** egy-egy kor művészetének egészére vagy nagy részére általánosan jellemző stílusjelenségek összefoglaló megjelölése
- költői magatartás:** a költő ars poeticába foglalt álláspontja a közülethez, az irodalomhoz, az alkotáshoz, az emberiséghez való viszonyáról
- krisztosz:** a görög szó jelentése felkent, kiválasztott
- kultusz:** valaki vagy valami iránti nagy fokú tisztelet
- legenda:** a szentek életének, a velük kapcsolatos csodás történeteknek prózai vagy verses elbeszélése
- líra:** a három műnem egyike, amelyre nagy fokú személyesség, érzelmek, hangulatok ábrázolása, nyelvi sűrítettség jellemző
- lovagi költészet:** a középkori költészet egyik ága, fontos témája a vágyakozó szerelem és az önfeláldozó hősiesség
- magyar irodalom:** a magyar nyelven vagy a magyar nemzet tagjai által bármely nyelven létrehozott, irodalmi alkotások összessége
- magyarországi irodalom:** részét képezi minden olyan irodalmi alkotás, amely Magyarország földrajzi határain belül bármely nyelven született
- megformáltság:** tartalom és forma találkozási az irodalmi műalkotásban
- mértéktartás:** a szenvedélyektől, túlzásoktól mentesség elve
- messiás:** a héber szó jelentése felkent; a zsidó nép által várt szabadító megváltó
- mirákulum:** a szentek életét, csodáit, szenvedéseit, vértanúhalálát színre vivő dráma
- misztériumjáték:** a liturgikus drámákból kibontakozó későbbi középkori vallásos színjáték, amely bibliai jeleneteket dolgozott fel
- mitológia:** egy bizonyos kultúra vagy vallás mítoszainak összessége, illetve a mítoszokkal foglalkozó tudomány
- mítoszok:** a kultúra ősi, szájhagyomány útján terjedő történetei, amelyek hősei emberek, emberfeletti lények, istenek és félistenek
- monológ:** a drámai művekben gyakran előforduló magánbeszéd, melyből a szereplő gondolatait, érzéseit, a többi szereplőhöz való viszonyát ismerjük meg
- moralitás:** középkori vallásos színjáték, amely rendszerint egy erkölcsi tételt illusztrál allegorikus alakok segítségével
- mürmidónok:** Péleusz, Akhilleusz és Aiasz mitikus görög törzse, amely mintegy ötven hajóval vett részt a trójai háborúban
- naiv eposz:** az ősi hagyományokat megéneklő névtelen – vagy csak legendákból ismert – dalnokok műve; a homéroszi eposzok is ebbe a műfaji alcsoportba tartoznak
- novella:** kispikari műfaj, mely rendszerint egyetlen, rövidre fogott, de nagyon jellemző eseményt mond el, rövidebb, mint az elbeszélés, és csattanóval zárul
- nyelvemlék:** régi korból származó írott följegyzés, amelyből a nyelv régebbi állapotára, jellemző sajátosságaira lehet következtetni
- nyelvi komikum:** a komikumnak az a válfaja, ahol a többértelműség, félreérthetőség, kevertnyelvűség váltja ki a komikus hatást
- óda:** lírai műfaj, fenséges tárgyról emelkedett stílusban írt költemény
- ókeresztény irodalom:** a Római Birodalom területén megszülető kereszténység korai századainak vallásos irodalma
- olümposzi istenek:** az Olümposz hegyén élő tizenkét görög isten: Zeusz, Héra, Hesztia, Démétér, Árész, Apollón, Artemisz, Dionüszosz, Hermész, Pallasz Athéné, Héphaisztosz, Aphrodité
- orkesztra:** a színpad előtti tojásdad alakú tér az antik görög színházakban
- oszlopsor:** szabályos egymásutánja valamely oszlopcsarnok oszlopainak (pl. dór, ión, korinthoszi)

- önmegszólító vers:** a gondolati költészetnek egy sajátos típusa, az érzelem, illetve a magatartás kettősségének megnyilvánulása, melyben a költő saját magát szólítja meg
- öntükrözés:** egy mű, egy szerző vagy az alkotás folyamatának megjelenítése a műben
- ősmásolat:** egy eredeti műről készült (kézzel írt) másolat, amely a későbbi kiadások alapjául szolgál
- pápa:** Róma püspöke
- parafrázis:** átdolgozás, átfogalmazás; egy irodalmi mű tartalmilag hű átírása az értelmezés, a népszerűsítés szándékával, vagy valamilyen művészi hatás elérése céljából
- paródia:** 'eltorzított ének'; mint irodalmi műfaj olyan műre utal, amely egy másik művet vagy műfajt figuráz ki, jellemzőit eltúlozva, magasztos tárgyat alacsonyra cserélve
- passió:** Jézus szenvedéstörténetét megjelenítő misztériumjáték
- példabeszéd:** az *Újszövetség* egyes szövegrészeinek műfaja, önmagán túlmutató, allegorikus jelentésű történet
- pentameter:** öt ütem, amely valójában hat, de a harmadik és hatodik verslába csonka, fél versláb
- Pentateuchus:** Mózes öt könyve
- petrarkizmus:** a reneszánsz szerelmi költészet szinte kötelező érvényű kánonja, Balassi Bálint Júlia-verseiben is megfigyelhető
- poeta laureatus:** (koszorús költő) a legkiválóbb költők címe a reneszánsz korban
- polihisztor:** művelt, több tudományterülethez értő, kiemelkedő képességű alkotóember; a reneszánsz leghíresebb polihisztora Leonardo da Vinci
- politeizmus:** többistenhit; olyan hitrendszer, amely egyszerre több istent is tisztel
- prédikáció:** erkölcsi-tanító célzatú egyházi beszéd
- próféta:** Isten üzenetének tolmácsolója; a *Héber Biblia* híres prófétái például Izajás (Ézsaiás), Ezékiel, Dániel, Jónás vagy Illés
- prológos:** a dráma bevezető része, amely összefoglalja az események háttérét, ismerteti a legfontosabb tudnivalókat, a történetek előzményeit, a mű alapgondolatát
- proskénion:** az antik görög színházakban színpadként szolgáló, oszlopokon álló emelvény
- püspök:** az egyház nagyobb területi egységének a vezetője
- rapzodosz:** ókori görög epikus énekmondó
- reformáció:** az egyházi élet megújulása, a 16. században megindult vallási mozgalom, melynek eredményeképpen létrejöttek a protestáns (evangélikus, református, unitárius) egyházak
- refrén:** a versnek egységenként visszatérő része, helye a legtöbbször a strofa vége, de kezdheti is a szakaszt
- regölés:** az ősmagyar kultúrából származó, később a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó, természetvarázsló népszokás
- regösének:** a regölés során előadott, termékenységharó ének
- reneszánsz:** 'újászületés'; az európai művelődéstörténet korszaka a 14–16. században, eszmei háttere a humanizmus
- rezonőr:** rendszerint a cselekményen kívül álló elmélkedő szereplő, aki a cselekmény mozzanatait magyarázva, közvetlenül mondja ki az író véleményét
- rögtönzés:** improvizáció, amikor egy színésznek egy vázlatosan megírt jelenetet helyben kell létrehoznia
- Septuaginta:** a *Héber Biblia* görög fordítása (Kr. e. 3. század)
- statikus jellem:** epikus vagy drámai művek szereplője, akinek belső tulajdonságai nem változnak a cselekmény vagy a történet során
- stílusirányzat:** a korstílusnál szűkebb fogalom, egy vagy több művészeti ágra terjed ki, melynek alkotóit elsősorban stílusjegyeik kötik össze
- strófa:** versszak, a vers több sorból álló szövegegysége; az időmértékes verselés ritmikailag állandósult versszakait is strófaszerzeteknek nevezzük (pl. alkaioszi, szapphói és aszklépiadészi strófa)
- szatírok:** Dionüosz isten kéjsóvár kísérői, akik szerelmi vágytól hajtva a nőket zaklatják; az antik ábrázolásokon általában kecskelábbal és disznófüllel szerepelnek
- szekvencia:** a katolikus miseliturgiában a változó miseénekek egyike
- szerkezet:** a műalkotás felépítettsége, kompozíciója
- szinoptikus evangéliumok:** Máté, Márk és Lukács evangéliumai, amelyek sok szerkezeti és tematikus hasonlóságot mutatnak egymással
- szinopsis:** a *Dekameron* novellái elején (cím helyett) szereplő rövid tartalmi összefoglalás
- szkéné:** háttérként szolgáló raktárepület az antik görög drámában
- szonett:** 14 sorból álló, 4 szakaszos vers: az első két versszak 4-4, a harmadik és a negyedik 3-3 soros; az első két versszak és a második két strofa is egy-egy rímrendszert alkot
- szórványemlék:** olyan szó, szókapcsolat vagy mondatrésznyi terjedelmű nyelvemlék, amely egy másik nyelvű szövegbe ágyazva őrződött meg
- szövegemlék:** olyan nyelvemlék, amely összefüggő gondolatokat tartalmaz
- tabula rasa:** ismeretelméleti fogalom, amely szerint az egyén nem rendelkezik veleszületett szellemi tartalommal, hanem minden tudást a tapasztalatok és az észlelés segítségével szerez meg
- Talmud:** a zsidóság törvényeinek, vallási rendelkezéseinek, tanításának írott gyűjteménye, amely a *Tóra*hoz kapcsolódó magyarázatokat is tartalmaz; a vallási tanítók, a rabbik közötti vitákból létrejövő hagyomány sokáig szóban terjedt és őrződött meg
- tanmese:** tanulságos történet, többnyire oktató szándékkal kitalált történet, mely valamilyen életbölcsséget fogalmaz meg, vagy arra utal

- teremtésmítosz:** a világ keletkezésének különböző magyarázatai
- tercina:** három sorból álló verselésforma, Dante *Isteni színjáték* című művének verselése is ilyen formában íródott
- testamentum:** a szó jelentése végrendelet; irodalmi műfajként olyan legtöbbször megrendült, de olykor satirikus esztétikai minőségű szövegeket jelöl, amelyek a lírai én végakarátát tartalmazzák
- Tóra:** 'törvény, tanítás'; Mózes öt könyve, a zsidó nép legrégebb írásos emléke, amely leírja a zsidó nép őstörténetét a világ teremtésétől kezdve az Istennel kötött szövetségein keresztül a Mózes közvetítése által kapott törvényekig
- tragédia:** drámai műfaj, amelynek uralkodó esztétikai minősége a tragikum, főszereplője a tragikus hős
- tragikum:** esztétikai minőség, amely visszafordíthatatlan értékpusztulás megjelenítése révén megrendülést, katarzist vált ki
- tragikomédia:** drámai műfaj, amelyben a tragikum és a komikum elemei keverednek
- tribrachis:** három rövid szótagból álló versláb (○○○)
- trocheus:** olyan versláb, amelyben egy hosszú szótagot egy rövid követ (– ○)
- trubadúr:** lírai, legtöbbször szerelmes versek énekes előadója a középkorban
- újplatonizmus:** Platón filozófiáján alapuló nézetrendszer, a késő antik világ meghatározó irányzata, amely a lelket és a szellemet magasabb rendűnek, a testet alacsonyabb rendűnek gondolta el; a reneszánsz filozófiákra nagy hatást gyakorolt
- ütemhangsúlyos verselés:** olyan verselési rendszer, amelynek ritmusát a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozása adja
- vágánslíra:** vándoréletet élő értelmiségiek latin nyelvű, világi jellegű, satirikus, a világi gyönyöröket dicséző költészete a 11–13. században
- vallomás:** a szerző lelki életének, törekvéseinek, világfelfogásának őszinte, elmélkedő jellegű feltárása
- vándortéma:** olyan történet vagy történetelem, amely eltérő verziókban bukkan fel különböző, de egymással kapcsolatba hozható irodalmi művekben
- végkifejlet:** drámai és epikai művek befejező része, a konfliktus megoldása
- versciklus:** önállóan is megálló művek együttese, amelyek tartalmi vagy formai szempontból egy nagyobb egységet képeznek
- Vulgata:** a *Biblia* mindkét részének latin fordítása, Hieronymus (Szent Jeromos) műve
- zoltár:** verses imádság, himnusz
- zoltárfordítás:** a bibliai himnuszok anyanyelvi változata
- zoltárparafrázis:** zoltárok szabad átköltése

Néhány idegen név kiejtése

Avignon (<i>francia</i>)	[avinyon]
Bernini, Lorenzo (<i>olasz</i>)	[bernini lorendzo]
Boccaccio, Giovanni (<i>olasz</i>)	[bokáccsó dzsováni]
Catullus, Caius Valerius (<i>latin</i>)	[katullusz kajusz valériusz]
Galeotto Marzio (<i>olasz</i>)	[galeottó marcíó]
Galleria degli Uffizi (<i>olasz</i>)	[gallérja delji uffíci]
Giovanna (<i>olasz</i>)	[dzsovanna]
Horatius, Quintus Flaccus (<i>latin</i>)	[horáciusz kvintusz flakkusz]
Jacopone da Todi (<i>olasz</i>)	[jakopóne da tódi]
Maecenas, Caius Cilnius (<i>latin</i>)	[mécénász kájusz cilnius]
Petrarca, Francesco (<i>olasz</i>)	[petrarka francseszko]
Rabelais, François (<i>francia</i>)	[rable franszoa]
Sorbonne (<i>francia</i>)	[szorbonn]
Vergilius, Publius Maro (<i>latin</i>)	[vergíliusz publiusz máró]
Villon, François (<i>francia</i>)	[vijjon franszoá]
Vogelweide, Walther von der (<i>német</i>)	[fógelvájde valter fon der]

Válogatott szakirodalom

Kézikönyvek:

Bakos Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2006.

Jelképtár, szerk. Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György, Helikon, Bp., 1990.

Magyar Nagylexikon 1–19., Akadémiai Kiadó – Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp., 1993–2004

Új Magyar Irodalmi Lexikon, I–III., szerk. Péter László, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.

Világirodalmi Lexikon, 1–19., Akadémiai Kiadó, Bp., 1970–1996.

Szakirodalom:

Babits Mihály, *Figyelmeztetés az olvasóhoz = Uő., Dante, Isteni színjáték*, Szépirodalmi, Bp., 1986, 5.

Barsi Balázs, *Örökké megmarad: A szeretethimnusz magyarázata*, EFO, Bp., 1998.

Dömötör Adrienne, *Régi magyar nyelvemlékek: A kezdetektől a XVI. század végéig*, Akadémiai, Bp., 2006.

Geréb László, *A magyar középkor költészete*, szerk., Geréb László, Kiss József Könyvkiadó, Bp., 2006, 5–15.

Graves, Robert, *A görög mítoszok*, Európa, Bp., 1970.

Jelenits István, *Betű és lélek*, Új Ember, Bp., 2001.

Karsai György, *A szép és a szörnyeteg*, Osiris, Bp., 1999.

Kerényi Károly, *Görög mitológia*, Gondolat, Bp., 1977.

Ókori és keleti irodalmak, szerk. Szepessy Tibor, <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/>

Okori.es.keleti.irodalmak

Rózsa Huba, *Az Ószövetség keletkezése I.: Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*, Szent István Társulat, Bp., 2013.

Tarjányi Béla, *Újszövetségi alapismeretek II.: Jézus örömhíre, az ősegyház tanítása*, Országos Hitoktatási Bizottság, Bp., 1996.

Thomson, George, *Aischylos és Athén*, Gondolat, Bp., 1958.

Ványó László, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Szent István Társulat, Bp., 1980.

A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Gondolat, Bp., 2007, 71–77.

Forráslista

- A *Halotti beszéd*, internetes forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok>
- Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Nyugat, Budapest, 1936
- Benedek Elek: *A csodaszarvas, Magyar mese- és mondavilág*, Könyvértékesítő Vállalat, Móra Kiadó, Budapest, 1988, ISBN: 9637357289
- Boccaccio: *Dekameron*, fordította Révay József, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010, ISBN: 9789630963091
- Catullus versei, Európa Kiadó, Budapest, 1978, ISBN: 9630712210
- Dante Alighieri: *Isteni színjáték*, fordította Babits Mihály, illusztrálta: Gustave Doré, Kossuth Kiadó, Budapest, 2001
- Diószegi Vilmos: *Samanizmus*, Terebess, Budapest, 1998, ISBN: 9639147133
- Dr. Hankiss János: *A „népszerű irodalom” elmélete és története I.*, Csáthy Ferencz Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T, Debrecen–Budapest, 1928
- Fohász a múzsákhoz*, Interpopulart Kiadó, Szentendre, 1993, ISSN 1216-8661
- François Villon versei*, Sziget Kiadó, Budapest, 1999, ISBN: 9638138386
- Homérosz: *Iliász*, fordította Devecseri Gábor, Európa, Budapest, 2012, ISBN: 9630795340
- Horatius: *Ódák*, Európa Kiadó, Budapest, 1985, ISBN: 9630736713
- II. János Pál pápa levele a művészeknek*, Diós István fordítása, internetes forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=68>
- Janus Pannonius versei*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983, ISBN: 9631523632
- Kerényi Károly: *Görög mitológia*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, ISBN: 9632803760
- Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*, fordította Szabó Károly, Interpopulart, Szentendre, 1995, ISBN: 9636130779
- Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–II.*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2007, ISBN: 9634464709
- Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, ISBN: 9633892732
- Kosztolányi Dezső: *Összes versei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005, ISBN: 9633897513
- Márai Sándor: *Füves könyv*, Helikon Kiadó, Budapest, 2018, ISBN: 9789634792321
- Northrop Frye: *A kritika anatómiája*, fordította Szili József, Helikon Kiadó, Budapest, 1998, ISBN: 9632085086
- Ómagyar Mária-siralom, internetes forrás: <http://magyar-irodalom.elte.hu/>
- Petrarca Daloskönyve*, Európa Kiadó, Budapest, 1974, ISBN: 963070076X
- Pilinszky János: *Összes versei*, Magvető Kiadó, Budapest, 2016, ISBN: 9789631430646
- Pilinszky János: *Szög és olaj*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1982, ISBN: 9630223996
- Sík Sándor: *Az olvasás művészete*, internetes forrás: https://www.szepi.hu/irodalom/vers/sik/olvasas/olvasas_0.html
- Szent Ágoston: *Vallomások*, fordította: Városi István, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, ISBN: 9632817605
- Szent Benedek regulája*, Bencés Kiadó, fordította: Söveges Dávid, Pannonhalma, 2015, ISBN: 9786155576027
- Szent István és Szent László törvényei*, Reflektor Kiadó, 1988, ISBN: 9632090527
- Szent István Társulati Biblia, internetes forrás: www.szentiras.hu
- Szepesi Dóra: *Interjú Kiss Benedekkel*, internetes forrás: <http://www.konyv7.hu/index.php?menuId=1311>
- Szerb Antal: *A világirodalom története*, Magvető Kiadó, Budapest, 2000, ISBN: 9631422399
- Szerb Antal: *Görögország a görögök előtt*. In: *A varázsló eltöri pálcáját*, Budapest, Révai Kiadó, 1948
- Teremtéstörténetek: Válogatás a világ teremtéséről*, Szentendre, Interpopulart Könyvkiadó, 1993, ISBN 9638069007
- Szophoklész: *Antigoné*, fordította Trencsényi-Waldapfel Imre, M-érték Kiadó, Budapest, 2004, ISBN: 9639519804
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Görög regék és mondák*, Móra Kiadó, Budapest, 2016, ISBN: 9789634152736
- Új fordítású *revideált Károli Biblia*, internetes forrás: www.abibliamindenkie.hu

Képegyzék

7. oldal Jean-Honoré Fragonard: Olvasó lány (1769 körül) National Gallery of Art, Washington
8. oldal Kotnyek Antal: Telefonfülke a budapesti Erzsébet körúton (1963) Fortepan / Kotnyek Antal
9. oldal Henri de Toulouse-Lautrec: A Fernando cirkuszban: Medrano malaccal (1889 körül)
Art Institute of Chicago, Chicago
10. oldal A tücsök és a hangya illusztrációi (1902 körül) Rijksmuseum, Amszterdam
11. oldal Philip Tidemann: Aiszóposz és a múzsa (1745) Rijksmuseum, Amszterdam
15. oldal Ismeretlen festő: Olvasó férfi (1660 körül) Rijksmuseum, Amszterdam
17. oldal Thészeusz legyőzi a Minótauroszt (görög váza a Kr. e. 6. századból) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
21. oldal Remsey Jenő: A csodaszarvas vadászata (1910 előtt) Kieselbach Gyűjtemény, Budapest
21. oldal Szkíta aranyszarvas (Kr. e. 4. század) Cleveland Museum of Art, Cleveland
22. oldal Jelenet az Ének a csodaszarvasról című rajzfilmből (2002, rendezte: Jankovics Marcell)
23. oldal Szent László és a sarvas. Iniciálé a Képes krónikából (1360 körül) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
24. oldal Marduk szent állata, a mushussu (Kr. e. 11. század) Metropolitan Museum of Art, New York
25. oldal Ékírásos agyagtábla (Kr. e. 20–19. század) Metropolitan Museum of Art, New York
26. oldal Peter Paul Rubens – Frans Snyders: A leláncolt Prométheusz (1611–1618) Philadelphia Museum of Art, Philadelphia
27. oldal Dél-itáliai ivócsésze töredéke Zeusz ábrázolásával (Kr. e. 430–400) Metropolitan Museum of Art, New York
28. oldal John Singleton Copley: Neptunus visszatérése (1754 körül) Metropolitan Museum of Art, New York
30. oldal Héraklész és a lernai hüdra (etruszk váza a Kr. e. 6. századból) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
31. oldal Edward Burne-Jones: Thészeusz és a Minótauroszt (1861) Birmingham Museum and Art Gallery, Birmingham
32. oldal Bertel Thorvaldsen: Thetisz belemeríti Akhilleuszt a Sztüx folyóba (1837) Thorvaldsens Museum, Koppenhága
33. oldal A trójai faló (miniatúra egy 15. századi angol kódexből) The British Library, London
35. oldal Bertel Thorvaldsen: Priamosz elkéri Akhilleusztól Hektór holttestét (1815/1868–1870) Thorvaldsens Museum, Koppenhága
36. oldal Lawrence Alma-Tadema: Felolvasás Homéroszból (1885) Philadelphia Museum of Art, Philadelphia
39. oldal Bertel Thorvaldsen: Akhilleusz és Patroklosz (1837) Thorvaldsens Museum, Koppenhága
40. oldal Odüsszeusz elmenekül a küklópsz barlangjából. Attikai feketealakos váza (Kr. e. 520–500) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
41. oldal Antonio Tempesta nyomán Crispijn van de Passe: Kirké disznóvá változtatja Odüsszeusz társait (17. század) Rijksmuseum, Amszterdam
42. oldal Apollonio di Giovanni: Odüsszeusz kalandjai (1435–1445 körül) Art Institute of Chicago, Chicago
45. oldal Görög ivócsésze lírát tartó férfi ábrázolásával (Kr. e. 480 körül) Metropolitan Museum of Art, New York
51. oldal François Boucher – Gilles Demarteau: Ülő szatír (18. század közepe) Rijksmuseum, Amszterdam
52. oldal Gustave Moreau: Oidipusz és a szfinx (1864) Metropolitan Museum of Art, New York

54. oldal Andries Lens – Pieter Franciscus Martenasie: Iokaszté megbékélésre szólítja fel fiait, Eteoklészt és Polüneikészt (1774) Rijksmuseum, Amszterdam
59. oldal Roberto Bompiani: Római lakoma (19. század vége) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
61. oldal Tavasz (falfestmény részlete Stabiae-ból, 1. század) Museo Archeologico, Nápoly
62. oldal Vergilius két múzsával. Mozaik Vergilius hadrumetumi házából (Kr. u. 3. század) Musée National du Bardo, Tunisz
66. oldal Étienne-Maurice Falconet: Pygmalion (1780 körül) Rijksmuseum, Amszterdam
67. oldal Gerard van Honthorst – Magdalena van de Passe: Pygmalion (1617–1634 körül) Rijksmuseum, Amszterdam
69. oldal Raffaello Sanzio: A kis Cowper Madonna (1505 körül) National Gallery of Art, Washington
70. oldal Boucicaut mester: Ádám és Éva története (1415 körüli francia kódexből) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
72. oldal Simon Vouet: Szent Jeromos és az angyal (1622–1625) National Gallery of Art, Washington
75. oldal Paolo Veronese: Mózes megtalálása (1570–1575 körül) National Gallery of Art, Washington
77. oldal Jónás története (angol kódex 1265–1270 között) The British Library, London
78. oldal Geertgen tot Sint Jans: A háromkirályok imádása (1480–1485 körül) Rijksmuseum, Amszterdam
80. oldal Ferenczy Károly: Hegyi beszéd (1896) Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
81. oldal Magvető ábrázolása a Fecamp zoltároskönyvből (1180 körül) Koninklijke Bibliotheek, Hága
82. oldal Az irgalmas szamaritánus mestere: Az irgalmas szamaritánus (1537) Rijksmuseum, Amszterdam
83. oldal Albrecht Dürer: A tékozló hazatérése (1496 körül) Metropolitan Museum of Art, New York
86. oldal Albrecht Dürer: Az Apokalipszis négy lovasa (1497–1498 körül) Metropolitan Museum of Art, New York
87. oldal Albrecht Dürer: Az ötödik és a hatodik pecsét feltörése (1498) Metropolitan Museum of Art, New York
87. oldal Domenico Ghirlandaio köre: Szent János Patmosz szigetén (1480–1485 körül) Szépművészeti Múzeum, Budapest
89. oldal Ismeretlen festő: Szent Ferenc stigmatizációja (1330-as évek) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
92. oldal Philippe de Champaigne: Szent Ágoston (1645 körül) County Museum, Los Angeles
93. oldal Mathias Grünewald: A kis keresztrefeszítés (1511–1520 körül) National Gallery of Art, Washington
94. oldal Willem Vrelant: Halotti mise (1460 körül) J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program
96. oldal Rogier van der Weyden: Levétel a keresztről (1438) Museo del Prado, Madrid
97. oldal Az Ómagyar Mária-siralom a Leuveni kódexben (13. század) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
101. oldal Szent István és Gizella megalapítja az óbudai egyházat. Miniatura a Képes krónikából (1360 körül) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
102. oldal Edward Burne-Jones: Szerelmi dal (1868–1877) Metropolitan Museum of Art, New York
103. oldal Miniatura a Manesse-kódexből (14. század eleje) Universitätsbibliothek, Heidelberg
105. oldal Firenzei festő: Dante allegorikus portréja (16. század vége) National Gallery of Art, Washington
107. oldal Gulácsy Lajos: Paolo és Francesca (1903) Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
108. oldal Marius van Beek: François Villon szobra Utrechtben (1964) Wikimedia Commons / Dudva

109. oldal Jean Fouquet: Isten keze megvédi a híveket a démonoktól (1460 körül) Metropolitan Museum of Art, New York
109. oldal Émile Bernard: Villon-illusztráció (1918) Brooklyn Museum, New York
110. oldal ifj. Hans Holbein: A grófnő (A Haláltánc sorozatból, 1526) Rijksmuseum, Amszterdam
113. oldal Leonardo da Vinci: Ginevra Benci arcképe (1474–1478 körül) National Gallery of Art, Washington
116. oldal Giorgio Vasari: Hat toszkán költő (1544) Minneapolis Institute of Art, Minneapolis
119. oldal Mátyás király ábrázolása a Thuróczi-krónikában (1488) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
121. oldal Janus Pannonius költeménye egy 15. századi kódexben, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
124. oldal Janus Pannonius feltételezhető korabeli arcképe (Andrea Mantegna: A lefejezett Szent Kristóf holttestének elszállítása, részlet, 1452, Padova, Eremitani templom, Ovetari kápolna) Wikimedia Commons / közkincs

Shutterstock

Sherlock Holmes (13. oldal), mongóliai sámán (18. oldal), Az epidauroszi görög színház (48. oldal), Színházi maszkokat ábrázoló dombormű a műrai görög színházban (49. oldal), Szophoklész, antik római mellszobor (50. oldal), Augustus császár szobra (60. oldal), Aurelio Luini: Noé bárkája (73. oldal), Michelangelo: Mózes (74. oldal), Krisztus a Chartres-i székesegyház főkapuja fölött (75. oldal), A jáki templom (90. oldal), Ligeti Miklós: Anonymus (100. oldal), Walther von der Vogelweide-emlékmű (102. oldal), Raffaello Santi: Az athéni iskola (114. oldal), Odoardo Fantacchiotti: Giovanni Boccaccio szobra (126. oldal)

Shutterstock / John Silver (A milói Vénusz, 29. oldal), Havoc (Franz von Matsch: Akhilleusz diadalmenete, 38. oldal), agsaz (Az esztergomi Bakócz-kápolna, 118. oldal)

Borovi Dániel

Marton László: A budapesti Cantata profana-kút (20. oldal), Borsos Miklós: Janus Pannonius-emlékmű Pécsen (120. oldal)

Oktatási Hivatal
1055 Budapest, Szalay utca 10–14.
Telefon: (+36-1) 374-2100
E-mail: tankonyv@oh.gov.hu

A kiadásért felel: Brassói Sándor mb. elnök
Raktári szám: OH-MIR09TA
Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos
Műszaki szerkesztő: Knausz Valéria
Grafikai szerkesztő: Borovi Dániel
Nyomdai előkészítés: WOW Stúdió
Terjedelem: 18,03 (A/5) ív, tömeg: 388,99 gramm
1. kiadás, 2021

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.
Nyomta és kötötte
Felelős vezető:
A nyomdai megrendelés törzsszáma: